

T.C.
İSTANBUL YENİ YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI

ARAP BAHARI SONRASI DÖNEM: TÜRKİYE - LİBYA İLİŞKİLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mihriban BULUŞ

19131302005

İSTANBUL, TEMMUZ 2022

T.C.

İSTANBUL YENİ YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI**

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

ARAP BAHARI SONRASI DÖNEM: TÜRKİYE - LİBYA İLİŞKİLERİ

TEZLİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mihriban BULUŞ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Pelin YANTUR

İSTANBUL, TEMMUZ 2022

ÖNSÖZ

Türkiye 2000’li yıllar itibari ile uzun zaman ihmal ettiği Ortadoğu ve Afrika’ya yönelik hariciye politikalarına ivme kazandırmıştır. Türkiye’nin Ortadoğu ve Afrika’daki ilişki ve stratejilerine derinlik kazandırıp yön/yol verecek olan Libya’daki mücadelede nereye, nasıl evrileceği ve ne kadar kalıcı olacaktır. Türkiye ve Libya Devleti arasındaki ilişkilerin yükselen değer kazanması Türkiye’nin bölge ülkelerindeki ilişkilerini de müspet bakımdan etkilemeye devam edecektir. Bu çalışmada 2011 yılından sonra Libya ve Türkiye arasındaki ilişkiler mercek altına alınarak literatüre katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Tez çalışmamda bilgi birikimi ve desteği ile yanımda olan Danışman Hocam Dr. Öğr. Üyesi Pelin YANTUR’a ve her daim destekleyici, cesaretlendirici sözleri, bilgi ve tecrübesini aktarmayı esirgemeyen çok kıymetli ve değerli Bedreddin HABİBOĞLU Hocama sonsuz minnettarlığımı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

İSTANBUL, 2022

Mihriban BULUŞ

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TEZ ONAY BELGESİ.....	İ
ETİK BEYAN	İİ
ÖNSÖZ.....	İİİ
İÇİNDEKİLER.....	İV
ŞEKİLLER VE HARİTALAR LİSTESİ	VI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1 KAVRAMSAL ÇERÇEVE	3
1.1 Arap Baharı Kavramı	3
1.2 Arap Baharının Ortaya Sebep Olan Dinamikler	5
1.2.1 Siyasi ve Ekonomik Etmenler	7
1.2.2 Sosyal ve Teknolojik Etmenler	8
1.3 Arap Baharının Gelişim Süreci	10

İKİNCİ BÖLÜM

2 TARİHSEL SÜREÇTE TÜRKİYE- LİBYA İLİŞKİLERİ	19
2.1 Osmanlı Döneminde Libya İlişkileri.....	19
2.2 İtalyan İşgali Dönemi İkili İlişkiler.....	24
2.3 Türkiye – Libya İlişkileri: Kral İdris Dönemi.....	26
2.4 Türkiye – Libya İlişkileri: Muammer Kaddafi Dönemi.....	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3	LİBYA'DA MUAMMER KADDAFİ DÖNEMİ VE ARAP BAHARI	32
3.1	Muammer Kaddafi Dönemi	32
3.1.1	Kaddafi Dönemi Siyasal Yapılanma.....	32
3.1.2	Demografik Yapı.....	36
3.1.3	Libya Siyasetinde Etkili Olan Kabileler	37
3.2	Libya'da Arap Baharı.....	42

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4	TÜRKİYE- LİBYA İLİŞKİLERİ: 2011-2021 ARASI DÖNEM	49
4.1	Türkiye – Libya Siyasi İlişkiler	49
4.1.1	Libya'da Varlık Gösteren Güçler: Küresel Güçler	58
4.1.2	Libya'da Varlık Gösteren Güçler: Bölgesel Güçler.....	61
4.2	Ekonomik İlişkiler.....	62
4.2.1	Kıyıdaş Ülkelerin Rolü	66
4.2.2	Kıyıdaş Olmayan Ülkelerin Rolü.....	71
4.3	Askeri İlişkiler.....	74
4.3.1	Libya'daki Yabancı Güçlerin Varlığı.....	78
	SONUÇ	83
	KAYNAKÇA	86

ŞEKİLLER VE HARİTALAR LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1 Libya Yasama ve Yürütme Sistemi	34
Harita 1 Libya'nın Etnik Yapı Dağılımı	36
Harita 2 Libya'daki Kabile ve Aşiretlerin Bölgesel Dağılımı	38
Harita 3 Türkiye ve Libya Arasında İmzalanan Mutabakatın Belirlediği Deniz Yetki Alanlarının Sınırları	68

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
CIA	: Central Intelligence Agency / Merkezi İstihbarat Teşkilatı
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
Hız	: Hazreti
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
KİK	: Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MGK	: Milli Genel Kongresi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TM	: Temsilciler Meclisi
UGTT	: Tunus Genel İşçi Sendikası Konfederasyonu
UMT	: Ulusal Mutabakat Hükümeti
YAK	: Yüksek Askeri Konsey

ÖZET

ARAP BAHARI SONRASI DÖNEM: TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ

Siyasî zaviyeden inisiyatif almak, bir ülkenin kültür, yaşanmışlıklar, tarih, risk ve bütün bunların birleşiminin neticesi olarak kökleri derine dayanan devlet aklını oluşturur. Muvakkat kontrollü/kontrolsüz kaos veya iç karışıklıklar bu kıymetli aklın zail olmasına değil olsa olsa inkıtasına sebep olabilir. Libya'nın inisiyatifinin Türkiye ile akli ölçülerde ittifaka tebdili, sonuçları itibarı ile 'Arap Baharı' kavramı içerisinde sıkıştırılmış manipülatif araçlar üzerinden kontrolü pek de mümkün olamayabilecek sosyal kargaşa ve iç savaşa dönüşme durumundan kurtulması buna bağlı olarak açılan gedikten bütün varlıklarının gasp edilmesini önleyip vasat vade de garanti altına alınmasını sağlamıştır. Türkiye'nin ise güvenlik sınırlarının fiziki sınırlarından olabildiğince uzakta kurulması, askeri tecrübe edinimi, ekonomik, siyasi ve psikolojik dirilişini iktisabı, oyunun parçası değil oyun kurucu olmaya terfii, bölgedeki aktif ve istikrarlı hariciye duruşu yeni dünya düzeni için kurulan masadaki yerini alması ve kuvvetlendirmesi sonucunu doğurmuştur. Bu çalışma yazılan muhtelif çalışmaları okuyup elde edilen malumatla malumun ilanı olmanın ötesinde ve tabii olmalıdır ki 2011 yılı sonrası Türkiye- Libya ilişkileri esas alınarak geçmişe, bugüne ve hassaten gelecek kuşaklara kuvvetli bir ışık oluşturmak aynı zamanda ihtiyaç hasıl olması durumunda devlet aklının aksiyonel varlık ve duruşunu tespit etmek amacı ile yapılmıştır. Çalışmada detaylı literatür taraması yapılmış çok sayıda makale, tez, rapor, dergi, kitap ve elektronik kaynaklardan yararlanılmıştır.

Mihriban BULUŞ, 2022

Anahtar Kelimeler: 2011, Arap Baharı, Libya, Türkiye, Türkiye-Libya ilişkileri.

ABSTRACT

THE PERIOD AFTER THE ARAB SPRING: TURKEY–LIBYA RELATIONS

Taking the initiative from the political point of view creates the state mind, which is deeply rooted as a result of a country's culture, experiences, history, risk and all these combined. Temporarily controlled/uncontrolled chaos or inner turmoil may not cause this precious mind to be destroyed, but may at most cause it to be interrupted. The transfer of Libya's initiative to an alliance with Turkey on a rational scale, and its escape from the situation of turning into social turmoil and civil war, which may not be able to be controlled through manipulative tools that have been squeezed into the concept of the 'Arab Spring' due to its consequences, will prevent the usurpation of all its assets from the resulting breach and guarantee in a mediocre term. Brought under. On the other hand, Turkey's establishment of security borders as far away from its physical borders and possible gaining military experience, acquiring its economic, political and psychological resurgence, promotion to be a playmaker rather than a part of the game, its active and admirable stable foreign stance in the region to take its place at the table set for the new World order and strengthen it. Has resulted. This study should be beyond being an announcement of the known with the information obtained by reading the various studies, and of course, it should be based on the Turkey-Libya relations after 2011 to create a strong light for the past, the present and especially the future generations, and also to determine the operational existence and stance of the state mind in case of need. Was made with the aim of in the study, detailed literature review was made and many articles, theses, reports, journals, books and electronic resources were used.

Mihriban BULUŞ, 2022

Key Words: 2011, Arab Spring, Libya, Turkey, Turkey- Libya Relations.

GİRİŞ

Tarihler boyunca Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri jeostratejik ve jeoteolojik bakımından büyük bir öneme sahip olmuştur. Yüzyıllar boyunca üzerinde inançlar temelli amansız savaşların yaşandığı ve hala da yaşanmaya devam ediyor olan bu bölge/bölgeler 19. yüzyılda petrol, doğalgaz ve muhtelif kıymetli madenler gibi yeraltı kaynaklarının keşfi ile önemi artmış, uluslararası aktörlerin hegemonya kurmaya çalıştığı bölgeler arasında yer almışlardır. Batılı devletlerin talan ve paylaşım yarışı bölgeyi istikrarsızlaştırmaya başlamıştır. Gerek öncesi gerek gerçekleşme esnasında ve gerekse de sonrasındaki planlı/yakıcı müdahaleleri ile tedaviye muhtaç, (Arap Baharı) istikrar sağlamaya çalışan devletlerin istikrarsız hale gelmesinin önünü açmıştır. Sonucu ise 'Arap Baharı' kavramı ile ortaya atılan bu proje Kuzey Afrika ve 'Ortadoğu'da sirayet ettiği ülkelerin iç savaşa ve kaosa sürüklenmesi olmuştur. Kendi yönetimlerinin de su taşınmasıyla yıllar içerisinde dölleme sürecini tamamlayan Arap Baharının ilk ateşi (ısıtan veya kavuran) Tunus'ta ardından Mısır, Libya, Yemen, Suriye, Bahreyn, Lübnan ve diğer ülkelere sıçramıştır.

Libya Devleti'nin tarihine bakıldığında birçok devlet bu topraklarda tahakküm kurmaya çalışmış veya kurmuşlardır. 1551 yılından 1911 yılına kadar Trablusgarb bölgesi Osmanlı Devleti hakimiyeti altında yaşamıştır. İtalyan işgalinde Osmanlı ve Libya halkı bir arada mücadele vermiştir. 360 yıl boyunca Osmanlı Devleti hakimiyeti altındaki bu topraklarda mukim halklar ortak tarih, din ve kültürel mirasın sonucudur ki derin ve köklü bağlar oluşturmuşlardır.

1951 yılında bağımsızlığını kazanan Libya sırasıyla Kral İdris ve Muammer Kaddafi iktidarı tarafından yönetilmiştir. Bağımsızlığı sonucunda Türkiye Cumhuriyeti Libya'yı desteklemiştir. 1951-2011 yılları arasında Türkiye ve Libya ilişkileri asgari düzeyde ve rutin olarak ilerlemiştir.

2011 yılı şubat ayında Arap Baharının kıvılcımları Libya'ya sıçramış ülkede karışıklıklar ve yıkımlar başlamıştır. Türkiye'nin önceliği Libya'da yaşanan iç savaşta Libya halkının güvenliği ve ülkesinin siyasi bütünlüğünü sağlanması olmuştur. Arap

Baharı sonrasında Libya’da yaşanan çatışmalar Türkiye- Libya ilişkilerinin çözölme kavuşturulması gereken en elzem ve birincil ortak problemi olmuştur. Bu problemin istikrar ve barışla neticelenmesi için Türkiye ve Libya halen devam etmektedir.

Türkiye ve Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti arasındaki 2019 yılında imzalanan ‘Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması’ ve ‘Güvenlik ve Askeri İşbirliği’ anlaşmaları iki ülkenin ortak menfaatlerine yön vermiştir. 2019 yılı itibari ile Türkiye ve Libya ilişkileri ‘denizlerden stratejik komşu/ortak’ statüsüne yükseltilmiştir.

Trablusgarb’ın Osmanlı Devleti hakimiyeti altında olduğu 1551 yılından 2011 yılına kadar olan dönemler arasında Türkiye ve Libya ilişkileri diğer akademik çalışmalarda ele alınmıştır. Bu çalışma ile daha önce kapsamlı şekilde ele alınmayan 2011 sonrası Türkiye ve Libya ilişkileri detaylı bir incelemeye tabi tutularak anlamaya ve açıklamaya gayret edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1 KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2011 yılında Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde yaşanan iç savaş ve kaosun temeli Arap Baharına aynı zamanda da doğal akışına müdahil olan organize akla dayanmaktadır. Arap Baharı kavramını doğru anlamak bölgede yaşanan meselelerin siretini görmemizin önünü açacaktır. Arap Baharı kavramının nasıl ve ne amaçla oluşturulduğu, dış müdahaleler ile nereye evirildiği, oluşturulan bu kavramın bölge ülkelerini nasıl etkilediğini kavramsal çerçeve kapsamında ele alınacaktır.

1.1 Arap Baharı Kavramı

Bahar, kavramsal olarak mevsimsel bir geçiş anlamına gelmektedir. Bahar kavramı mevsimsel olarak güzellikler, esintiler gibi hoş anlamları çağrıştırmaktadır. Mevsimler kendi içerisinde incelendiğinde, yaz ve kış mevsimi istikrarlı mevsimlerdir. Ara mevsimlerin karakteristik özelliği ise hava durumunun istikrarsız oluşudur. Sabah güneş ile uyanıp, öğlen yağmurunun akşam kara dönüşmesi olağan dışı görünmez. Ara mevsimler aynı zamanda ana mevsimlere dönüşünde habercisidir. ‘Kış’ ya da ‘Yaz’ Siyasi olarak ele alındığında istikrarsızlığı ifade eden ‘Bahar’ın hangi siyasi mevsime evirileceğini belirleyen şartların analizi de hayati önem taşımaktadır.

Bu analiz ile birlikte Arap Baharının, Ortadoğu’daki Rölativizasyon sürecinin mercek altına alınmadığı bir incelemeyle, görünmeyen yüzünün anlaşılması bizce eksik ve doğru değerlendirmeden uzak kalacaktır. Dünya tarafından Arap Baharı olarak adlandırılan bu kavram, esasen Batı tarafından üretilmiş olup yaşanan sürecin olumluluğuna dikkat çekmektedir.

Rölativizasyon üzerinden açıklamak gerekirse Arap Baharı, otoriter ve baskıcı rejimlere karşı verilen mücadelenin sonucunda, elde edilecek olan sözde ‘demokrasi’nin gerçekleşmesi ve insan haklarının iadesi umudu üzerinden, toplumların şuurlarında gelmeyecek olan baharın geliş algısının benimsetilmeye çalışılmasıdır. Ortadoğu’nun başta ABD, İngiltere ve diğer Batılı devletlerin ‘kontrollü kaos’ teorilerinin uygulama alanı olarak karşımıza çıktığını düşünürsek bu bölgelerde istikrarın yaşanmasını istemeyecek olmalarını anlamak zor olmayacaktır.

Yıllar boyunca Kuzey Afrika ve “Ortadoğu” olarak adlandırılan bu bölgeler, sömürgeci devletlerin gelir kaynağı haline gelmiş durumdadır. Buradan yola çıkarak Batılı devletler bu ülkelerin her daim iç savaşılar, isyanlara ve kaosa açık bir konumda yer almalarını ve istikrarsız olmalarını isterler. Arap baharı ile birlikte otoriter ve baskıcı rejimlerin ortadan kalması sonucunda ülkeler iç savaşılar ve darbelere maruz kalan bir sürece girmiştir. Bahar, Arap dünyasında beklenen sonucu vermemiştir.

Küresel güçlerin her dönemde küresel söylemleri vardır. Osmanlı Devleti’nin küresel güç olduğu dönemde cihan şümül söylemi ‘Adalet’dir. Günümüzde ise küresel güç olan ABD’nin cihan şümül söylemi ‘İnsan Hakları ve Demokrasi’dir.

ABD’nin 11 Eylül 2001 yılı itibariyle İslam coğrafyasına girişı, bu kavramın hangi ahval üzere kullanılmış olduğu ve hangi strateji nev’ine inkılâb ettiği ve ne çeşit uygulama alanı bulduğu tarafımdan tahlile değeri olarak görölmektedir.

ABD, istikrarsızlaştırmak istediğı bölgelerde öncelikle sistemi, kullanıma uygun muhtelif enstrümanlarla istikrarsız hale getirerek, vizörüne aldığı ülkelere veya bölgelere sözde ‘demokrasi götürmek’ söylemi üzerinden esasen zımnî stratejilerini uygulamaktadır. Arap Baharı olarak adlandırılan süreç tam da bu stratejinin ürünüdür.

Arap Baharı, esasında ABD ve Batılı devletlerin oluşturmuş olduğu stratejinin bir ürünü olmuş olsa bile bu stratejinin uygulanmasında etkili rol oynayanlar başta Kuzey Afrika olmak üzere ‘Ortadoğu’ olarak adlandırılan bir diğeri bölgede de yaşayan, muhtelif sosyolojik oluşumlarını tamamlamış ya da tamamlamaya çalışan toplum veya toplulukların eylemleri sonucunda gerçekleşmiştir. Siyasi, sosyolojik ve yapısal durumları göz önüne alındığında ne kadar kırılğan ve manipölasyona açık oldukları geline bu hengâmda aşıkardır.

1500’lü yıllardan 1800’lü yıllara kadar Osmanlı Devleti hakimiyetindeki bu coğrafyada Batılı devletlerin sömürge faaliyetlerini gerçekleştirmek amacına matuf olarak Osmanlı Devleti’nin varlığını ortadan kaldırması birincil hedef haline getirilmiştir. Nihayetinde Osmanlı Devleti’nin hakimiyetinden çıkan sahipsiz topraklar Batılı devletlerin projelerini oluşturabileceğı bakir alanlar haline getirilmişlerdir. Ülkeler bağımsızlıklarını kazanmış olsalar bile emperyalizm etkisi

hala devam etmektedir. Kısa sürede Batılı devletler, eğitimden ekonomiye, kültürden siyasete birçok alanda bu ülkelerde emperyalist mevcudiyetlerini devam ettirmektedirler.

20. yüzyıla gelindiğinde sanayileşmenin artması ile birlikte Batılı devletlerin enerji taleplerinde kaçınılmaz artışlar yaşanmıştır. Bunun sonucunda devletler arasında, enerjiye sahip ülkeler üzerinden enerji rekabeti yaşanmıştır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika, zengin yer altı- üstü kaynakları, hidrokarbon enerji gibi petrol, doğalgaz rezervlerine sahiptirler. Ayrıca altın, gümüş gibi kıymetli maden ve uranyum gibi nükleer yeraltı rezervlerine sahiptirler. İngilizler tarafından ortaya atılmış olan Ortadoğu (genişletilmiş anlamda Kuzey Afrika ülkeleri de dahil) bölgesinin tek değeri enerji kaynakları değildir.

Esasen Ortadoğu’da gerçekleşen operasyonel faaliyetlerin tümünün temelini inançların oluşturduğu hakikatinden bağımsız bir analiz ‘gez’, ‘göz’, ‘arpacık’ hizalanmasını sağlamayacaktır. İslam medeniyeti mensuplarının kahir ekseriyetinin oluşturduğu bu coğrafya, diğer inançlara mensup olan insanlar içinde çok değerli bir konumdadır. İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik bu coğrafyada doğmuştur. Ortadoğu olarak adlandırılan bu bölgede istikrarsızlık, kaos, iç savaşlar, terör gibi faaliyetlerin gerçekleşmesindeki temel esas ise sahiplerinin inançlar üzerinden erk mücadelesidir. B.O.P. kapsamında ABD’nin hedefleri arasında bölgede istikrar sağlamak, terörle mücadele, kalkınma ve iş birliği, demokrasi ve insan hakları gibi söylemleri karşısında İslam coğrafyasında tam tersi faaliyetler göstermeye devam etmektedir. Sonuç olarak Arap Baharı, İslam coğrafyası üzerinde istikrarsızlığın devamını getirecek olan bir süreçtir.

1.2 Arap Baharının Ortaya Sebep Olan Dinamikler

Tarihler boyunca Afrika ve ‘Ortadoğu’ bölgesi, birbirinden farklı büyük devletlerin hakimiyetleri altında yaşamıştır. Osmanlı Devleti’nin himayesi altına giren bu topraklar adaletin ikamesi sonucu uzun yıllar huzur, istikrar ve güven içinde olmuşlardır. Osmanlı’nın bölgeyi muhtelif sebeplerle terk edişi sonucu ve I. Dünya Savaşı sonrası bu ülkelerin sınırları çoğu yapay olmak üzere yeniden çizilmiştir. II. Dünya Savaşı’nın sonucunda bölgede çıkar çatışmaları üzerinden batılı güçlerin

mücadelesi başlamıştır. Dünya tarafından kabul edilen/ ettirilen ‘Ortadoğu’ kavramı incelendiğinde esasen bölgede faaliyet gösteren batılı devletlerin hedeflerinin sadece jeo-stratejik ve jeo-politik olmadığı, bir büyük proje ile ortaya çıktıklarını görmek hakkaniyetli olacaktır. Ortadoğu kavramı, 19. Yüzyılda İngiltere’de Tawistog Enstitüsü tarafından oluşturulmuş sahte bir kavramdır. Londra merkez olarak alındığında bahsedilen bölge ‘Ortanın Doğusu’ olarak kabul etmişlerdir. Bölgelerin coğrafi işaretlemeleri iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi kıtalara göre, ikincisi ise güneşin doğuş- batış yönüne göre belirlenmektedir. Coğrafi işaretlemeler üzerinden bakıldığında Ortadoğu olarak adlandırılan bölge, Asya kıtasının en batısı ve Afrika kıtasının kuzeyi ve batısı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda bu kavramın ortaya çıkışının sebebi coğrafi değil siyasi bir kavram olduğunu göstergesidir.

Ortadoğu kavramı üzerinden sınırları belirlenmiş olan bölgelerin ve bu bölgelerde yaşayan toplumların batı medeniyetine mensup toplumlara ve çıkarlarına ters düşmeyecek dahası hizmet edecek bir evrilme adına faaliyet alanı olarak belirlendiği hakikatine vakıf olmak incelemeyi daha sağlıklı kılacaktır.

I. Dünya Savaşı’na müteakip Fransa ve İngiltere gibi güçlü devletlerin, çizilen sınırlar üzerinden sadece sömürge faaliyetlerini gerçekleştirmedikleri topyekûn bir medeniyet dönüşümünü sağlama emel ve gayretlerinin nitelik ve sonuçlarını da irdelemek, kalkması istenmeyen örtüye sağlam bir rüzgâr olacaktır.

Hegemon devletlerin tabiatı gereği siyasi, ekonomik ve kültürel emperyalizmi sonucunda masada çizilen haritalar ve oluşturulan yönetimler-rejimler ile yapılan gizli-aşikâr anlaşmalar neticesinde bölgeye hiçbir zaman refah ve huzur gelmemiştir.

Arap baharı sürecinin yaşanmasına sebebiyet veren birçok unsur bulunmaktadır. Siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik alanlarda yaşanan olumsuzluklar sözde Arap Baharının yaşanmasına neden olmuştur. Arap Baharının ortaya çıkmasına neden olan dinamikler doğrudan ve dolaylı iç ve dış etmenler şeklinde incelenmelidir. İç etmenler arasında tarihsel, kültürel, siyasi, ekonomik ve diğer faktörler yer almaktadır. Dış etmenler ise geçmişten günümüze kadar ve halen devam eden büyük güçlerin bölge devletleri üzerindeki siyasi, askeri ve manipülatif etkileridir.

1.2.1 Siyasi ve Ekonomik Etmenler

Uzun yıllar boyunca emperyalizm altında yaşayan bu toplumlar bağımsızlıklarını kazandıktan sonra emperyalist ülkelerin oluşturduğu veya desteklediği rejimler tarafından yönetilmiştir.

Ordunun yönetimde güçlü olduğu, askeri kökenli kişiler tarafından yönetilen otoriter ve baskıcı rejimler sömürge dönemi tecrübeden de faydalanarak oluşturdukları toplum mühendisliklerini yönetilenlere dayatmak suretiyle neticede bezmiş ve isyan hareketi başlatmak için en küçük bir kıvılcımı bekleyen kendi toplumlarını üretmişlerdir. Faaliyet alanı sahipleri için ise bu küçük kıvılcımı ateşlemek hem masrafsız ve hem de kolay olsa gerektir. Bir yandan emperyalizm etkisinden kurtulamamış bir yandan otoriter rejim tarafından yönetilen halk Arap Baharı süreci ile kendisini göstermeye başlamıştır.

Dünya’da demokratikleşmenin yaygınlaştığı dönemde Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesinde yaşayan halklar daha demokratik ve müreffeh bir yaşam için mücadeleler vermektedir. Ancak ordunun siyasi erk üzerinde vesayet oluşturduğu yönetimlerde bu demokratikleşmenin mümkün olması oldukça zordur. Ayrıca yönetimler iktidara geldiklerinde halk tarafından güven oyu almak için demokrasi ile ilgili sözler sarf etmektedir. İktidarlarını ve gücünü sağlamlaştırmak amacı ile muhalif grupların oluşmasına veya faaliyet göstermesine izin vermemişlerdir. Siyasi örgütlenme, sendikalar, siyasi partileri sürekli etkisiz hale getirmişlerdir. Otoriter rejimler, temel hak ve özgürlükleri, bireylerin ifade özgürlüğü gibi birçok hüküm getirmelerine rağmen uygulamada alanında tam da tersini icra suretiyle halkı baskı altına almışlardır. Bu tarz rejimlerde uzun süreli olağan üstü hal, sokağa çıkma yasakları, haksız tutuklama, işkence gibi siyasal baskılar mevcuttur.

Basın ve medya özgürlüğünün kısıtlı olduğu toplumun bilinçlenmesine engel olacak faaliyet göstermektedirler. İktidar, politik alanlarda kendi çevresinde adam kayırma, çevresini zenginleştirme ve güçlendirme, halkı ise pasife etmeye çalışır. İktidara karşı yapılan eylemler sadece Arap Baharında ortaya çıkmamıştır. Bağımsızlık sonrası gelen iktidarların statükoyu korumak amacıyla getirdiği uygulamalara karşı muhalif gruplar ve halk protestolar ve eylemler gerçekleştirmiştir.

İktidar, polis ve asker üzerinden eylemleri bastırmaya çalışmaktadır. Esasen toplum daha demokratik bir yaşam isterken iktidar gücünü korumak için demokrasinin gelmesini engellemektedir. Demokratikleşme istediği Arap Baharı sürecinde başta Tunus, Mısır, Libya ve diğer ülkelerde kendini göstererek bölgenin yeni bir sürece girişini hazırlamıştır.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu, jeostratejik bakımdan önemli bir konumda yer almaktadır. Zengin enerji kaynakları (petrol, doğalgaz), kıymetli madenlere (altın, gümüş) sahip olan ülkeler büyük güçlerin kontrolü altında hareket etmektedirler. Petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarından elde edilen gelir iktidar ve çevresi tarafından paylaştırılmaktadır. Gelir dağılımının adil bir şekilde paylaşılmaması durumu toplumun işsizlik, düşük gelir, açlık, zor yaşam koşulları gibi sorunlar ile yaşamasına neden olmaktadır.

1.2.2 Sosyal ve Teknolojik Etmenler

Her ülkenin demografik yapılanmasındaki farklılıkları ve bu farklılıkların ülke içerisindeki etkinlik oranının ülke siyasetindeki kaçınılmaz sonuçlarını göz önünde bulundurmak bu farklılıkların çok yakından takip ve tanınması zarureti kaçınılmaz kılmaktadır. Bu farklılıklar etnik, dini, inanç, mezhep, dil, tarih ve diğer unsurlar şeklinde değişkenlik gösterebilir. Bir ülke güçlü ise bu farklılıklar ülkenin renkleri haline gelir ve dünyaya tanıtılıp, gösterilir. Ancak ‘Ortadoğu’ ve Afrika kıtasındaki herhangi bir ülke petrol, doğalgaz, altın, elmas, uranyum ve muhtelif madenler gibi yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ve yahut jeostratejik/jeopolitik öneme sahip oluşu küresel ve bölgesel güçlerin oyun arenası haline getirilmek istenecektir.

Küresel ve bölgesel güçler bu ülkelere stratejilerini oluştururken bu renkleri (farklılıkları) manipülatif araç olarak kullanmayı hedef edineceklerdir. Manipüle edilen bu gruplar ayrışıp birbirleri ile karşılıklı olarak sürtüşme içerisine girerler. Eğer ki ülkenin sağlam bir merkezi idaresi yoksa devlet zayıflamış durumda ise ülkedeki bu çeşitlilikler renk halinden çıkıp manipülatif araç haline gelirler. Ayrıca bu çeşitlilikler çatışma içerisine girdiklerinde ülkenin bütünlüğü ayrıştırıcı unsur olmaya evrilirler.

Teknolojinin ve kitle iletişim araçlarının yaygın ve hızlı olmadığı dönemlerde bu grupları manipüle etmek çok uzun zaman almakta ve yüksek maliyette harcamalar yapılması gerekmekteydi. Teknolojisinin ilerlemesi ile kitle iletişim araçları güçlenmeye başlamış gerek insanlar arası ve gerekse de toplumlar arasındaki iletişim, ışık hızı ile doğru orantıda olmaya başlamıştır. Bu teknolojik ilerleyiş ile manipülatif araçları harekete geçirme kabiliyeti aynı oranda artmaya başlamıştır.

‘Arap Baharı’nın bu kadar hızlı organize edilebilmesinin altında yatan hakikat teknolojidir. Twitter ve Facebook gibi kitle iletişim araçları sayesinde bir anda yüzbinlerce kişi organize olabilmektedir. Bu sayede birçok insan aynı anda örgütlenmiştir. Teknoloji Arap Baharının bir bütün olarak harekete geçmesini sağlayan tek dinamik değildir ancak örgütlenme ve ortaya çıkmasını sağlayan araçtır. Arap Baharını oluşturan şey uzun yıllara sahi yönetimlerin halkı üzerindeki baskısı ve adil olamayan davranışlarıdır.

Arap Baharının ortaya çıktığı ülkelerdeki sosyal ayrımcılıklar, halk üzerindeki baskı ve zulüm, toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlik, yönetim ve halk arasındaki sosyal adaletsizlik gibi birçok etmen toplumlardaki karşısında durulamaz muhalefet potansiyelini oluşturmuş ancak bu potansiyelin adalet, eşitlik, özgürlük için gerçekleştirilen protestolara ve karşılıklı şiddete dönüşmesinin fiili olarak önünün açılmasına teknolojik imkanlar fırsat tanımıştır.

Arap Baharının etkili olduğu ülkelerden Irak, Suriye ve Bahreyn’de azınlıkların yönetimde olması toplumun tepki göstermesine neden olmuştur. İktidardaki kişiler otoritesini güçlendirmek için kendi azınlık grubundan insanları yönetime getirmiştir. Suriye’de halkın çoğunluğu Sünni olmasına rağmen ülkenin iktidarı Nusayrilerin elindedir. Irak’ta nüfusun geneli Şia ekolü mensuplarının olmasına rağmen ülkenin yönetiminde Sünniler yer almaktadır. Bahreyn’de de Şialar çoğunlukta fakat ülkenin iktidarı Sünnilerden oluşmaktadır. Bu yönetimlerin şatafatlı ve lüks yaşamları yoksulluk içerisinde olan halkın teknoloji üzerinden tepkisel örgütlenmesine sebep olmuştur.

1.3 Arap Baharının Gelişim Süreci

Uzun yıllar muhtelif sebeplerin bir araya gelmesiyle döllenme odasından çıkıp Sidi Bouzid valilik meydanında fitilin ateşi ile buluşması sonucu Arap Baharı olarak adlandırılan bu süreç böylelikle 17 Aralık 2010 yılında ilk olarak Tunus'ta ortaya çıkmıştır. Muhammed Bouaziz'in kendisini yakması ile başlayan protestolar kitlesel isyan hareketine dönüşerek bölgedeki hazır olan bütün ülkelere sıçramayı başarmıştır. Bu bölümde yaşanan değişim sürecinin ülkelere ve bölgelere yansımaları ele alınmıştır.

Zeynel bin Abidin, iktidarlığı sürecinde polis devleti anlayışına dayalı yönetim sağlayan bir devlet lideri olmuştur. Arap Baharı olarak adlandırılan bu sürecin ilk tepkisel sinyalleri Tunus'ta verilmiştir. Tunus'ta işsizlik ve ekonomik sorunlar yaşayan üniversite mezunu Muhammed Bouazziz'in zabıaların seyyar satıcıların mallarına el koyması üzerine isyan ederek kendisini ateşe vermesi ile protestoların ilk tohumları atılmıştır (Kırık, 2014, s. 90).

Asker ve polisin şiddetli tavırları sonucunda protestolar kaos ortamının yaşanmasına neden olmuştur. Protestoların şiddetlendiği dönemde 14 Ocak 2011 tarihinde Zeynel bin Abidin 20 yılı aşkın süredir iktidarda olduğu ülkesini terk etmek durumunda kalmıştır. Zeynel bin Abidin'in ülkeyi terk etmesi ile meclis başkanı, geçici başkan olmuştur. İlk demokratik seçim 23 Ekim 2011 yılında yapılmıştır (Aygün, 2015, s.30)

23 Ekim 2011 tarihinde Tunus'ta kurucu meclis için seçimler yapılmış ve Nahda Hareketi'nin lideri Raşid el Gannuşî seçimlerde 217 sandalyenin 89'unu kazanarak seçimin birinci partisi olarak çıkmıştır. Nahda Hareketi'nin hükümet kurma faaliyetlerinde Tunus'taki Cumhuriyet partisi ve Tekketül partisi koalisyon hükümeti kurulmuştur. İttifakın ardından 12 Aralık 2011 tarihinde parlamento seçimleri gerçekleşti ve ülkenin Cumhurbaşkanı Munsif el Merzuki, Başbakanı Nahda Hareketi'nden Hammadi el Cibali ve Meclis Başkanı ise Mustafa bin Cafer seçilmiştir (Turan, 2021).

6 Şubat 2013 yılında sol akımdan olan Demokrat Yurtseverler Partisi Genel Sekreteri silahlı Beliyd saldırı sonucu hayatını kaybetmiş ve muhalif tarafta yer alan Halk Cephesi koalisyonu lideri Berahimi 25 Temmuz 2013 tarihinde silahlı saldırı sonucunda hayatını kaybetmiştir. Devrim sonrasında yaşanan suikastlar muhalefet partilerinin sokağa dökülerek hükümetin devrilmesine kadar protesto gerçekleştirmiştir. Nahda Hareketi ülkedeki siyasi krizi engellemek amacı ile hükümeti feshettiğini açıklamış ve teknokratlardan oluşturulan yeni bir hükümet kurulmuştur (Turan, 2021).

Tunus'ta başlayan protestoların sesleri Mısır'da da etkisini göstermiştir. 25 Ocak 2011 yılında Tahrir Meydan'ında yapılan eylemlerde Kıptilerin öldürülmesi üzerine büyük protestolar başlamıştır. Mısır'da, ekonomik anlamda bunalımlar, yolsuzluk, diktatörlük söylemleri yükselmeye başlamıştır. Hüsnü Mübarek protestolara karşı polisin halka karşı baskılarını arttırmıştır. Fakat ordu halkın yanında yer alacağını ifade etmiştir. Büyüyen protestoların bastırılmayacağını anlayan Hüsnü Mübarek 11 Şubat 2011 yılında istifa etmiştir. Yönetimi YAK'a devretmiştir (Tokuş, 2015).

23-24 Mayıs 2012 tarihindeki seçimlerin ilk turunda Seçim Komisyonu tarafından yapılan elemeler sonucunda 6 aday çıkmıştır. İlk turda seçimlere katılım oranı %46,4 olmuştur. İlk turda Müslüman Kardeşlerin adayı olan Muhammed Mursi %24,7 oy almıştır. Ahmet Şefik ise %23,6 oy alarak ikinci tur seçiminde yerini almıştır. Mursi ikinci turdaki %51,8 katılım oranının yapıldığı seçimde oyların %51,7'sini alarak Mısır'ın seçimle gelen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur (Sınmaz, 2019).

Seçim süreci döneminde Yüksek Askeri Konsey, Muhammed Mursi'nin yetkilerini kısıtlayacak olan maddeleri anayasaya eklemişlerdir. Bu maddelerden bazıları kamu personellerinin (subaylar ve başsavcılar) görevden alınması ve atanmasına ilişkin yetkinin engellemesi olmuştur. Muhammed Mursi'ye karşı protestolar yapılmakta aynı zamanda yargı alanında yapmak istediği yenilikler engellenmeye çalışılmaktadır. YAK, Mursi'nin seçim öncesi vaatlerini yerine getirmesi için 100 günlük süre tanımıştır (Tokuş, 2015).

Muhammed Mursi 1 Aralık 2012’de yeni anayasayı referanduma götürme kararı ile 15-22 Aralık 2012’de referandum gerçekleşmiştir. Referandumda %63,8 oranındaki evet oyu sonucunda yeni anayasa yürürlüğe girmiştir. Yeni anayasanın bazı maddeleri toplumun pek çok kesimini rahatsız etmesi ile Tahrir Meydan’ında Mursi’ye karşı yapılan protestoları şiddetlendirmiştir. 3 Temmuz 2013 tarihinde Silahlı Kuvvetler Genel Komutanı Abdulfettah El Sisi öncülüğünde ordu yönetime el koymuş ve Mursi darbe neticesinde görevden alınmıştır. Arap Baharının başlangıcında halk tarafından istenilenler gerçekleşmiş gibi görünse de üst sınıf hegemonyasını derinden rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Esasen Arap Baharını destekleyen sözde demokrasi ve insan hakları getirmek isteyen batılı devletler başta ABD olmak üzere hegemonyalarını sağlamlaştırmak amacıyla darbeye orduya destek vermişlerdir (Aygün, 2015).

Vetire devam ederken Mursi ve Müslüman Kardeşler üyeleri tutuklanarak cezaevine gönderilmiş ve idam kararı çıkmıştır. Bunun üzerine Mursi yanlısı gruplar ve halkı kahir ekseriyeti Giza’daki Nahda meydanında ve Kahire’deki Rabia meydanında özgürlüğün son çılgınlıklarını atarak protestolar gerçekleştirmeye başlamışlardır. Mısır ordusu protesto eden halka karşı saldırıya geçerek eylemleri bastırmak amacıyla kanlı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ordu, protestoları engellemek amacıyla 11 Ağustos günü bütün meydanların boşaltılması için ultimatoom vermiştir. Ülke iç savaşa sürüklenmiştir. Karara karşı halk direnişlerini arttırması üzere Mısır ordusu 14 Ağustos günü halka saldırmaya başladı ve binlerce kişi hayatını kaybetmiştir (Tokuş, 2015).

25 Aralık 2013 tarihinde Mısır hükümeti, Müslüman Kardeşler Teşkilatını terör örgütü olarak ilan etmişlerdir. 26-28 Mayıs 2014 tarihinde Sisi tarafından gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçiminde %96,4 oy alarak cumhurbaşkanı olarak hükümetin başına gelmiştir (İncekaya, 2018).

Tunus’un aksine Mısır’da Arap Baharının istenilen sonucu verip vermediği, baharın kışa dönüp dönmediği sanırım uzun yıllar boyunca tartışma konusu olacaktır. Mısır, 1953 yılından itibaren yönetimde ordunun aktif olduğu bir ülkedir. Ordu gerçekleştirdiği askeri darbeler ile yönetimde güçlü bir etkiye sahiptir. Mısır’da başlayan Arap Baharı esintileri kanlı iç savaşlara, kaos ve çatışmaların bitmediği bir

sürece evirilmiştir. ABD'nin sözde demokrasi ve insan hakları söylemleri üzerinden gerçekleştirdiği operasyonel faaliyetlerin tespiti ise Muhammed Mursi'nin iktidarı sürecinde ortaya çıkmıştır. Darbeye destek veren ABD ülkenin demokratikleşmesi yerine ülkeyi kaosa sürükleyerek kendi hegemonyasını devam ettirmeyi sağlamıştır.

Yemen'in resmi adı Yemen Cumhuriyeti, Arapça adı ise El- Cumhurriyetü'l Yemenniye'dir. Yemen, 29 milyon nüfusa sahiptir. Gerek deniz zenginlikleri ve imkanları gerekse de jeostratejik- jeopolitik ayrıcalıklarına rağmen Yemen Arap yarımadasının en fakir ülkesidir. Sosyolojik oluşum bakımından Yemen aşiretlerden oluşmaktadır. 29 milyon nüfusun %99'u Müslümandır. Müslüman nüfusun %65'i Sünni, %35'i Şia'dır. Etnik köken bakımından nüfusun çoğunluğu, Arap'tır. Nüfusun geriye kalan etnik grupları ise Güney Asya, Avrupa ve Afrika melezi Araplardır.

2004-2010 yılları arasındaki dönemde İran destekli Husiler ile Suud Hanedanlığı destekli Salih rejimi arasındaki mücadelenin devam ettiği dönemde Tunus'ta başlayan Arap Baharı dalgası Yemen'de kendini göstermiştir. Salih rejimine karşı protestolar Sana Üniversitesinde eğitim gören öğrenciler tarafından Değişim Meydan'ında başlamıştır. Eğitim seviyesi yüksek öğrenciler tarafından başlatılan bu protestolar bütün halkın protestolara (Gençlik Hareketi) katılmasına teşvik etmiştir. Halk, Salih rejimin sonucu olan işsizlik, yoksulluk, yüksek enflasyon, yolsuzluğun durması amacıyla seslerini yükseltmiştir. Sosyolojik oluşumu aşiret olan Yemen'de, Salih rejimi kendi ailesi ve çevresini zenginleştirir iken ülkeyi yoksullaştırmakta idi. İstifa söylemlerini reddeden Salih, protestoculara ekonomik ve siyasi dönüşümlerin gerçekleşeceğine dair sözler vermiştir. Bunun yanı sıra 2013 yılında gerçekleşecek olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmayacağını söylemiştir.

Protestoların körfez ülkelerine sıçramasını engellemek amacıyla ABD destekli Körfez Ülkeleri Teşkilatı, Salih rejiminin 2012 Ocak ayında görevini devretmesini sağlamıştır. 21 Ocak 2012 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçiminde tek aday olan Mansur Al- Hadi, 2 yıllığına seçimi kazanmıştır (AlJazeera Türk, 2014).

İran destekli Husilerin lideri Bedreddin El Husi'dir. Şia ekolünün alt kollarından biri olan Rafizi ekolüne bağlı olan Husiler, monarşiye karşı imamiyet rejimini desteklemiştir. Husilerin Salih rejimine karşı ilk başkaldırıları, rejimin Irak

işgalinde ABD'ye destek vermesidir. Salih rejimi ile çatışma içerisine giren Husiler açısından fırsat Arap Baharı ile gerçekleşmiştir. 2011 yılında Salih rejimine karşı protestoları desteklemişlerdir. Suudlular, Salih rejimini desteklemekte idiler. Muhalifler ise Husilere karşı Müslüman kardeşler bağlantılı olduğu iddia edilen El-Islah Partisini ortaya çıkarmışlardır. Husilerin, 2014 yılında başkent Sana kentini ele geçirmesi üzerine cumhurbaşkanı Mahsur Al- Hadi, Aden kentine kaçmış ve orada hükümetini ilan etmiştir. 2015 yılında Husiler, Aden'e ilerlemesi ile Hadi, ülkeyi terk ederek Riyad'a kaçmıştır. Bunun üzerine Husiler, önemli şehirleri kontrolleri altına almıştır.

25 Mart 2015 tarihinde Suudi Arabistan başta olmak üzere Bahreyn, Mısır, Ürdün, Sudan, BAE, Kuveyt, Katar, Husilerin ilerlemesini ve güçlenmesini engellemek amacı ile karşı koalisyon oluşturarak hava saldırısı gerçekleştirmiştir (Aygün, 2015).

Sözde barışı sağlanması için BM barış çağrıları yaparak görüşmeleri sağlamaya çalışmıştır. BM tarafından yapılan görüşme çağrıları, ülkede barışı tesis edecek bir sonuç elde edememiştir. 30 Mart 2015'te KİK, operasyonları durduracağı ilanı üzerine BM özel temsilcisi iki taraf arasındaki çatışmaların 2 ay süre ile durdurma kararını kamuoyuna duyurmuştur. BM'nin ateşkes ilanları ülkede barışı getirmemiştir. Resmi televizyon kanalında Kültür ve Turizm bakanının yaptığı bir açıklamada, 8 kişiden oluşan bir Başkanlık Konseyi'nin kurulduğunu ifade etmiştir. Başkanlık Konseyinin başkanı ise Reşad El Uleyymi olmuştur. Abdurrabu Mansur Hadi, kurulan Başkanlık Konseyine yetkilerini devretmiştir (Kökçam, 2022).

Arap Baharı dalgalarının yaşandığı ülkede beklenen durulma gerçekleşmeyip dalgalar artan şiddeti ile halen devam etmektedir. İç savaş devam etmekte, ülke açlığa ve sefaletle sürüklenmektedir. Merkezi otoritenin giderek zayıfladığı bu ülkede istikrarın sağlanması yakın vadede mümkün görülmemektedir. Bir tarafı ile İran'ın desteklediği diğer bir tarafı ile de nerede konumlandığı belli olmayan ABD'nin politikaları sonucu Husiler, diğer taraftan ise Suudi Arabistan'ın desteklediği meşru yönetim arasında kaos ve gözyaşı uzun yıllar boyunca devam edeceği görülmektedir.

Bahreyn, Basra Körfezinde 33 adadan oluşan bir takımada devletidir. Ülkenin resmi adı Bahreyn Krallığı'dır. Arapça adı ise Memleketü'l Bahreyn'dir. Esasen Bahreyn kavramının Arapça 'da lügat anlamı 'iki deniz arası'dır. Bahreyn'in komşuları ise batısında Suudi Arabistan, kuzeyde İran ve güneydoğusunda Katar bulunmaktadır.

Bahreyn'de nüfusun %46'sını Baharnalar (Bahreynli) oluşturmaktadır. Nüfus içerisinde inancın %70'i Müslümandır. Müslüman nüfusunun %65'i Şialar, %35 Sünniler oluşturmaktadır. Bahreynli Şia mensupları, Şia ekolünün On iki imam inancına sahiptir. Bahreyn'de yaşayan Şiaların etnik kökenleri %65 oranında Baharnalar (ada yerlisi) %35'i ise İran kökenli Acemlerdir. Ülke içerisindeki Şia mensuplarını kendi içlerinde birlik sağlayamamışlardır. Bunun sebebi ise Baharnalı olan Şia mensuplarının %90'ının işçi sınıfında yer alması, İran kökenli olan Acemlerin ise Orta sınıftaki iktidar ile yakın ilişkiler içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Şia mensubu ada yerlisi olan Baharnalar, ülkede hem İran kökenli Acemlere hem de Sünnilere karşı yer almaktadırlar (Özbay, 2010, s. 113-114).

Bahreyn Krallığı, coğrafi konumu, yer altı kaynakları, sermaye ve ekonomik birikimler, inci yatakları güçlü ekonomisi ile dünyanın en zengin 33. ülkesidir. Suudi Arabistan ve ABD destekli Bahreyn, turizm, bankacılık, finans alanlarında etkin bir ülkedir.

Bahreyn Krallığı'nın ülke içerisindeki en büyük problemi tarihsel bir sürece dayanmaktadır. Müslüman nüfusun %65'i Şialar oluştururken %35'ini Sünniler oluşturmaktadır. Ancak ülke Sünniler tarafından yönetilmektedir. Dolayısıyla iktidarda yer alan El Halife Ailesi başta olmak üzere ülkenin hem yönetiminde hem de üst sınıflarında yer alan Sünniler Şiaları dışlamışlardır (Örtlek, 2013, s.268).

Bahreyn, ekonomik açıdan güçlü bir ülkedir. Lakin Sünni kesim refah içerisinde yaşarken Şia mensupları (alt ve orta sınıf) için bu durum söz konusu değildir. Arap baharı (!) etkisi, 2011 Şubat ayında Bahreyn'de kendini göstermiştir. İlk direnişler "Öfke Günü" olarak adlandırılan 14 Şubat 2011 tarihinde gerçekleşmiştir. Demokrasi, özgürlük ve adil seçimlerin yapılması, meşruti monarşiye geçilmesi amacıyla protestolar gerçekleştirmeye başlamışlardır. İnci Meydanında binlerce

gösterici toplanarak krallığına siyasi reform çağrısı yapmıştır. 17 Şubat'ta gösterileri bastırmak amacıyla yapılan müdahalede geniş çaplı çatışmalar ortaya çıkmış ve bu çatışmalarda güvenlik güçleri (çoğunluğu Sünni) 12 kişiyi öldürölüp, yüzlerce kişinin yaralanmasına sebep olmuştur. Gerçekleşen bu durum karşısında danışma meclisindeki 17 Şia milletvekili istifa etmişlerdir. 1 Mart'ta protestocular, meclisi abluka altına almış, 11 Mart tarihinde saraya yürüyerek yönetimin sona erdirilmesine çağrı yapmışlardır (Karaatlı, 2015, s.305-306).

Suudi Arabistan, BAE ve diğer körfez ölkelerinde yaşayan Şiaların, Bahreyn'de yaşanan gelişmelerden etkilenererek kendi ölkelerinde de benzer hadiselerin gerçekleşmesi endişesi sebebi ile Suudi Arabistan, BAE ve Katar, Bahreyn'e ordu güçleri göndererek 14 Mart 2011'de göstericilerin eylemlerini bastırılmış ve İnci Meydan'ı boşaltılmıştır. 16 Mart'ta sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bahreyn Krallığı, yaşanan bu karışıklığın arkasında İran olduğunu söyleyerek İran devletini sorumlu tutmuştur. Protestoların sonlandırılmasından sonra 2013 yılında yapılan seçimlerde Halife ailesi yönetime tekrar gelmiştir. Arap Baharı etkisi ile başlayan protestolar etkisiz kalmış hala El Halife ailesi iktidarda yer almaktadır (Besen, 2019, s.31-32).

Suriye'nin resmi adı Suriye Arap Cumhuriyeti'dir. Suriye'nin iç savaş öncesindeki nüfusu 23 milyondur. Suriye, Ortadoğu ölkelerine nazaran heterojen demografik bir yapıya sahiptir. Ölkede, etnik ve inanç- mezhepler farklılıklar mevcuttur. Etnik grupların %90'nı Araplar oluşturmaktadır. Geriye kalan etnik gruplar ise %9'u Kürtler, %1'i ise Ermeni, Türkler ve Çeçenlerdir. Arap nüfus içerisinde inanç bakımından çeşitlilik söz konusudur. Suriye birçok azınlık inancına ve mezhebe ev sahipliği yapan bir ölkedir. Sünni, Şia, Yahudi, Dürziler, Caferi, Nusayri, Hristiyan, İsmaili, Ezidi inançları Suriye'deki yaşayan nüfusun içerisindeki etnogrúplardır. Ölkedeki nüfusun %75'i Sünniler oluştururken, Nusayriler ise %13'lük bir nüfusu oluşturur.

Hafız Esed, Suriye'de Nusayri inancına mensuptur. Nusayri ekölü, ölkede azınlık olması nedeniyle uzun yıllar boyunca ayrımcılığa uğramıştır. Hafız Esed'in iktidara gelmesi ile Nusayriler, etkin bir konuma sahip olmuştur. Hafız Esed'in ölümünün üzerine ölkede yapılan referandum sonucunda %97,25 oy alarak devletin

başına Beşşar Esed gelmiştir. Sistemin başına getirilen Beşşar Esed, halkın reform beklentisini karşılamamıştır. Baskıcı bir iktidara sahip olan Esed, ordu gücünü elinde tutmakta, olağanüstü hâl kanunları ile baskıcı bir iktidar yönetmektedir. 27 Mayıs 2007 tarihinde gerçekleşen referandum sonucunda Beşşar Esed, ikinci kez devlet başkanı olmuştur (Şen, 2013, s.38).

Tunus'ta başlayan Arap Baharı etkisinin en kanlı ve en vahşi yaşandığı ülke Suriye olmuştur. Esasen ilk ayaklanma Suriye'nin Harika bölgesinde kendini göstermiştir. 2011 Şubat ayında Harika bölgesinde trafik polisinin gence saldırması sonucunda yüzlerce insan sokağa çıkarak protestolar düzenlemiştir. Bunun üzerine Şam'da ise bir grup gösterici 'Suriye halkı aşağılanamaz' sloganları atarken, bir grup ise iktidarın lideri Esed'e bağlılıklarını bildiren ifadeler kullanmıştır (Karaatlı, 2015, s.309).

Ülkenin tamamına yayılacak olan isyan ise Suriye'nin Dera bölgesinde 10-15 yaşlarındaki 15 kişilik çocukların okul duvarlarına rejim karşıtı yazılar yazmasının üzerine tutuklanmaları olmuştur. Dera'da alevlenen protestoları fırsat bilen muhalifler bir araya gelerek Esed rejimine karşı ilk aleni oluşumu başlatmışlardır. Öfke Günü olarak ilan edilen 15 Mart'ta protestolar ülkenin tamamında gerçekleşmeye başlamıştır. 18 Mart'ta ise başta Şam, Humus, Lazkiye, Duma, Tel Kalah ve birçok kente yayılan, ülkenin son 30 yıl içerisindeki en büyük protestoları gerçekleştirmişlerdir (Karakoç, 2017, s.41-42).

Esed Rejimi, orantısız güç kullanarak protestoları bastırmaya çalışmıştır. Bunun üzerine 800'ün üzerinde insan hayatını kaybetmiştir. Gösteriler tüm ülkeye yayılmıştır. Halk ve istifa eden askerler birleşerek, rejime karşı 'Özgür Suriye Ordusu'nu kurmuşlardır. Rejime karşı muhalifler arasındaki kanlı iç savaş Suriye'yi uzun yıllar boyunca kaos ortamına sürüklemiştir (Akkuş, 2021, s.76).

Esed yönetimi, protestoları sonlandırmak için birtakım reformlar yapmıştır. Ülkedeki yolsuzluğa karşı çalışmalar gerçekleştireceğini söylemiştir. Askerlik hizmetinin 21 aydan 18 aya indirileceği kararı almıştır. Yönetimdeki kadrolarda düzenlemeler yapılacağını ve 1963 yılından beri uygulanan olağanüstü hâl durumunun kaldırılacağını ilan etmiştir. Maaşlar yükseltilmiştir. Dera kentinde tutuklanan

çocuklar serbest bırakılmıştır. Basında özgürlük kararını getirmiştir. Ancak Esed'in açıklamış olduğu reformlar muhalifler tarafından yeterli bulunmamıştır (Çalığıuşu, 2021, s.26).

Ülkede iç savaş ve katliamlar gün geçtikçe artmıştır. 2014 yılının Kasım ayında Suriye'deki çatışmalarda 200.000 insan hayatını kaybetmiştir. Dört milyonu aşkın insan ülkelerini terk ederek, başta Türkiye olmak üzere başka ülkelere göç etmiştir. Uluslararası güçlerin desteği sonucunda ülke bölgelere ayrılmış, birbirinden farklı oluşumlara sahip olan terör örgütleri kendi egemenliğini ilan etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2 TARİHSEL SÜREÇTE TÜRKİYE- LİBYA İLİŞKİLERİ

2.1 Osmanlı Döneminde Libya İlişkileri

Günümüzde Libya olarak bilinen devletin Kaddafi dönemindeki resmi adı ‘Libya Arap Halk Sosyalist Cemâhîriyyesi’dir. Arapça adı ise El- Cemâhiriyyetu’l Arabiyyetu’l Lîbiyyetu’s Şa’biyye’tul İştirâkiyyetu’l Uzma’dır. Arap baharı sonrasında ise Libya Devleti olarak belirlenmiştir. Osmanlıcada, Trablusu’l Garb ya da Trablusgarp olarak adları ile ifade edilmekteydi. Yunanlıların hâkim olduğu dönemde ‘Libya’ adı bölgenin batısında yer alan Trablus bölgesi için kullanılmaktaydı. Yunanlılar, bölgenin tamamına ‘Trablus veya Bengazi’ olarak telaffuz etmekteydi (Ceviz, 2011, s.81).

Osmanlı Devletinden önce Libya toprakları birçok devletin kontrolü altına girmiştir. Libya’nın ilk yerlileri, Berberî Levâte kabilesi olarak bilinmektedir. M.Ö. 9. yüzyılda Libya toprakları, Fenikeler tarafından ele geçirilmiştir. Bölge 5. Yüzyılda Kartaca’ya bağlanmıştır. Numidya Krallığı, Kartaca ile yaptığı savaş sonucunda bölgeye hâkim olmuşlardır. Kartacaların yıkılması ile Romalılar, bölgedeki şehirleri ele geçirmişlerdir. 430 yılında ise ülke, Vandallar tarafından işgal edilmiştir. 535 yılında Libya toprakları, Bizans Devletinin hakimiyetine girmiştir (TDV İslâm Ansiklopedisi, t.y.-b).

Libya’nın, Müslüman Araplar ile tanışması 643 yılında Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir. Hz. Ömer’in İslam orduları ile gerçekleştirdiği fetihten önce bölgede yaşayan insanların geneli Hristiyan veya Putperesti idi. Libya’da yaşayan topluluklar zamanla İslamiyet’i benimsemiş ve kabul etmişlerdir (Demir, 2020, s.150-151).

14. yüzyılda Kuzey Afrika toprakları, Müslüman Devletlerin hakimiyeti altındaydı. 15. Yüzyılın başında bölgenin kontrolü Müslüman Devletlerden, Hristiyan Devletlerine geçmiştir. El Mağribu’l Arabi olarak adlandırılan Kuzey Afrika bölgesinde 3 büyük devlet hakimiyet kurmuştur. Fas’ta Meriniler, Tunus ve Trablus bölgesinde Beni Hafsiler, Cezayir’de ise Zeyyaniler hüküm sürmüştür (Üstün, 2020, s.6).

İspanya Kralı Ferdinand, İspanya'nın çevresini saran Kuzey Afrika sahilleri ve Endülüs'teki Müslüman devletlerin varlığından oldukça rahatsızdır. Ayrıca Kral Ferdinand, ticaret yollarına da hakimiyet kurmak istiyordu. Hedeflerine ulaşabilmek adına ilk olarak 1492 yılında Beni Ahmer Devletini yıkmış, İspanya'da İslam varlığına son vermiştir. Beni Ahmer Devleti'nin yıkılışı ile İspanya'nın tamamına sahip olmuşlar ardından Kuzey Afrika sahillerine baskınlarını ve saldırılarını arttırmışlardır (Üstün, 2020, s.6).

Kuzey Afrika sahillerine saldırıları ile İspanyollar öncelikle Cezayir'in kıyı bölgesindeki Mersa'l Kebir ve Oran Limanlarını ele geçirmişlerdir. Tunus'un kıyı kentlerinden biri olan Buji'yi kontrolleri altına almışlardır. 1510 yılına gelindiğinde İspanyollar, Hafsilerin hakimiyeti altındaki Trablus bölgesini işgal etmişlerdir. İşgal sırasında halkın bir bölümünü kılıçtan geçirmişler ve geriye kalanları şehrin merkezinden çıkartarak sürgün etmişlerdir (Kurt, 2021, s.81).

Osmanlı Devleti, 15. Yüzyılda Kuzey Afrika bölgesine ilgisini arttırmıştır. İspanyolların istilasından kurtulmak için Libya'daki yerel halk tarafından oluşturulan heyet, 1519 yılında Osmanlı Devletinden yardım istemek amacıyla İstanbul'a gitmişlerdir. Osmanlı Devleti yardım çağrısına kayıtsız kalmayarak cüzi miktarda asker göndermiştir. Ancak İspanyolların, Akdeniz üzerinde kurmak istedikleri hakimiyeti ortadan kaldırmak için Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile bölgeye Sinan Murat Ağa ve Turgut Reis gönderilmiştir. 15 Ağustos 1551 yılında Turgut Reis ve Sinan Murat Ağa önderliğinde Libya, İspanyolların işgalinden kurtulmuştur (Demir, 2020, s.151).

Hızır Reis ve Oruç Reis, Osmanlı Devleti'nin emri üzerine 1516 ve 1517 yılları arasında Cezayir'i İspanyol işgalinden kurtarmıştır. Cezayir'in 1519 yılında Osmanlı Devleti hakimiyeti altına girmesi ile Garp Ocaklarının ilki Cezayir'de kurulmuştur. İspanyolların işgalinden sonra bölgede hakimiyet sağlayan Osmanlı Devleti'nin ikinci Garp Ocağı Trablus olmuştur (Üstün, 2020, s.7-8).

1553 yılında Murad Ağa'nın vefatı üzerine Turgut Reis Trablusgarp Beylerbeyi olarak göreve getirilmiştir. Turgut Reis döneminde (1553-1665) halk ticaret yaptığı eski dönemlere ve zenginliğe tekrar kavuşmuştur. Turgut Reis,

savunmayı güçlendirmek amacı ile çok sayıda kaleyi onarmıştır. Halkın güvenliğe ve refaha kavuşması için adil bir idare kurmuş, kanunlar getirmiştir. Limanı yenileyerek, tarım ve hayvancılık alanlarında çalışmalar gerçekleştirmiştir. Komşu ülkeleri saldırılardan korumak için destek vermiş, bölgeye huzur ve sükûnet getirerek istikrarı sağlamıştır (Alkan, 2014, s.25).

Hristiyan saldırılarını önlemek amacıyla Anadolu'dan bölgeye Türk askeri gönderilmiştir. Gönderilen askeri birliklerin işlevselliğini kaybetmemesi için Osmanlı Devleti, üç sınıftan oluşan toplumsal yapı oluşturmuştur. Bunlardan birincisi dayıların (Kuzey Afrika topluluklarından olan Akdeniz'de korsanlık yapan denizciler) başında yer alan Leventlerin oluşturduğu Ocaklardır (Üstün, 2020, s.12).

İkincisi ise Anadolu'dan gelen Türk kökenli yeniçerilerin yerli kadınlarla evlenmesi yasak olmasına rağmen evliliklerinden dünyaya gelen erkek çocuklarına 'kuloğlu' adı verilmiştir (Ceviz, 2011, s.82). Kuloğlu adı verilen bu sınıftaki kişilerin yönetimdeki görevleri yolların güvenliğini sağlamak ve vergi toplamaktır. Diğer gruplardan ayrıcalığı ise vergi ödemekten muaf olmalarıdır.

Son toplumsal grup ise bölgede yaşayan Araplardır. Ocak tarafından belirlenen kanunlara uymaları gerekmektedir. Bölgede ayrılmış olarak yaşayan Arap topluluklarını bir arada tutabilmenin ana sebebi kuralların doğru şekilde uygulanmasıdır. Araplar arasındaki mezhepsel farklılıklara sahip olan topluluklara baskıcı tavır gösterilmemiştir (Üstün, 2020, s.12).

Osmanlı Devleti'nin 361 yıl egemen olduğu Trablusgarp (Libya) eyaletindeki Osmanlı Devleti'nin idaresi 4 ayrı dönem olarak ele alınmaktadır. İlk dönem 1551-1603 yılları arasındaki beylerbeyi dönemidir. İkinci dönem ise 1603-1711 yılları arasındaki dayıların yönetim dönemi. Üçüncü dönem Kuloğullarından olan Karaman ailesi dönemi (1711-1835) ve son dönem (1835-1912) ise merkezden atanan valileri tarafından yönetilen dönemdir (Kurt, 2021, s.83).

16. yüzyılda değişiklik gösteren ekonomik dengeler ile beraber Trablusgarp'ın merkezden değil de yerinden yönetilerek istikrar sağlanması gerekmektedir. Bundan kaynaklanan sebepten dolayı beylerbeyleri ve ocak temsilcileri dayılar arasında bir güç dengesi sağlanmaya çalışılmıştır. Yönetim gücü dayıların kontrolü altına girmiştir.

Eyalet içeresindeki i karışıklığı azalmak artık merkezin değil de dayıların görevi haline gelmiştir. Batılı devletlerin bölgedeki ticaret amacı ile kullandıkları gemilerin güvenliğinin sağlanması için dayılar ile anlaşma yoluna gitmişlerdir (Ceviz, 2011, s.82).

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'taki idaresi diğer dönemlere göre bakıldığında, bölgesel farklılar gösteren kabilelerin anlaşmazlıkları ve vergi ödemesi yapmak istemeyen kabile isyanları dikkate alınmaz ise bölgenin en istikrarlı dönemlerini yaşamıştır. Trablusgarp'ın bulunduğu coğrafya Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altındaki diğer bölgelere nispeten etnik yapısı, bölgeler arasındaki kabile farklılıklarından kaynaklı hoşnutsuzluk ve i çekişmeyi ortadan kaldırmak, istikrarı ve huzuru sağlamak için İstanbul, Trablusgarp coğrafyasına uygun olarak yarı bağımsız 'dayılık sistemi'ni oluşturmuş ve başarı ile uygulamıştır (Karaca, 2021, s.17-18).

1603 yılında yeniçeriler tarafından seçilen ilk dayı Sefer Ağa ile başlayan dayılık sisteminde etkili olan üç dayı olmuştur. Sakızlı Mehmed Paşa, Osman Paşa ve Mehmed Paşa Osmanlı tarafından beylerbeyi unvanı almışlardır. 1711 yılında yeniçeriler tarafından seçilen Kuloğlularına (yeniçeri askeri ile yerel halktan kadınların evliliğinden dünyaya gelen çocukların oluşturduğu kabile) mensup olan Karamanlı ailesinden gelen Ahmed Paşa dayı olarak göreve getirilmiştir. Yönetimi ele geçirerek iktidarını sağlamak amacı ile babadan oğula geçen veraset sistemini getirerek Karamanlı Hanedanlığı dönemi başlamıştır (Kurt, 2021, s.83).

1835 yılında Karamanlı ailesinin Hanedanlığının zayıflaması üzerine artan Fransız nüfuzunu engellemek amacıyla Osmanlı Devleti yeniden yönetimi ele almıştır. Trablusgarp halkının talebi doğrultusunda Osmanlı Devleti, 1792 yılında Karamanlı Hanedanlığına son vererek doğrudan merkezden atanan valiler tarafından bölgeyi kontrol altına almıştır (Okumuş, 2020).

Osmanlı tarafından atanan valiler yeni reform çalışmaları yaparak merkezi otoriteyi güçlendirmeyi başarmıştır. Göçebe hayatı yaşayan toplulukları, yerleşik hayata geçmeleri için teşvik etmişlerdir. Köle ticareti yasaklanmış, tarım-hayvancılık ve ticaret alanlarını geliştirerek Trablusgarp'ın refah seviyesi arttırılmıştır. İstikrarı ve

kontrolü kaybetmemek amacı ile görev yapan valiler, aşiretlerin liderlerini ve ağalarını Osmanlı Devleti'ni eyaletinin mensupları anlamında yeni kimlik kazandırmışlardır (Okumuş, 2020).

1864 yılında 'Teşkil-i Vilâyet Nizamnâmesi' kanunu ile Trablusgarp vilayet yapılmıştır. 1877 yılında ise Bingazi ayrı bir sancak haline getirilmiştir. 1800'lü yılların başında ilk matbaa kurularak, ilk gazete yayımlanmıştır. 1899 yılında ise Fünun ve Sanayi adında mektep açılmıştır. İstanbul ve Trablusgarp arasında telgraf çekilme bağlantısı kurulmuştur. 160 adet ilkokul kurularak faaliyet göstermeye başlanmıştır (Ceviz, 2011, s.83).

Osmanlı Devleti 1878 yılında Rusya'ya yenilmiştir. Zayıflayan Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika kontrolü gittikçe zor bir hal almaya başlamıştır. 1881 yılında Tunus'u Fransızlar, 1882 yılında Mısır İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Libya'nın kontrolünü sağlamak amacıyla başta orduyu güçlendirme olmak üzere Osmanlı Devleti birçok önlem almaya çalışmıştır (Ceviz, 2011, s.83).

1882 yılında İngiltere tarafından Mısır'ın işgali ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Libya ile olan kara bağlantısı da ortadan kalkınca İtalyanlarla mücadele içerisine girememiştir. Eylül 1911 yılında Trablus kentine giriş yapan İtalyan ordusuna karşı, Kemal Paşa ve Enver Paşa Osmanlı'nın desteği ile Libya'ya gelmişlerdir. Osmanlı Devleti, halkın ve Senûsilerin desteği ile birlikte giriştikleri mücadele sonucunda İtalyanlara Bingazi, Derne ve Tobruk bölgelerinde büyük kayıplar yaşatmışlardır (Kanık, 2021, s.5).

İtalya, Osmanlı'nın gücünü azaltmak için Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu 12 adayı ve Çanakkale Boğazını işgal etmiştir. Osmanlı Devleti 16 Ekim 1912 yılında Libya halkının tepkisini çekmemek için Trablus bölgesine özerklik vermiştir. İtalyanların işgaline karşı Osmanlı Devleti ve İtalya arasında 18 Ekim 1912 yılında Uşi Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti, Uşi Antlaşmasının 11. Maddesi gereğince İtalyanların Trablus ve Bingazi işgalini kabul etmek zorunda kalmıştır. İşgali onaylayan Osmanlı devletine karşılık olarak İtalyanlar 12 adadan ayrılacağını söylemiştir (Kanık, 2021, s.6).

2.2 İtalyan İşgali Dönemi İkili İlişkiler

Uşi Antlaşmasını kabul etmeyen Enver Paşa ve yanındaki arkadaşları Libya’da işgale karşı mücadeleye devam etmiştir. Ancak o dönemde çıkan Balkan Savaşlarından dolayı ordunun asker ihtiyacını destek olmak amacı ile ülkeye geri dönmüşlerdir. İtalyanlar tarafından gerçekleşen işgal durumunu ortadan kaldırmak için Libya, 1939 yılına kadar direnişlerini sürdürmeye devam etmiştir (Kanak, 2019).

Uşi Antlaşması, İtalyanların nefes almasını sağlamamış tam tersi savaş devam etmiştir. Osmanlı Hükümeti ve İtalya arasındaki yapılan antlaşmadaki birçok maddenin şartları yerine getirilememiştir. Komutanlar Anadolu’ya dönse bile Ahmet Şerif Senûsi’lerin desteği, Osmanlıdan kalan silahlar ve orada kalan az miktarda olsa Türk askeri ile mücadele etmeye devam etmişlerdi. İtalyanlar Libya bölgesine geldiklerinde işgalin hızlı bir şekilde gerçekleşeceğine inanıyorlardı. 31 yıl devam eden ve büyük kayıplar yaşayan İtalyanların Libya üzerindeki tam hakimiyeti 1932 yılında gerçekleşmiştir (Üstün, 2020, s.44).

Osmanlı Devleti’nin yöneticileri Libya’daki kabilelerle, özellikle Ahmed Senusi ile anlaşma yaparak Libya’da İngiliz ve İtalyanlar ile mücadele etmiştir. I. Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı devletinin Trablusgarp cephesi açılmıştır. Ahmed Şerif Senusi’ye desteği ve bağlılığından dolayı Meclis-i Vükela’nın kararı üzerine Trablusgarp ve Bingazi bölgesinin Nâibüs Sultan unvanı layık görülmüştür. Osmanlı’nın Kuzey Afrika toprakları içerisinde bir cephe açmasının amaçları itilaf devletlerinin ana cephelerden uzaklaşmasını sağlamak, İngilizler tarafından işgal edilen Mısır’ı yeniden topraklarına katmak ve İtalyanları Trablusgarp’tan çıkarmaktır (Demir, 2020, s.157).

Osmanlı Devleti, Mısır’daki İngiliz işgaline son vermeyi sağlamak için kurduğu taarruz cephesinde yenilgiye uğramıştır. Osmanlı Devleti, bir taraftan Mısır’daki taarruz cephesi diğer taraftan Trablusgarp cephesi üzerinden İngilizleri yenilgiye uğratmak istiyordu. Bu düşünce üzerine Enver Paşa, kardeşi Nuri Paşayı Libya’ya göndermiştir. Bingazi bölgesinde Karargâh kuran Teşkilat-ı Mahsusa ve Nuri Bey, bölgedeki Senusiler ile yaptığı iş birliği üzerine Mısır’a taarruz planları

yapmışlardır. Osmanlı Devleti'nin İngiliz ve İtalyanlara karşı verilen mücadeleyi, Libya'nın nüfuz gücü yüksek olan Aşiret reislerinden biri olan Ramazan Şetevi'de desteklemiştir (Demir, 2020, s.157).

Osmanlı kuvvetleri, Libya'daki Sellum bölgesinden karaya çıkarak doğuya ilerlemeye başlamıştır. Ahmet Sennusi kendi kuvvetlerinin Osmanlı kuvvetlerine verdiği destek ile Sellum bölgesi kontrol altına almıştır. 1916 yılı ağustos ayında İstanbul üç askeri birliği tam donanımlı olarak U39 Alman denizaltısı ile 2. Süveyş Kanalı Taarruzundan önce Libya'ya göndermiştir. Güçlü bir askeri yapı oluşturmaya çalışan Osmanlı Devleti, öncelikle Bingazi bölgesinde Nuri Paşa tarafından dokuz taburdan oluşturulmuş Afrika Gruplar Kumandanlığını kurmuştur (Demir, 2020, s.158).

Savaşın ilk dönemlerinde Derne ve Tobruk hattı kontrol altına alınmıştır. Fakat İngilizler ve İtalyanlar bu savaşta ortak hareket etmişlerdir. Bölgedeki aşiretler ve Osmanlı birlikleri doğu yönünde ilerleme kaydedememişlerdir. Nuri Paşa komutasındaki karargâh Mısırta bölgesine çekilmiştir (Demir, 2020, s.158).

Nuri Paşa'nın Kafkas cephesine gönderilmesi üzerine Osman Fuad Afrika Gruplar Kumandanlığına getirilmiştir. İngilizlerin desteklediği Ahmed Şerif'in yeğeni Seyyid İdris savaşı bırakmıştır. Seyyid İdris İtalyanlar ve İngilizlerle anlaşmasına rağmen Ahmed Şerif uzlaşmayı reddetmiştir (TDV İslâm Ansiklopedisi, t.y.-b).

İtilaf devletlerine karşı yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 yılındaki Mondros Mütarekesi görüşmelerinde alınan kararlar neticesinde Libya'daki Türk kuvvetleri ve askeri teslim olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Libya'daki varlığını sona erdiren ve Libya'nın İtalya'ya bağlanmasını kesinleştiren Sevr Antlaşması olmuştur (TDV İslâm Ansiklopedisi, t.y.-b).

1912 yılında İtalyan işgalinde, Osmanlı Devleti'ne sağladığı destekleri ile bilinen Ömer El Muhtar, İtalyanlara karşı Sirte bölgesindeki verdiği son direnişte esir alınmış ve 16 Eylül 1931 yılında idam edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin, Libya'dan çıkışı üzerine bölgede çatışmalar ve direnişler devam etmiştir (TDV İslâm Ansiklopedisi, t.y.-b).

İtalya'nın işgali döneminde 1940 yılında iktidara gelen Mussolini, Libya halkına karşı kanlı saldırılar gerçekleştirmiştir. İnsanlık suçu davranışlar sergileyen İtalyanlar, binlerce insanı cezaevine atmış ve toplu idamlar yapmıştır. 1938 yılında İtalya, Libya'daki nüfuzunu arttırmak ve bölgeyi İtalyanlaştırmak için İtalya'dan 40.000 çifti getirmiştir. 1940 yılında ise Mussolini Fransa ve İngiltere'ye karşı savaş ilan etmiştir. İtalyanlar tarafından silahlandırılan halk, İngilizlerin desteklediği İdris El Senusi'nin tarafına geçmeye başlamıştır (Doğmuş, 2016, s.11).

İdris ve önde gelen kabile lideri ile yapılan toplantılar sonucunda; İtalyan işgalinden kurtulmak için İngilizlere destek verilecektir. Berka ve Trablus bölgesi birleşerek Senusi Emirliği kurulacaktır. Senusi Emirliğine tabî olunacaktır. Şura meclisi oluşturularak hükümet kurulacaktır. Oluşturulacak olan ordunun hükümete bağlanması gibi kararlar alınmıştır (Doğmuş, 2016, s.12).

İtalyanlar, Libya'daki işgali döneminde emperyalist politikalar gerçekleştirmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Libyalıların beşinci sınıfa kadar okutulmasına izin vermişlerdir. Dil erozyonunu gerçekleştirmek için işgali sırasında resmi dil İtalyanca olmuştur. Ülkedeki okur yazarlık oranı %10' idi (Doğmuş, 2016, s.13-14).

2.3 Türkiye – Libya İlişkileri: Kral İdris Dönemi

Türkiye Libya'nın bağımsızlık vetiresinde Libya halkının yanında olmuş ve hükümetin kurulmasında Libya'ya destek sağlamıştır. 1949 yılı Mayıs ayının 26. gününde Libya'dan Abdulasaad Müfti imzası ile dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup gönderilmiştir. Gönderilen mektubun mahiyetinde Ekim ayında gerçekleşecek olan Birleşmiş Milletler komisyonunda Libya dostu Türkiye'den bağımsızlıkları için destek beklediklerini sözleri yer almıştır. Ekim ayında gerçekleşen Birleşmiş Milletler komisyonunda Türkiye Cumhuriyeti delege üyesi Adnan Kural konuşmasında Libya'nın bağımsız bir ülke olması gerektiğini ifade etmiştir (Üstün, 2020, s.75).

Türkiye Cumhuriyeti ile Libya arasındaki ilişkilerin mihenk noktası yeni hükümetin ve ülkenin ilk başbakanın Sadullah Kuloğlu olmasıdır. 23 Ocak 1950 yılında TBMM tarafından alınan karar ile Kuloğlu Bingazi'ye gitmiş ve başbakanlık görevine başlamıştır (Üstün, 2020, s.75-76).

Sadullah Kuloğlu bedevi kültürüne sahip olan Libya'da yerleşik hayata yönelik bir sistem oluşturmaya çalışmıştır. Başbakanlık yaparken aynı zamanda Eğitim ve Sağlık bakanlığı görevlerini de üstlenmiştir. Libya'yı kalkındırmak amacı ile gençlerin eğitimine destek vererek aydın bir neslin yetişmesi için çabalamıştır. Sadullah Kuloğlu'nun vefatı üzerine Libya'daki Türk varlığının etkili olduğu dönem sona ermiştir (Üstün, 2020, s.78).

24 Ocak 1951 yılında Birleşik Libya Krallığı'nın bağımsızlığını kazanmasından sonra 16 Ocak 1952 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile Birleşik Libya Krallığı Türkiye tarafından resmen tanınmıştır. 4 Eylül 1953 yılında Libya'daki ilk Büyükelçimiz Celal Karabasan olmuştur. Türkiye'nin tanıma kararı iki ülkenin diplomatik ilişkilerin başlangıcı olmuştur (Üstün, 2020, s.79).

29 Ekim 1953 yılında gerçekleşen Cumhuriyet Bayramı resmi kabulüne bütün hükümet ve meclis üyeleri katılmıştır. İki ülkenin dostluğuna binaen Libya Hükümeti Türk elçiliğinin bulunduğu caddeye Türkiye adını vermiştir. Trablus Belediyesi Trablus kentindeki beş adet caddeye Fatih Sultan Mehmet, İstanbul, Atatürk ve Ankara adlarını vererek Türkiye'ye jest yapmıştır. Aynı zamanlarda Türkiye- Libya Dostluk ve Kültür Cemiyeti kurulmuş Libya vatandaşı gençlerin eğitimine destek amaçlı 25 öğrenciye burs verilmiştir (Ceviz, 2011, s.87-88).

Libya'da yaşanan kuraklık sebebi ile mevsimsel ürünlerin verimsiz olmasından kaynaklı olarak Libya halkına destek amaçlı Libya Maliye Bakanı Türk büyükelçiliği aracılığıyla Türkiye'den arpa ve buğday yardım için yazı göndermiştir. 20 Haziran 1954 tarihinde dost ülke Libya halkına 2000 ton buğday yardımı kararı almıştır (Üstün, 2020, s.81).

1954 yılında Birleşik Libya Krallığı'nın Başbakanı Mustafa b. Hâlim ve iki bakan beraberindeki büyük bir heyet Ankara'ya ziyarette bulunur. 7 Ağustos 1956 yılında Libya Kralı Kral İdris es-Senusi Türk Hükümeti tarafından kendisine tahsis

edilen Savarona Okul gemisi ile İstanbul'a gelmiştir. Kral İdris Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes tarafından karşılanmış ve resmi görüşmelerde Türkiye ve Libya arasında yapılması planlanan dostluk ve işbirliği anlaşmasının kapsamı üzerinde durulmuştur (Ceviz, 2011, s.88).

Kral İdris'in ziyaretine karşılık 28 Ocak 1957 tarihinde Başbakan Adnan Menderes ve beraberindeki heyet ile birlikte 6 gün sürecek olan bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Adnan Menderes'in gerçekleştirdiği bu ziyaret Türkiye ve Libya dostane ilişkilerin güçlenmesini sağlamıştır (Ceviz, 2011, s.88).

Libya Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı Libya'ya davet etmiş ve 9 Şubat 1958 tarihinde davete icabet etmişti. 9 Şubat 1958 yılında gerçekleşen ziyarette Türkiye Cumhuriyeti ve Birleşik Libya Krallığı arasında İşbirliği ve Kültür Anlaşması imzalandı (Ceviz, 2011, s.88).

1960'lı yıllara kadar Türkiye ve Libya Hükümeti arasındaki ilişkiler devam etmiştir. 27 Mayıs 1960 yılında gerçekleşen darbe ve sonrasında meydana gelen hükümet değişiklikleri, ekonomik bunalımlar, iç politika karışıklıkları Türkiye'nin dış politikasını etkilemiştir. Libya Hükümeti'nin çözüme kavuşturulmadığı ekonomik problemler iç ve dış politikasını etkilemiştir. Türkiye ve Libya'da yaşanan olaylar iki ülkenin ilişkilerini durağan hale getirse bile kesinti olmamıştır.

1968 yılında Türkiye ve Libya arasındaki ilişkiler tekrar canlanmaya başlamıştır. 29 Ocak 1968'de Libya Birleşik Krallık Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasında Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Yapılan anlaşma kapsamında iki ülke arasında ticari işbirliğinin yanı sıra ihracat, ithalat ve gümrüklerde kolaylık sağlanması kabul edilmiştir (Üstün, 2020, s.101).

6 Mart 1968'de Libya Ticaret Bakanı Ahmed Nedjame iki ülke arasındaki iktisadi ve ticari ilişkilerin gelişmesi için Türk Hükümeti'ni Libya'daki fuara davet etmiştir. Türk Hükümeti tarafından oluşturulan bir heyet Libya Hükümeti'nin davetine icabet etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti ve Libya Hükümeti 20 Haziran 1969 tarihinde Libya'da iki ülke arasında 'Hava Ulaştırma Anlaşması' imzalamışlardır (Üstün, 2020, s.101).

Kral İdris'in Türkiye'de bulunduğu 1 Eylül 1969 tarihinde, ordu içerisindeki bir grup asker darbe gerçekleştirerek Kral İdris'in yönetimini devirmişlerdir. Hür Subaylar Hareketinin lideri Yüzbaşı Muammer Kaddafi yönetimin başına geçmiştir. Libya'da kurulacak olan yeni hükümetin davranışına bağlı olarak Türkiye ve Libya arasındaki ilişkilerin hangi yöne evrileceğini gösterecektir.

2.4 Türkiye – Libya İlişkileri: Muammer Kaddafi Dönemi

Muammer Kaddafi'nin yönetime geldiği ilk yıllarda Türkiye-Libya ilişkileri vasat düzeyde seyretmekteydi. 1974 yılında Libya ve Türkiye arasında önemli bir gelişme yaşanmıştır. 1959 yılında Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Zürih ve Londra anlaşmaları sonucunda Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş bu üç ülke Kıbrıs Cumhuriyeti'nin garantörleri olmuştur. 1960-1974 yılları arasında Rumlar adada yaşayan Kıbrıslı Türklere karşı baskılarını arttırdı. 15 Temmuz 1974 tarihinde EOKA teşkilatı lideri Nikos Sampson Yunan subaylar ile birlikte Makarios'a karşı darbe gerçekleştirdiler. Hedeflerine ulaştıklarına inanan Rumlar, Türkleri adadan temizleme niyetindeydiler. Türk Hükümeti adada yaşayan Türklerin güvenliğini sağlamak amacıyla garantörlük hakkını kullanarak 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştirmiştir. 25-30 Temmuz ve 8-13 Ağustos tarihlerinde gerçekleşen Cenevre Konferansından sonuç alınmamasının üzerine 14 Ağustos 1974 tarihinde 'Ayşe pazara çıksın' parolası ile Türk Hükümeti Kıbrıs Barış Harekâtının ikinci aşaması başarı ile sonuçlanmış 16 Ağustos 1974'de ateşkes ilan edilmiştir (Arslan, 2021).

Kıbrıs Barış Harekâtı vetiresinde Türkiye dış politikasında yalnızlık içerisindeydi. ABD'nin tehditkâr tavırlarından kaynaklı olarak Batılı devletler Türkiye'nin beklediği desteği vermemiştir. Türkiye asker sayısı bakımından güçlü olmasına rağmen silah ve askeri teçhizat bakımından zayıf kalmaktaydı. Türkiye İran ve Irak'tan silah almak için başvuru yapmış ancak istenilen silahların kendilerinde olmadıklarını söylemişlerdir. Irak istenilen silahların Libya'da olduğunu söylemesinin üzerine Türkiye Dışişleri Bakanlığı Libya Hükümeti ile bağlantı kurmuştur. Libya Muammer Kaddafi'nin kattırdığı ABD askeri üssünde istenilen silahların bol miktarda olduğunu ve Türkiye'ye göndereceklerini bildirmişlerdir. Muammer Kaddafi

Türkiye'ye para karşılığı olmadan 4 uçak dolusu silah, uçak lastiği ve askeri teçhizat göndermiştir. Bütün dünyanın sırtını çevirdiği Türkiye'ye Muammer Kaddafi yardım elini uzatmıştır (Türenç, 2011).

1974 yılında yaşanan gelişmeler iki ülkenin ilişkilerini olumlu yönde etkilemiş 1975 yılında ilişkiler ivme kazanmıştır. 5 Ocak 1975 tarihinde Türk Hükümetinin daveti üzere Libya Başbakanı A. Callud Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Libya Başbakanı Callud dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ve Başbakan Sadi Irmak ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ziyaret kapsamında iki ülke arasında kültürel, teknik ve bilimsel, ticari, askeri eğitim, iktisadi alanlarda iş birliğine yönelik görüşmeler yapılmış ve anlaşma sağlanmıştır (Ceviz, 2011, s.89).

Libya Hükümeti tarafından kalkınma amacıyla Türkiye'den istenilen iş gücü talebi sonucunda 17 Şubat 1975 tarihinde Türkiye- Libya İşgücü anlaşması imzalanmıştır. Aynı tarihlerde Türkiye- Libya arasında imzalanan Bilimsel ve Teknik İşbirliği anlaşması yürürlüğe girmiştir. 3 Haziran 1975'te ise Türkiye Libya arasında 'Denizcilik ve Deniz Nakliyatı İş Birliği Anlaşması' onaylanmıştır. 5 Ocak 1975 tarihinde imzalanan anlaşmalardan bir diğeri ise İktisadi İş Birliği ve Ticaret Anlaşması 16 Temmuz 1975'te yürürlüğe girmiştir (Üstün, 2020, s.124-125). Türkiye ve Libya arasındaki 1975-1978 yılları arasındaki anlaşmalar iki ülkenin ilişkilerine hem maddi hem de manevi katkı sağlamıştır.

1980-1991 yılları arası tarihlerde Türkiye Cumhuriyeti iç politikasında çalkantılı süreçlerden geçerken Libya dış politikasından kaynaklı sorunlarla uğraşmaktaydı. 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekatı'nda Muammer Kaddafi'nin yardımları ile Türkiye ve Libya arasındaki ilişkilerin gelişme kaydetmesine katkı sağlarken beraberinde birçok anlaşmayı getirmiştir. 1975 yılında yapılan anlaşmalar 1980'li yıllarda da iki ülkenin ilişkilerinin dostane şekilde devam etmesine katkı sağlamış sağlamıştır (Üstün, 2020, s.145).

24 Mayıs 1984 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti dönemin Başbakanı Turgut Özal Libya'ya ziyarette bulunmuştur. Görüşme kapsamında sanayi alanına ilişkin olarak Türkiye-Libya arasında İş Birliği anlaşması yapılmasına karar verilmiştir. Kaddafi'nin dış politika yönetimi iki ülke arasındaki gel git yaşanmasına sebebiyet vermektedir.

1986 yılında ABD Kaddafi'nin terör eylemleri yaptığına dair suçlamalarda bulunmakta ve Libya'ya askeri müdahale gerçekleştirmek istiyordu. ABD Libya'ya uyguladığı ekonomik ambargoya ittifak içerisinde olduğu ülkelerinde destek vermesi için çağrıda bulunuyordu. Türkiye ise Libya ve ABD arasındaki gerginlikte taraf olmaktan kaçınmakta ve arabuluculuk yapmak istediğini söylemiştir (Üstün, 2020, s.146-147).

1980-2000'li yıllar arası vetirede Kaddafi Türkiye'nin her daim Libya'nın yanında yer almasını istemekteydi bu yüzden Türkiye'yi sürekli eleştiren açıklamalarda bulunmuştur. Türk müteahhitlerinin Kaddafi'den alamadıkları 160 milyon doların ödenmesi için 1996 yılında dönemin Başbakanı Erbakan ticari anlaşma amacı ile Libya'ya ziyarette bulunmuştur. Görüşmeler sırasında Muammer Kaddafi Türk hükümetini eleştiri yağmuruna tutmuştur. Türkiye'de bir Kürt devletinin kurulmasına ilişkin açıklamalarda bulunan Kaddafi iki ülke arasında ilişkilerin ivme kazanmasının önünü kesmektedir.

2000'li yıllardan 2011 yılına kadar Türkiye Libya ilişkileri durağan bir döneme girmiş olsa bile ekonomik ilişkiler devam etmiştir. 2010 yılında Libya'nın Türkiye'den yaptığı ithalat tutarı 2 milyar dolara ulaşmıştır. Libya Türkiye'den ithal ettiği ürünler ise çimento, demir, çelik, inşaat malzemeleri, makine, ziynet eşyalarıdır. Türkiye müteahhitlerinin Libya'daki kalkınma projeleri 60 milyon dolar seviyesindedir (Üstün, 2020, s.169).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3 LİBYA'DA MUAMMER KADDAFİ DÖNEMİ VE ARAP BAHARI

3.1 Muammer Kaddafi Dönemi

3.1.1 Kaddafi Dönemi Siyasal Yapılanma

Muammer Ebu Minyar El Kaddafi, 1942 yılında Akdeniz'e kıyısı olan Sirte kenti çöllerinde yaşayan bedevi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1963 yılında Libya'da Hukuk Fakültesinin tarih bölümünden mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından Bingazi kentinde bulunan askeri akademiye giriş yapmıştır. 1966 yılında İngiltere'ye gitmiştir. İngiltere'de askeri konularda ihtisas eğitimi almıştır (Önder, 2011, s.139).

Kaddafi, Cemal Abdünnasır'ın temellerini attığı Arap milliyetçiliği ve sosyalizm ideolojisinin karışımı olan Nasırizm ideolojisinden etkilenmiştir. Kral İdris'in yönetimine karşı yapılan devrimden hemen sonra darbeyi gerçekleştiren grup, Devrim Komuta Konseyi'ni kurmuşlardır. Yüzbaşı rütbesinden Albay rütbesine yükselen Kaddafi konseyin lideri (başkanı) olmuştur. Kaddafi hem devrim konseyinin hem de ordunun başına geçerek 42 yıl sürecek iktidarın sahibi olmuştur (Önder, 2011, s.139).

Devrim Komuta Konsey'in başına geçen Kaddafi, anayasa ile oluşturulan bütün kuruluşları feshetmiştir. İslam mebâdisine dayalı İslami Sosyalizm ideolojisi üzerinden bir düzen kuracağını açıklamıştır. Arap birliğinin kurmasına dair çalışmalar yapacağını, bağımsızlığını kazanmış devletlerle birlikte ırkçılığa, emperyalizme ve halk üzerinde oluşturulan baskıların karşısında yer alacağını ifade etmiştir (Haberler.com, t.y.).

Darbeci grup arasında yer alan 12 kişinin oluşturduğu Devrim Komuta Konseyi her biri kendine ait eşit üyeleri olan ve fikir birliğine dayanan bir organ olarak oluşturulmuştur. Devrim Konseyinin aldığı kararları ve politikaları denetleyen bir bakanlar kurulu oluşturulmuştur. Bakanlar kurulu başkanı olarak Mahmud Süleyman

El- Magribi görevlendirilmiştir. Devrim Konseyi teorik olarak fikir birliğine dayanan bir organ olarak oluşturulmuş olsa bile pratikte Kaddafi'nin fikirleri hâkim idi (Caner & Şengül, 2018, s.51).

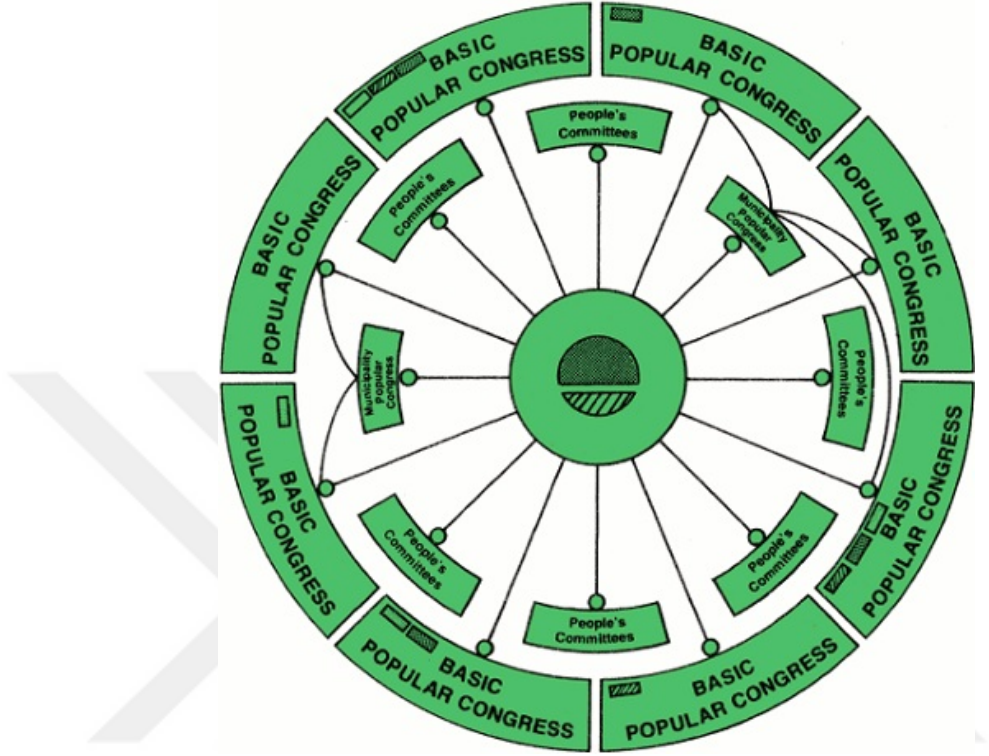
Devrim Komite Konsey'inin üyeleri 10 Ocak 1970 tarihinde resmî gazetede yayınlanmıştır. Darbe gerçekleştirildikten sonra halk Kaddafi'yi 3 ay boyunca lider olarak kabul etmiştir. Konsey üyeleri, Kaddafi'de dahil olmak üzere orta, alt tabaka ve kırsaldan gelen çiftçiler ve onların çocuklarından oluşmaktaydı. Konseyin en önemli özelliği ise Libya'nın tarihinde ilk defa orta ve alt kesimlerin katıldığı bir kurum özelliği kazanmıştır (Caner & Şengül, 2018, s.51).

Muammer Kaddafi, 1970'li yıllarda İslamiyet anlayışını ve Sosyalizm ideolojisini benimsediği fikirlerini netleştirmek ve uygulamak amacıyla 15 Nisan 1973 tarihinde 'Zawara Beyanı'nı açıklamıştır. Yaptığı uygulama ile rejimin önündeki yasal engelleri kaldırmayı amaçlayan Kaddafi ne gariptir ki ülkenin ileri gelen aydınlarının, ülkenin bürokrasisinde yer alan şahısların kendi kurduğu rejime karşı sağlam bir muhalefet olarak ortaya çıkmasını sağlayacak planını uygulamaya başlamıştır. Bu açıklama kapsamında var olan hukuk sistemini kaldırmış ve bunun yerine Şeriat hukuku getirmiştir. Sosyalizm ve Arap milliyetçiliğine karşı olan yöneticileri, valileri ve belediye başkanlarını görevden uzaklaştırılmıştır (Doğan & Durgun, 2012, s.66).

Muammer Kaddafi, 1975 yılında kendine ait fikirlerini topladığı Yeşil Kitap'ı yayınlamıştır. Kaddafi, Libya'yı Mao ve Cemal Abdünnasır'dan esinlenerek oluşturduğu bu kitaba göre yöneteceğini açıklamıştır. Kitap üç kısımdan oluşmaktadır. İlk bölüm 1975'te 'Demokrasi Sorununa Çözüm: Halkın İktidarı' adıyla yayımlanmıştır. 1977 yılında yayınlanan ikinci bölümün adı 'İktisadi Sorunlara Çözüm Sosyalizm'dir. Son bölüm ise 'Üçüncü Evrensel Teorinin Sosyal Temeli' adı altında yayımlanmıştır (Ece, 2020, s.12).

Kaddafi'nin 'Yeşil Kitap' adı ile oluşturduğu bu nizamname kendine özgü niteliğe sahip bir sosyal ve siyasal sistem oluşturmayı hedeflemiştir. Oluşturduğu sistemin adını 'cemahiriye' (topluluklar-cumhuriyetler) vermiştir. Yayımlanan kitabın bütün bölümlerinin okullarda ders olarak okutulması zorunlu kılınmıştır. Kaddafi sosyalizm, İslam ilkeleri ve Arap milliyetçiliğini birleştiren bir model sistemi

oluşturma amacındadır. Bu düşünce sistemi üzerine Kaddafi parlamenter sistemi reddetmekte ve parti oluşumlarını kabul etmemektedir. Bunun üzerine Kaddafi çıkardığı kanun ile siyasi partileri yasaklamıştır (Ece, 2020, s.13).

Şekil 1 Libya Yasama ve Yürütme Sistemi

Kaynakça: (Chengu, 2013)

İç ve dış politikadaki tavırları karşısında kendisine muhalif olan kesim 25 Ekim 1975 tarihinde bir darbe girişiminde bulunmuşlardır. İçinde Devrim Komuta Konseyi'nin bazı üyelerinin de yer aldığı muhalifler 1977 yılında karşı bir darbe gerçekleştirilerek etkisizleştirilmiştir. Bunun üzerine Kaddafi hükümeti ve Devrim Konseyini feshederek Halk Kongresi ve Komitelerini kurmuştur. 2 Mart 1977 tarihinde Halk Egemenliğinin Kurulmasına Dair deklarasyonun birinci maddesi kapsamında devletin adı değiştirilmiştir. Devletin adı Birleşik Libya Krallığı yerine Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyyesi (halkları-cumhuriyetleri) olarak değiştirilmiştir (Caner & Şengül, 2018, s.55).

Kaddafi Libya'daki Yasamayı iç içe geçmiş bir hiyerarşik sistem haline getirmiştir. Halk yasama üzerindeki egemenliğini sendikalar, kongreler ve komiteler üzerinden sağlamaya çalışmıştır. Yasamanın en alt biriminde Yerel Halk Kongreleri yer almaktadır. Yerel yönetimlerin 800 temsilcinin aktif olarak yer aldığı kongreler

yasama gücünün en alt tabanını oluşturmaktadır. Bu kongreler halkın doğrudan yasama faaliyetlerine katıldığı dolayısı ile sayıca fazla olan ve aktif birim olarak kabul edilmektedir. Halk kongreleri 18 yaşını doldurulan bütün Libya halkının doğrudan katılım sağladığı bir kongredir. Halk kongresinin bir üst birimini Halk Komiteleri oluşturmaktadır (Caner & Şengül, 2018, s.55-56).

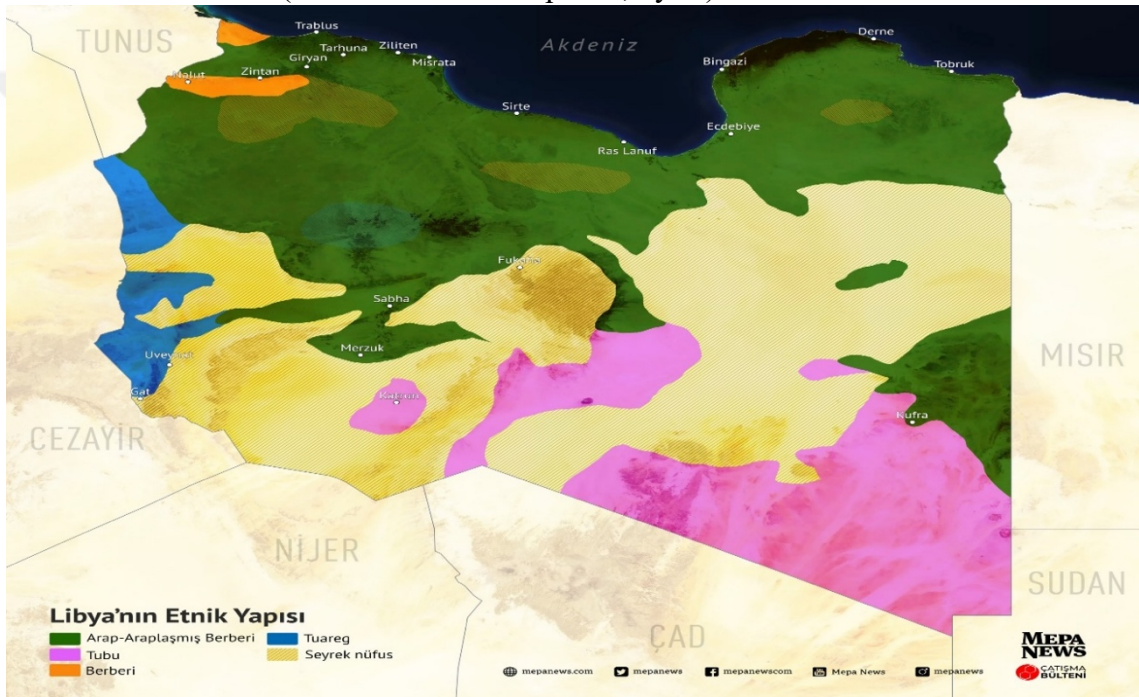
Halk komitelerinin üyeleri halk kongresi tarafından belirlenmekte ve kongrenin uygulayıcı kanadını oluşturmaktadır. Her kongre kendi isteği ile komite heyetini seçmektedir. Kaddafi'nin devrilmesine kadar Libya'da yaklaşık olarak 600 komite görev almıştır. Halk komiteleri sadece Libya'da yasama sisteminde yer almamış aynı zamanda yürütme sisteminin de temelini oluşturmuştur. 600 yerel komite kendi aralarında belirlediği 20 üye ve Genel Sekreter (Genel Halk Komitesi) Libya'daki yürütme sistemini oluşturmaktadır. Genel Halk Komitenin Genel Sekreteri Muammer Kaddafi'dir. Genel Halk Komitesi ülkenin en uygulayıcı kanadı olmakla birlikte geçici bir süre boyunca yasama yapma yetkisine sahip olmuştur (Caner & Şengül, 2018, s.56).

1976 yılında Kaddafi tarafından feshedilen parlamentonun yerine kurulan ve bir birimden oluşan Büyük Halk Kongresi Libya'daki yasama organının başında yer almaktadır. Büyük Halk Kongresi 2700 üyeden oluşmakta ve üç yılda bir 18 yaşını dolduran Libya halkı tarafından seçimle belirlenmektedir. Büyük Halk Kongresi yılda bir kez toplanması zorunludur. Libya'daki yasama sisteminde komite, kongrelerin dışında sendikalar kurulmuş ve insanların çalışma hakları özel yasalar ile korunmuştur (Caner & Şengül, 2018, s.56).

Kaddafi'nin askeri alanda yapılan çalışmalarının başında ise düzenli bir ordu yerine kendi iktidarını koruyacak güvenlik birimleri kurmuştur. Devrimci komiteler, halk komiteleri ve devrim muhafızlarından oluşan birimlerin en başında yer almaktadır. Kaddafi tarafından oluşturulan güvenlik birimlerinin dışında kendine ait silahlı gücü olan aşiretlerin Kaddafi'ye bağlılıkları söz konusudur (Önder, 2011, s.139).

3.1.2 Demografik Yapı

Afrika kıtasının kuzeyinde yer alan ve Akdeniz’e kıyısı olan Libya’nın sırasıyla komşuları Çad, Mısır, Sudan, Cezayir, Tunus ve Nijer’dir. Libya sahip olduğu 1.759.540 km²’lik yüz ölçümü ile Afrika kıtasının dördüncü büyük ülkesidir. Ülke topraklarının yüzde doksanı çöller ile kaplıdır. Çöl ikliminin hâkim olduğu Libya’da Akdeniz ikliminin etkili olduğu kıyı kesimlerinde nüfus yoğunlaşmıştır. Çöl ikliminin hâkim olduğu bölgelerde nüfus seyrektr. Ülkenin yüzde doksanı kıyı kesiminde yaşamaktadır. Nüfusun yoğun olduğu şehirler Trablus, Bingazi, Mısrata, Fizan, Hums, Sebha ve Züvare’dır (TDV İslâm Ansiklopedisi, t.y.-b).

Harita 1 Libya'nın Etnik Yapı Dağılımı

Kaynakça: (Çatışma Bülteni-Harita, 2019)

Yukarıdaki harita incelendiğinde nüfusun çoğunluğunu Araplar oluşturmaktadır. Arap nüfusun yüzde doksan dokuzundan fazlası Müslümandır. Saf Arap ve Araplaşmış Berberiler nüfus bakımından yoğunluk olarak kıyı kesimlerde yaşamaktadırlar. Geriye kalan nüfusun Bedeviler, Berberiler, Tuaregler, Tobular, Avrupa asıllı Hristiyanlar (%1'den az), Yahudiler (%1'den az) oluşturmaktadır.

Libya'nın ilk yerlileri Berberi Levate Kabilesi olarak bilinmektedir. Romalarının Kuzey Afrika işgalleri sırasında mücadele veren halkı 'Barbaros' olarak adlandırmışlardır. Müslüman Araplar Kuzey Afrika bölgesine geldiklerinde yerli halk

için kullanılan Barbaros kelimesini ‘Berber’ olarak telaffuz etmişlerdir. Müslüman Arapların bölgeye gelmesi ile Putperest yerli halk olan Berberîler hızlıca Müslümanlaşmışlardır (TDV İslâm Ansiklopedisi, t.y.-a).

Berberilerin bir kolu olan Tuaregler Libya’da Uveynat, Gat ve Ghadamis bölgelerinde yaşamaktadırlar. Büyük Sahra çölünde göçebe/yarı göçebe olarak yaşayan ve tamamı Müslüman olan Tuaregler birbirlerine sıkı şekilde bağlı yaşayan kabilelerden oluşmaktadır. ‘Güneyli Araplar veya Çöl Savaşçıları’ olarak bilinen ve Muammer Kaddafi’nin yönetime gelmesi ile Nijer, Mali ve diğer çevre ülkelerden Libya’ya getirilen Tuaregler 1970’lerde silahlandırılarak orduya katılımı sağlanmıştır (Yeni Şafak Düşünce Günlüğü, 2021). Bedeviler ise yerleşik hayata sahip olmayan çöllerde ve vahalarda göçebe hayatı yaşayan Araplara verilen isimdir.

Libya’nın resmi dini İslâm’dır. Libya’da yaşayan nüfusun %99’unu Müslümanlar oluşturmaktadır. Müslüman nüfusun büyük çoğunluğu Sunni ekolünden gelmektedir. Sunni ekol içerisinde yer alan Maliki ekolü Libya’da yaygındır. Az sayıda ise Hariciye ekolünün en ılımlı alt kollarından biri olan İbadiye mensubu insanlarda yaşamaktadır. Geriye kalan %1’lik nüfusu ise Yahudiler ve Hristiyanlar oluşturmaktadır (Yolcu, 2021).

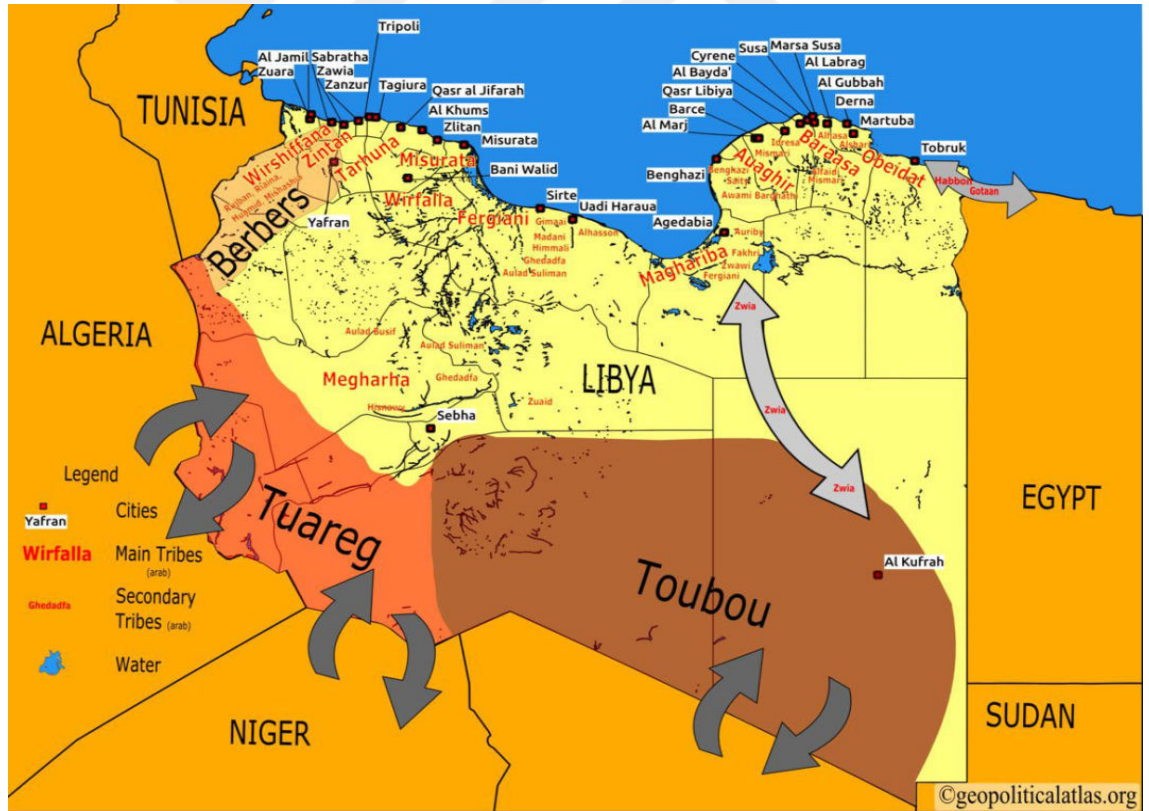
3.1.3 Libya Siyasetinde Etkili Olan Kabileler

Afrika ve Ortadoğu’yu anlayabilmek için sosyolojik oluşumları doğru analiz etmek gerekir. Müslüman nüfusun kahir ekseriyetini oluşturduğu bu coğrafyada Millet, Kabile, Kavim, Aşiret, Ashâb, Ümmet, Karn, Ehl, Âl, Şa’b gibi sosyolojik oluşumlar mevcuttur. Libya kabile ve aşiretlerin bir araya gelmesi ile oluşan bir ülkedir. Ülkede yaşayan nüfusun %85’i kabile ve aşiretlerden oluşmakta dolayısıyla Libya’da iktidarın korunması ve güçlenmesi için kabileler arasında iyi ilişkiler kurulması oldukça doğru bir yaklaşımdır.

“Şa’b’ın en alt sıralarında yer alan aşiret kelimesi, on anlamına gelen ve tam sayı kabul edilen aşr’dan türemiştir. Kişinin kendisiyle çoğaldığı, yani tam sayı oluşturduğu ailesi ve yakınları anlamında olup, ‘en yakın akraba’ şeklinde tercüme edilen “aşiret” sözcüğü, bir erkekten çoğalmış yakın akraba anlamına gelmektedir” (Durmuş, 2003, s.43).

Kişinin yakın akrabasını veya yakın çevresini ifade etmek amacı ile Kur'ânı Kerim'de aşiret kavramı kullanılmıştır. Türkçe'de ise aşiret kelimesi bir arada yaşayan aynı atadan gelen, yerleşik şekilde yaşamayan göçebe yaşam şeklini benimsemiş topluluklar için kullanılmaktadır. Sosyolojik olarak ise kendilerine ait hukuk sistemi olmayan, sosyal yaşamın gelenekler bağlı şekilde devam ettiği sosyal büyüklüklere aşiret denilmektedir (Durmuş, 2003, s.43).

”Kabile sözcüğü birbirini kabul edenlerin oluşturduğu topluluk demektir. Çoğul formu kabil ve kabâil'dir. Bir başka görüşe göre ise bir babanın zürriyetinden doğup dallanan cemaattir. Sosyolojik açıdan kabile: “Birkaç batından veya ikincil cemaatlerden oluşan, ‘mülk’ denilen ortak bir bölgede yaşayan, kendisine has bir lehçesi, homojen bir kültürü ve bağımsız bir siyasal yapısı olup yabancı kabile üyelerine karşı ortak bir dayanışma içinde bulunan topluluk” şeklinde tanımlanmaktadır. Verilen bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, bir aile grubundan veya gruplarından ya da klanlardan meydana gelen kabile, milletle aynı şey olmamakla beraber, millete benzeyen, nispeten bağımsız birimlere işaret ettiği gibi, bazen son derece büyük siyasal birimleri ifade eder. İşte zaman içinde aileden başlayarak gelişip farklılaşan toplumlar siyasal organizasyon olarak devlete ulaşabilirler” (Durmuş, 2003, s.41)

Harita 2 Libya'daki Kabile ve Aşiretlerin Bölgesel Dağılımı

Kaynakça: (Intell Strategy News 4, 2020)

- Trablus Bölgesi: Zawiye, Warfala, Maslata, Magariha, Awlad, Busayf, El-Zitan, El-Rijdan.
- Sirte Bölgesi:Qaddafi, El Magariha, El Gıswaid,El magharba, El Riyan, El Haraba, El Zuwaid, El Guwaid. Fizan Bölgesi: El Hutman, El Hassawada, Tibbis, Tuareg.
- Sirenayka Bölgesi: El Zuwayya, Awlad Ali, Misurata, Masamir, El Awagir, El Abaidat, Drasa, El Barasa, El Fawaktir, El Majabra, Kargala, Tawajeer, Azziyat, Ramla (Işık, 2020).

Bu büyük kabilelerin yanı sıra 140 civarında da küçük aşiretlerin varlığı ve etkin rol alma mücadelesi meseleyi daha da girift, anlaşılması ve problem alanından çıkarılmasını sağlamak yakın gelecekte pek de ihtimal dahilinde görünmemektedir. Kaddafi'nin iktidarlık süresinde gücünü sağlamasının en temel unsuru kabileler arasında denge sağlamasıdır.

Libya'da etkili olan kabilelerden biri olan Varfalla Kabilesi ülkenin en büyük kabilesidir. Bir milyondan fazla nüfusa sahip olan Varfalla kabilesi Libya nüfusunun 6/1'ini oluşturmaktadır. Kabile üyelerinin çoğunluğu Fizan bölgesinde yaşamakta geriye kalanlar ise Sirte ve Bingazi bölgelerinde yaşayan üyelerde mevcuttur. Tarhuna Kabilesi 60 aşiretten oluşan ve Trablus kentinin güneybatısında yerleşmiş bir kabiledir. Başkent Trablus'un toplam nüfusunun üçte biri oluşturmaktadırlar (Kanık, 2021, s.26).

Tuareg Kabilesi Sahra Çölü'nde göçebe/yarı göçebe yaşayan Berberi kökenli olan kabile üyeleri Nijer, Cezayir ve Mali gibi Afrika ülkelerine yayılmış durumdadırlar. Libya'da yaşayan Tuaregler kısıtlı sosyal haklara sahiptirler. Zor şartlarda hayatını devam ettiren Tuareg Kabilesi Libya'nın güneyinde yer alan Ghat kentinde yaşamaktadırlar (Kanık, 2021, s.26). Muammer Kaddafi'nin üyesi olduğu Kadhafa Kabilesi ülkede Sirte ve Sebha kentlerinde yaşamaktadırlar. Arap baharından önce ülkedeki en ağır silahlara sahip olan kabile Kadhafa kabilesidir. Kaddafi kendisini ve ailesini korumak amacı ile bu kabileyi silahlandırmıştır (Kanık, 2021, s.27).

Devrim öncesinde Libya'daki en tehlikeli ve en ağır silahlara sahip olan kabilelilerden biri ise Mağariha kabilesidir. Muammer Kaddafi'nin sağ kollarından Abdullah Senusi Mağariha kabilesine mensuptur. Mağariha kabile üyeleri Libya'nın batısında yer alan Kıyı Vadisi'nde yaşamaktadırlar (Kanık, 2021, s.27).

Zintan kabilesinin üyeleri ise ülkenin Batı Dağları bölgesinde yer alan Zintan kentinde yaşamaktadırlar. Moritanya, Fas, Tunus, Cezayir ve Libya'ya dağılmış olan Berberiler bu kabileye mensuptur. Üç alt aşiretten oluşan Beni Süleyman Kabilesi ise Libya'nın Sirte ve Fizan kentlerinde yaşamaktadırlar. Braada, Ubeyde ve El Avakir kabile mensupları Libya'nın doğusundaki Hakî Dağlarında hayatlarını sürdürmektedirler (Kanık, 2021, s.27).

Muammer Kaddafi 1969 darbesinin temellerini oluşturan paylaşımcı sosyalizm ideolojisi üzerinden toplulukların devleti meydana getirilmesinde aşiret ve kabilecilik olgusunun ortadan kalkması düşüncesini geliştirmiştir. Mahalleri idarelerin yapılanmasını Devrim Komuta Konseyi çıkarları doğrultusunda tekrar yapılandırarak kabilecilik düzenini ortadan kalmıştır. Kral İdris dönemindeki güçlü kabile şeflerini, temsilcilerini, liderlerinin ve politikacılarının konumlarını ihtilali destekleyenlere yer değiştirmesini sağlamıştır (Karaca, 2021, s.132).

Devrimin başlarında halka verdiği vaatlerini gerçekleştiremeyen Kaddafi tekrar popülaritesini yükseltmek amacıyla stratejisini değiştirerek kabile liderleri ile ittifak girişimlerine başlamıştır. Kaddafi'nin iktidarda kalmasını sağlayacak olan kabileler aynı zamanda kendisine tehdit oluşturmaktadır. Tehditi ortadan kaldırmak ve gücünü korumak için kabileler arasında 'parçala yönet' stratejisini uygulama koymuştur. Örneğin Kral İdris döneminde önemli olmayan kabileleri yeni dönemde güçlü konuma getirmiştir (Karaca, 2021, s.134).

Libya'da toplumsal yapılanmanın temellerini oluşturan kabileler siyasi zaviyeden etkin rol oynamaktadırlar. Kaddafi'nin mensup olduğu Kazazife kabilesi nüfuz bakımından çok güçlü bir kabile değildir. Kaddafi iktidardaki devamlığını sağlamak için Kazazife kabilesinin ittifak ettiği Verfalla ve Magariha kabilelerinin mensuplarını yönetimde önemli kadrolara yerleştirmiştir.

1993 yılında Kaddafi'ye karşı darbe girişimi gerçekleşmiş ve yapılan darbe başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Muammer Kaddafi'ye yapılan darbe de Libya'nın en güçlü kabilelerinden biri olan Verfalla Kabilesinin üyeleri de yer almıştır. Verfalla Kabilesi Kaddafi'nin güçlü müttefikleri arasındadır. Kaddafi darbe teşebbüsüne karşı sert tavırlar göstermiştir. Darbeye girişen farklı kabilelerin üyeleri kabile liderleri tarafından vatana ihanet olarak kabul edilip kınamışlardır. Bazı askerlerin aileleri televizyonlara çıkararak cezalarının idam olması gerektiğini söylemişlerdir (Karaca, 2021, s.145-146).

1994 yılında Halkın İctimai Yönetimi altında bir kurum kurulmuştur. Kabile liderleri kamu hizmetlerinde görev yapan kabile mensuplarını kendi denetledikleri bir sistem oluşturulmuştur. Yerel bölgelerden Munassık ünvanı adı altında yerel sözcüler seçilmiştir. Kaddafi tarafından güven kazanmış olan bu şahıslar vatana ihanet ve yolsuzlukla mücadele, mahalli anlaşmazlık/uyuşmazlıklarda arabuluculuk yapmak, ekonomik üretimde verimlilik ve kalkınma ve devrim kültürünün yayılmasında insanları teşvik etmek gibi görevlere sahiptirler. Halkın İctimai Yönetimi altında yer alan Munassık'ların genel koordinatörü Kaddafi'nin kuzeni Seyyid Kazzaf el-Dem'dir. Bu uygulama kabile liderlerinin yaşadığı bölgelerdeki tüm meydana gelen olaylardan sorumlu tutulması anlamına gelmektedir. Kabilecilik kurumunun mevcudiyeti ile Kaddafi kabilelerinin kendine olan sadakatini ve bağımlılığını, kendi iktidarının devamlılığını, mahalli problemlerin merkezi taşınmadan çözülmesini sağlamıştır (Karaca, 2021, s.146-147).

Muammer Kaddafi iktidarını korumak amacı ile tam teşekküllü bir ordu oluşmamış bunun yerine güvenlik birimleri kurmuştur. Güvenlik birimlerinin başına ailesi ve Kaddafi'nin mensubu olduğu Kazazife Kabile üyelerini getirmiştir. Güvenlik birimlerin sadece asker ve polis yer almamış aynı zamanda kabileler üzerinden silahlı güçler oluşturulmuştur.

Kaddafi Libya'nın güney bölgesinde yer alan kabileler ile ilişkiler içerisinde olmuş ve iktidarının kalelerini güney bölgesindeki inşa etmiştir. Libya'nın güney bölgesinde bulunan Sirte, Terhune ve Beni Velif şehirleri Muammer Kaddafi'nin güvenli kaleleri olmuştur. Bu kentlerde yaşayan kabilelerin mensupları Kaddafi'nin oluşturduğu güvenlik birimlerinde yer almışlardır. Libya'nın güneyindeki Fizan

bölgesindeki Sebha kentinde konuşlanan Faris Tugayı’nda Tebu, Kazazife, Verfalla ve Evlad-ı Süleyman Kabilelerinin üyeleri görev almıştır. Sabhan Tugay’ında ise Magariha Kabile üyelerinin kontrolü altındadır. Fizan bölgesindeki Ubari kentinde yer alan Maghavir Tugay’ı Tuareg askerlerinden oluşturulmuştur (Karaca, 2021, s.151).

Muammer Kaddafi iktidarı boyunca kendi kabilesi dışındaki kabileler arasında ittifak değişikliğine gitmiştir. Kaddafi ittifak içerisine girdiği kabilelere maddi destek ve imtiyazlar tanımıştır. Kazazife kabilesi Kaddafi ile birlikte servet içerisinde yaşarken diğer kabileler kendilerine tanınacaklar imtiyazlardan faydalanma istediği neticesinde kabileler arasında rekabeti körüklemiş ve kabilelerin kendi aralarında çatışmaların yaşanması kabilelerin yapısını da yıpratmıştır. Kaddafi kendi iktidarı korumak için her dönem farklı kabilelere imtiyazlar ve güç sağlamıştır. Örneğin bazı güçlü kabilelerin alt aşiretlerine destek sağlamış kabile içinde hiyerarşik sisteme zarar vermiştir. Kabileler arasında ittifak değişikliği güçlü muhalefetin oluşmasını engellemiş ve Kaddafi iktidarlığının devamlılığını sağlayabilmiştir.

3.2 Libya’da Arap Baharı

Libya, devlet yapılanması ve toplumsal yapı bakımından Arap baharının yaşandığı ülkeden farklıdır. Sosyolojik oluşumu ‘kabile’dir. Libya’daki nüfusun yüzde 92’si Arap- Berberi’dir. Arap nüfusunun yüzde 99’ı Müslüman, Berberi nüfusunun tamamı Müslümandır. Geriye kalan nüfusu Tebular, Beriler, Hristiyanlar ve Yahudiler oluşturmaktadır.

Libya’yı anlamak ve esasen bölgeyi de doğru tahlile tabi tutabilmek içinde olduğu gibi Libya’da da kabilelerin oldukça etkin bir rol oynadığını göz önünde bulundurmak gerekir.

Libya’da büyük kabilelerin yanı sıra 140 civarında da küçük aşiretlerin varlığı ve etkin rol alma mücadelesi meseleyi daha da girift, anlaşılması ve problem alanından çıkarılmasını sağlamak yakın gelecekte pek de ihtimal dahilinde görünmemektedir. Kaddafi’nin iktidarlık süresinde gücünü sağlamasının en temel unsuru kabileler arasında denge sağlamasıdır.

Tunus'ta başlayan Arap Baharının etkisi 2011 Şubat ayında Libya'da kendini göstermeye başlamıştır. Ayaklanmaların başladığı ilk şehir olan Bingazi, muhalif kesimin yoğun olduğu ve Kral İdris'in idare merkezi olması bakımından oldukça önemli bir konumda yer almaktaydı (Karakaya & Çelik, 2021, s.182).

Ayaklanmaların birincil sebebi 15 Şubat 2011'de Arap baharını destekleyen, Kaddafi rejimine muhalif olup Bingazi'de yaşayan insan hakları avukatı olan Fethi Terbil'in tutuklanıp, ceza evine gönderilmesi olmuştur. Ülkede, sonrasında önü alınamayacak olan ayaklanmalar başlamış, bugüne dek sürececek olan karışıklığın artarak devam etmesine sebep olmuştur. Halk, Twitter ve Facebook gibi dijital iletişim araçları üzerinden örgütlenerek Öfke Gününü planlama yoluna gitmişlerdir. Ayaklanmalara karşı yönetim şiddete başvurarak, protestoları bastırmaya çalışmıştır. Artan şiddet protestoların bütün ülke sathına yayılmasına sebep olmuştur (Karakaya & Çelik, 2021, s.182).

Kaddafi yönetimi, ayaklanmaları bastırmak amacı ile Avukat Fethi Terbil'i serbest bırakmak zorunda kalmıştır. Ancak istenilen sonuç elde edilememiş yönetime muhalifler Bingazi şehrini kontrolleri altına almışlardır. Muhalifler yönetimin şiddet yanlısı tavırlarına karşı silahlanmışlardır. Bingazi ve diğer şehirler kontrol altına alındıktan sonra Kaddafi ile silahlı çatışmalar başlamıştır (Karakaya & Çelik, 2021, s.182).

Kaddafi yönetimi ve göstericiler arasındaki iç çatışmalar şiddetlenmiş yüzlerce sivil öldürülmüştür. Çatışmaların devam ettiği bu vetirede birbirlerinden farklı muhalif gruplar bir araya gelerek, Libya eski adalet bakanı Mustafa Abdulcelil başta olmak 27 Şubat 2011'de "Libya Ulusal Geçiş Konseyi"ni kurmuşlardır (Özgizep, 2022, s.60).

Ulusal Geçiş Konseyi'nin askeri kanadının liderleri Ömer Hariri ve Kaddafi'nin ölümünün üzerine Libya Ulusal Ordusu'na liderlik yapacak olan Albay Halife Belkasım olmuştur. Kaddafi'ye karşı yer alan muhalif grupları birleştiren Ulusal Geçiş Konseyi çalışmalarına devam etmiş Temmuz 2012'de görevini Genel Ulusal Kongre'ye devretmiştir (Özgizep, 2022, s.60).

17 Şubat 2011’de başlayan devrim ayaklanmaları 24 Şubat 2011 tarihinde Zaviya şehrinde de hareketlenmeye başlamıştır. Kaddafi Yönetimi, Zaviya kentindeki kontrolü sağlamakta oldukça zorlanmıştır. Zaviya kentindeki ayaklanmaları bastırmak amacı ile Kaddafi yönetimi 9-10 Mart tarihinde tank ve savaş uçakları kullanmıştır. Zaviya Savaşı olarak adlandırılan bu çatışmada gayri resmi kayıtlardan elde edilen verilere göre 235 ile 600 kişi arasında sivilin öldüğü, 300’den fazla yaralı olduğu söylenmektedir (Caner & Şengül, 2018, s.64).

Libya’da Kaddafi’nin halka karşı gösterdiği gaddar tutum insanlığa karşı suç olarak kabul edilmiş ve BM’nin bu duruma karşı tedbir almasına sebebiyet vermiştir. 17 Mart 2011 tarihinde ABD’deki New York şehrinde BMGK bir araya gelerek Libya hava sahasını uçuşa yasak bölge ilan etmişlerdir. 19 Mart 2011 tarihinde ise İngiltere ve Fransa öncülüğünde BMGK, Paris Zirvesinde bir araya gelmişlerdir (Karakaya & Çelik, 2021, s.183).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplantıları devam ettiği süre içinde operasyon kararı kesinleşmeden Fransa, “Şafak Yürüyüşü” operasyonu ile Bingazi kentindeki Kaddafi yönetimi altındaki tankları vurmuştur. Fransa’ya ait uçakları hedef alan Kaddafi yönetimine bağlı askeri kuvvetleri vurması gerekmesine rağmen köprüleri, camileri ve karayollarını vurmuştur. NATO adı altında gerçekleştirilen bu operasyonda çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir (Karakaya & Çelik, 2021, s.183).

1 Nisan 2011’de Kaddafi’nin oğlu Seyfülislam, Londra’ya giderek Batı tarafı ile görüşmek istemiş ancak Batı bu görüşmeyi reddetmiştir. 8 Haziran 2011’de Kaddafi’nin yaşadığı yer bombalanmış bunun sonucunda Kaddafi’nin üç torunu ve oğlu öldürülmüştür. 23 Ağustos 2011 tarihinde NATO’nun desteği ile muhalifler Trablus kentini ele geçirmişlerdir. 20 Ekim 2011’de ise Kaddafi’nin doğduğu Sirte kentinde bir sulama kanalında saklanırken bulunan Kaddafi Ulusal Güvenlik Konseyi taraftarları tarafından yakalanıp, linç edilerek öldürülmüştür. Kaddafi’nin ölümü üzerine muhalifler sevinç yaşarken, Kaddafi’nin yanında yer alanların çoğunluğu ülkeden ayrılmıştır. Kaddafi’nin ölümü ile birlikte 42 yıllık iktidar sona ermiştir (Karakaya & Çelik, 2021, s.183).

Birbirlerinden farklı olan muhalif gruplar bir araya gelerek Kaddafi'nin iktidardan düşmesini sağlamıştır. Ancak Kaddafi'nin ölümü üzerine iktidar ve güç mücadeleleri muhalif gruplar arasında tekrar başlamıştır. Libya'da IŞİD, Libya İslami Mücadele Örgütü ve Ensar-üş Şeria adlı küçük, orta ölçekli ve bazen de büyük olan radikal gruplar arasında çatışmalar yaşanmaya başlamıştır (Özgizip, 2022, s.57).

7 Temmuz 2012 tarihinde ilk demokratik seçim gerçekleşmiştir. Seçime katılım oranı %60 olmuştur. Ulusal Geçiş Konseyi üstlendiği bütün görevlerini Ulusal Genel Kongre'ye devretmiştir. 8 Ağustos 2012'de Ulusal Geçiş Konseyi kaldırılmıştır. Ulusal Geçiş Konseyi eski başbakanı seçimlerde istediği sonucu alamamıştır. Ulusal Genel Kongre'nin Cumhurbaşkanı, Kaddafi'ye muhalif olan Muhammed Yusuf Magariyef olmuştur. Ulusal Geçiş Konseyi'nin askeri kanadının lideri 4 Şubat 2014 tarihinde Ulusal Genel Kongre'yi feshetmiştir (Özgizip, 2022, s.57).

1969 yılında Halife Belkasım Hafter, Kaddafi ile beraber Kral İdris'i devirmek için darbe yapan subaylardan birisidir. Hafter gençliğinden beri savaşı ruha sahip, laik birisidir. Libya 1980 yılında Çad'a karşı savaş ilan etmiştir. Çad, Libya ile savaştığı sıralarda zayıf ordusundan dolayı Fransa'dan yardım istemiştir. Fransa'ya yapılan çağrı üzerine Çad ordusuna 2 tabur asker gönderilmiştir. Çad'a karşı verilen savaşta Libya ordusunun başında Hafter görev yapmaktadır. Fransa, Çad'a gönderdiği asker ve lojistik destek sayesinde Çad 1987 yılında Libya'ya karşı zafer elde etmiştir.

Hafter ve 300 kişilik ordusu Çad'da esir düşmüşlerdir. Çad'da esaret hayatı yaşayan Hafter, Kaddafi'nin kendileri ile ilgilenmediği inancına kapılmıştır. Gerçekten de Kaddafi kendileri ile ilgilenmemiştir. Kaddafi, Hafter'in kendisine muhalif olabileceğini veya iktidarda hak talep edeceğini tahmin etmektedir. Hafter, kendisi ve yanında kalan askerleri ile birlikte Kaddafi'yi düşürmek amacı ile komite kurmuşlardır. Fransa bu oluşumu duyduktan sonra Hafter'i ve komite üyelerini serbest bırakmış ve lojistik destek sağlamıştır. Hafter ve yanındakiler Kaddafi tarafından vatan haini ilan edilmişlerdir. Çok güçlü olmayan komite, Kaddafi'nin baskıları üzerine dağılmışlardır.

Hafter, ABD'nin Virginia eyaletinde sürgün hayatı yaşamaya başlamıştır. Sürgün yaşarken uzun yıllar boyunca CIA ile çalışmaya başlamıştır. Libya'da Arap Baharı ile karışıklıklar başladığı zaman ABD, Kaddafi karşıtı muhalifleri toparlaması için Hafter'i Libya'ya göndermiştir.

Hafter yönetimin Libya Askeri Geçiş Konseyi tarafından ele geçirildiğini açıklamıştır. Ancak darbe girişimi başarısızlık ile sonuçlanmıştır. Hafter kendi yönetimi altında Temsilciler Meclisi kuracağı iddiası üzerine Haziran 2014 tarihinde Milli Genel Kongre'ye yeniden seçim yapılması için baskı yapmış ve %18 oranla katılım gerçekleştirilen seçimlerde çıkan sonuçlar Hafter'in istediği şekilde sonuçlanmıştır (Özgizip, 2022, s.67-68).

Seçim sonucunda meclis, Bingazi'de bulunan Hafter tarafından kurulan Temsilciler Meclisi'ne devredilecekti. Temsilciler Meclisi güvenliği bahane ederek meclisin Bingazi şehrinden Tobruk'a taşınmasında karar kılması üzerine MGK, devir almaya uygun davranışlar sergilenmediği gerekçesi ile Ahmed El-Hasi'yi başbakan olarak atamışlardır (M. Demir, 2020, s.56).

Hafter'in güçlenmesine karşı Mısralı milisler, 23 Ağustos 2014'te Trablus Havalimanını kontrolleri altına almışlardır. İslami gruplar tarafından ele geçirilen Trablus ve Bingazi şehirlerinde güçlenen bloğa karşı Hafter, ABD, Mısır ve BAE'den destek sağlayarak operasyonel faaliyetlerini arttırmıştır. Hafter'e karşı duran grupları ise Türkiye ve Katar bazen açık bazen üstü örtülü destek vermişlerdir (Demir, 2020, s.56).

Libya'da Milli Genel Kongre'nin atadığı Başbakan Abdullah El- Tini yönetiminde Trablus hükümeti ve Temsilciler Meclisi tarafından seçilen Başbakan El Hasi yönetiminde Tobruk hükümeti olmak üzere iki ayrı iktidar mevcuttur. Her iki hükümet dünyanın farklı ülkelerinden aldıkları desteklerle birbirleri ile mücadele vermektedir (Demir, 2020, s.57).

Birleşmiş Milletler tarafından 17 Aralık 2015 tarihinde Fas'ta TM ve MGK temsilcileri bir araya getirilmişlerdir. Toplantı sonucunda 'Libya Siyasi Anlaşması' kapsamında Ulusal Mutabakat Hükümeti ve Başbakanlık Konseyi'nin kurulmasına karar verilmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Libya'daki tek ve meşru

temsilci olarak Ulusal Mutabakat Hükümeti ve Başkanlık Konseyini tanımıştır. Hükümetin kurulması üzerine 2 yıl sonra seçim gerçekleşmiştir. Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin başbakanı Fayez El Serraj seçilmiştir. Serraj yönetimi 2016 yılından 2021 yılına kadar görevde kalmıştır (Demir, 2020, s.60-61).

Ulusal Mutabakat Hükümeti kuruldu günden beri Libya'da istediği desteği alamamıştır. Serraj yönetimi ile Hafter arasındaki mücadele ülkeyi çıkmaza sokmuştur. 2016 yılından 2017 yılına kadar meşru temsilci Serraj ile Hafter El Belkasım arasındaki anlaşmazlıklar siyasi alanda bir ilerleme kaydedilmesine engel olmuştur. Serraj ve Hafter 2018 yılında seçimlerin yapılmasında ateşkes ilan etmiş olsa bile çatışmalar sert bir şekilde devam etmiştir (Demir, 2020, s.61). 2015'te Sirte bölgesi IŞİD tarafından ele geçirilmiş ve ülkede terör çözumsuz bir sorun haline gelmiştir. Libya'daki çatışmalar, can kayıpları yaşanmasına, petrol üretiminin düşüşe geçmesi ve siyasi istikrarsızlığa sebebiyet vermiştir. Yaşanılan karışıklıklardan kaynaklı olarak dış güçler arasında ABD resmi temsilci UMH'i desteklemiş, Rusya ise Hafter destekli Libya Ulusal Ordusunu desteklemiştir. Sirte bölgesini kontrol altına alan IŞİD'i temizlemek ve bölgeden çıkartmak üzere Ulusal Mutabakat Hükümeti 'Yıkılmaz Duvar' operasyonunu gerçekleştirmiştir. Hafter güçleri ise ülkenin doğusunda yer alan Derne bölgesindeki terör gruplarına karşı mücadele içerisine girmiştir (Demir, 2020, s.68).

2020 yılında Libya'daki birbirine muhalif olan gruplar arasındaki çekişmeler ve çatışmalar devam etmiştir. Halife Belkasım Hafter 2019 yılında Türkiye ile Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında imzalanan Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakatı kabul etmemiştir. Türkiye çıkarlarını korumak amacı ile Libya meşru temsilcisi Ulusal Mutabakat Hükümeti ile askeri bir iş birliği içerisine girmiş ve Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni Hafter'e karşı desteklemek için tezkereyi TBMM'de onaylayarak Libya'ya asker gönderme kararı almıştır (Özgizip, 2022, s.70).

Hafter'e karşı Libya meşru Hükümeti tarafından 'Barış Rüzgârı' operasyonu gerçekleştirilmiştir. 2019 yılında gerçekleşecek olan seçimler Hafter'in Batı Libya'ya saldırısından dolayı 2021 yılına ertelenmiştir. Meşru hükümet ve Hafter arasındaki mücadelelerin yarattığı karışıklıklar günümüze kadar devam etmektedir. Tobruk

kentinde Hafter'e bağılı silahlı kuvvetler BAE, Rusya, Mısır, Fransa ve Suudi Arabistan tarafından desteklenmektedir. Trablusgarp'taki meşru Ulusal Mutabakat Hükümeti ise ABD, Türkiye, Katar ve İtalya tarafından desteklenmektedir (Özgizip, 2022, s.71).

8 Ocak 2020'de Türkiye ve Rusya devlet başkanları bir araya gelerek Libya için ateşkes çağrısı yapmıştır. Ateşkes metni Feyyaz El Serraj tarafından imzalanmış lakin Hafter bu ateşkes metnini imzalamamıştır. Libya'da ateşkesin gerçekleşmesini sağlamak için 19 Ocak 2020 tarihinde ön almak isteyen Almanya'nın gerçekleştirdiği Berlin İnisiyatifi adı altındaki toplantılardan somut sonuçlar alınamamıştır. 21 Ağustos 2020' de Ulusal Mutabakat Hükümeti ve Tobruk Hükümeti anlaşmaya varmış ve Libya'da ateşkes ilan edilmiştir. Ateşkes kapsamında Jufra ve Sirte bölgelerinin silahsızlandırılması kararı alınmıştır. Devre dışı bırakılan petrol sahalarının tekrar açılarak üretimin yeniden başlatılmasına karar verilmiştir. Ateşkes ilanın ardından 23 Kasım 2020 tarihinde meşru hükümet ile Hafter temsilcileri BM tarafından Tunus'ta yapılan toplantılarda bir araya getirilmişlerdir. Toplantı sonucunda 24 Aralık 2021 tarihinde başkanlık ve parlamento seçimlerinin yapılacağı konusunda anlaşmışlardır (Karakaya & Çelik, 2021, s.184-185).

5 Şubat 2021 tarihinde İsviçre'nin Cenevre kentinde BM tarafından düzenlenen Libya Siyasal Diyalog Forumu'nda alınan karara göre 24 Aralık 2021'de gerçekleşecek olan seçimlere kadar ülkeyi yönetecek geçici hükümetin başkanı Abdulhamid Muhammed ed- Dibeys seçilmiştir. Bu çalışmanın devam ettiği 2022 ortalarına kadar henüz seçim yapılamamıştır (Şarkul Avsat Arap Dünyası, 2021).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4 TÜRKİYE- LİBYA İLİŞKİLERİ: 2011-2021 ARASI DÖNEM

Bu bölümde Arap Baharı sonrası dönemde Türkiye ve Libya Devleti'nin siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler incelenecek ve Libya'daki diğer ülkelerin Türkiye ve Libya arasındaki ilişkilerine etkisi üzerinde durulacaktır.

4.1 Türkiye – Libya Siyasi İlişkiler

Akdeniz havzası tarihler boyunca uygarlıklara ve büyük devletlere ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Dünya ticaretinin yoğun olarak yapıldığı çok önemli deniz ulaşım bölgesi ve kavşağı olarak kabul edilmektedir. Coğrafi konumu bakımından hem jeostratejik hem de jeopolitik açıdan oldukça önemli bir denizdir. Asya, Avrupa ve Afrika kıtasının birleşim noktası olan Akdeniz, deniz ticaret ve ulaşım yollarının dışında kültürel alışverişin yapılmasında etkin bir rol oynamaktadır. Enerji kaynaklarının keşfi ile birlikte dünya enerji taşımacılığının (petrol ve doğalgaz) yoğun olarak yapıldığı güzergahlar arasında yer almaktadır. 2000'li yıllarda Akdeniz'in doğusunda bulunan doğalgaz rezervi ile Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler ve uluslararası güçler arasında çıkar örtüşmesi veya çıkar çatışması üzerinden güç çekişmeleri yoğun olarak yaşanmaktadır.

Akdeniz'e kıyısı olan ve Afrika'nın kuzeyinde yer Libya jeostratejik açıdan önemli bir ülkedir. Sahip olduğu enerji kaynakları ile Afrika kıtasının önemli ülkeleri arasında yer almaktadır. Yüzyıllar boyunca dönemin büyük devletinin hakimiyeti altına giren Libya bağımsızlığına kadar büyük mücadeleler vermiştir. Afrika'ya açılan kapısı münasebeti ile önemli bir konumda yer almaktadır. Libya dünyadaki en kaliteli petrol rezervine sahip ülkedir. Dünya petrol rezervine sahip ülkeler arasında Libya dokuzuncu sıradadır.

Libya ve Türkiye arasındaki ilişkiler Osmanlı hakimiyeti döneminde bölge halkı ile kurulan derin, tarihsel ve köklü ilişkilere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti 360 yıl boyunca kesintisiz bir şekilde Libya'da varlığını sürdürmüştür. Osmanlı bölgede eğitimden sosyal yaşama, ekonomiden savunmaya, mimariden adaletle birçok gelişme göstermiştir.

1911 yılında başlayan ve uzun yıllar boyunca devam eden İtalyan işgaline karşı Osmanlı Devleti ve Libya halkı (önde gelen kabilelerden biri olan Senûsi ailesi) birlikte mücadele vermişlerdir. 1912 yılında Uşi Antlaşması gereğince Osmanlı Devleti Libya'dan çekilmek durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti askeri birliklerini tam anlamı ile bölgeden çekmemiştir. Sömürgeci devletlerin istilasına karşı yerel halkı teşkilatlandırmak ve sistemli mücadele edilmesini sağlamak için bir grup askeri varlığını orada devam ettirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı, Libya halkını hem askeri hem de mali açıdan desteklemiştir. Trablusgarp cephesinde bölge halkı ve Osmanlı askeri birlikte mücadele vermişlerdir. Ancak 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi kapsamında 1919 yılında Osmanlı Libya topraklarından çekilmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesine rağmen halk İtalyan işgaline karşı uzun yıllar boyunca boyun eğmemiş, bağımsızlığını kazanana kadar mücadelesine devam etmiştir. II. Dünya Savaşı'nın kaybedeni İtalya Libya'dan çekilmiştir. İtalyanların ardından bölge İngilizler tarafından işgal edilmiştir. 1951 yılında Birleşmiş Milletler kararı ile bağımsızlığını kazanmıştır. Karar vetiresinde Türkiye, Libya'nın bağımsızlığını desteklemiştir. Ayrıca bağımsızlığını kazanan ve Libya Krallığı adını alan devleti ilk tanıyan ülkelerden biri Türkiye olmuştur.

Kral İdris döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler stabil şekilde devam etmiştir. Libya'nın ilk Başbakanı (aynı zamanda Eğitim ve Sağlık Bakanı) Türk asıllı Sadullah Kuloğlu olmuştur. Kral İdris'i deviren Kaddafi iktidarı döneminde Libya – Türkiye ilişkileri 1969-1974 yılına kadar durağan geçmiştir. 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekatı'nda bütün dünyanın sırtını çevirdiği Türkiye'ye Muammer Kaddafi 4 uçak dolusu silah ve askeri teçhizat yardımı yapmıştır. Kıbrıs Barış Harekatı'nda yapılan yardım üzere iki ülke arasında farklı alanlarda iş birliği anlaşmaları yapılmış ve ilişkiler geliştirilmiştir (Üstün, 2020, s.171-172).

1980'li yıllara gelindiğinde Türkiye Batılı devletler ile yakın ilişki içerisinde iken Kaddafi Batı'ya karşı saldırgan tavırlar göstermesi zaten var olan problem alanının hem çoğalmasına hem de çeşitlenmesine sebebiyet vermiştir (Üstün, 2020, s.172).

1990'lı yıllarda Türkiye ve Libya arasında tekrar iyi ilişkiler oluşturulmasına yönelik adımlar atılmıştır. 2000'li yıllarda ise iki ülke arasındaki ilişkiler normal seyrinde ilerlemiştir.

2011 yılı Arap Baharı tohumlarının Libya'ya sıçraması ile birlikte Türkiye ve Libya ilişkilerinin dengeleri değişmeye başlamıştır. Türkiye 2011 yılında başlayan Libya'daki devrim vetiresinde temkinli politikalar sergilemeye çalışmıştır.

Türkiye'nin Libya'daki önceliği Türk vatandaşlarının can güvenliğini sağlamak olmuştur. 19 Şubat 2011 tarihi itibari ile Libya'daki Türk vatandaşlarının tahliye edilme işlemleri başlatmıştır. 21 Şubat 2011 tarihinde Libya'daki Türk vatandaşlarının tahliye edilmesine yönelik 2 feribot, 22 Şubat tarihinde ise Samsun ve Ankara feribotları ile nakil işlemleri gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ankara ve Samsun feribotları sadece Türk vatandaşlarının nakil işlemlerine yardımcı olmanın yanı sıra Libya halkına yardım amaçlı gıda ve tıbbi malzemelerde taşımışlardır. Türkiye hem feribotlar hem de uçaklar ile nakil işlemlerinin kontrollü bir şekilde yapılmasını sağlamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011b).

12 Mart 2011 tarihinde Türkiye ve BAE iki ülke Libya halkına yardım ve destek amacı ile insani yardım operasyonu gerçekleştirmiştir. Bir adet yük gemisi ve Ro-Ro tipi iki gemi 14 Mart 2011 tarihinde Mersin Limanından Bingazi kentine varmıştır. Tıbbi malzeme, çadır, battaniye, su, seyyar mutfak, seyyar fırın gibi 4 milyon dolarlık değerindeki malzeme gönderilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011c).

Dönemin Başbakanı Erdoğan 28 Şubat 2011 tarihinde Almanya'da yaptığı basın açıklaması toplantısında Libya'ya karşı NATO müdahalesini onaylamadığını ifade ederek 'NATO'nun Libya'da ne işi var?' şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (Çetin, 2011).

19 Mart 2011 tarihinde dönemin Dışışleri bakanı Davutoğlu, ABD ve İngiltere Dışışleri bakanları ile telefon görüşmesinde;

“Koalisyonun bütün yetkilerini NATO'nun tek komuta sistemi altında toplaması gerektiğini düşünüyörüz. Aynı anda iki operasyonun doğurabileceğı hem askeri hem de hedefler anlamında, BM Güvenlik Konseyi'nin kararının dışına çıkma riski anlamında sakıncaları olduğunu söylüyorduk, bu bizim pozisyonumuzdu. Buna karşı bir direnç vardı. Şu anda prensipte bir mutabakat sağlandı.” (Danışman, 2011).

açıklaması ile komutanın tamamen NATO'ya devrilmesi konusunda anlaşmaya varıldığını ifade etmiştir.

Türkiye NATO'nun Libya'daki varlığına eleştirel söylem siyasetini;

“24 Mart 2011'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Libya'da güvenliğin, birliğin ve istikrarın yeniden inşa edilmesini sağlamak amacı ile Libya' da NATO'nun gerçekleştireceğı harekata destek amaçlı 1 yıl süre ile asker göndermek için bir araya gelerek tezkereyi oy çokluğu ile kabul etmişlerdir.” (Önder, 2011, s.145).

politik eylem biçimine çevirmiştir. Türkiye NATO'nun askeri operasyonuna katılmış ancak Libya halkına ve silahlı kuvvetlerine karşı asla güç ve silah kullanmamıştır.

2 Mayıs'ta büyük elçiliklere yapılan saldırılara karşı Türkiye Trablus Büyükelçiliğı'nin faaliyetlerine ara verildiğini ve personellerin tahliye edildiğini kamuoyuna duyurmuştur (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2011a).

3 Mayıs'ta Başbakan Erdoğan İstanbul'da düzenlenen basın toplantısında;

“Libya tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Libya meselesinde artık söz tükenmiştir. Bu noktada yapılması gereken, Libya'da Trablus'ta yönetimi elinde tutan Muammer Kaddafi'nin derhal iktidarı bırakması, üzerindeki tarihi sorumluluğı insani ve vicdani sorumluluğı derhal yerine getirmesidir. Muammer Kaddafi'ye, her görüşmemizde samimi mesajlarımızı ilettik. Yönetimi artık bırakması gerektiğini, Libya'da her kesimin uzlaşma sağlayacağı bir ismin göreve gelmesi gerektiğini ifade ettik. Muammer Kaddafi, tavsiyelerimizi dikkate almak, kan dökmekten kaçınmak, Libya'nın toprak bütünlüğünü sağlamak için çaba harcamak yerine, kanı, göz yaşını, baskıyı ve kendi halkına saldırıyı tercih etti.” (BBC News Türkçe, 2011).

ifadelerini kullanmıştır.

Türkiye, 15 Şubat 2011 tarihinde Libya'da başlayan karışıklıklara ve kaosa karşı önceliğı daima Libya halkının güvenliğı, istikrarın sağlanması ve ülke bütünlüğünün bozulmasına engel teşkil edecek tutarlı politikalar sergilemiştir. Türkiye

Libya ile ilgili açıklamalarında daima ‘dost ve kardeş’ vurgusuna dikkat çekmiştir Türkiye’nin barış çağrıları ve girişimlerine karşı Kaddafi sert ve agresif politika/uygulamalarından vazgeçmemiş, uzlaşmayan tavırlar sergilemiş, Türkiye’ye karşı menfi tavırlarını alenen beyan etmiştir. Gidişatın sonuçları üzerindeki olumsuz etkilerini devlet akıl-tecrübesi ile gören Türkiye, barışa yanaşmayan Kaddafi’ye karşı Libya halkına olan desteğini arttırmıştır.

23 Mayıs 2011’de Ulusal Geçiş Konseyi başkanı Mustafa Abdulcelil Türkiye’ye ziyarette bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Abdullah Gül görüşmeler kapsamında Libya’da barışın tesis edilmesi ve yeniden düzenin kurulmasını için sürecin hızlı bir şekilde gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca gerçekleşen geçiş vetiresinde Türkiye’nin Libya’da barışın tesis edilmesi için her türlü katkı ve destek sağlamaya hazır olduklarını Ulusal Geçiş Konseyi başkanı Mustafa Abdulcelil’e iletmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 2011).

3 Temmuz’da Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Bingazi’ye ziyaret gerçekleştirmiştir. UGK’i başkanı Mustafa Abdulcelil ile bir araya gelmiştir. Görüşme sonrasında ortak basın toplantısında Davutoğlu “Ateşkes ilan edilerek tüm şehirlere insanı yardım götürülmelidir. Halkın reform talepleri yerine getirmelidir. Kaddafi ayrılmalıdır. Libya bölünmemelidir”. Türkiye’nin Ulusal Geçiş Konseyi’ne 200 milyon dolar daha verdiğini de söyleyen Davutoğlu, “Libya’yı uluslararası toplumun parlayan bir yıldızı yapacağız”. Açıklamalarda bulunmuştur (Milliyet Gazetesi, 2011). Türk Dışişleri bakanının Bingazi ziyareti ve Başkan Mustafa Abdülcelil ile görüşmesi Ulusal Geçiş Konseyi’nin halk nezdinde prestijini arttırmıştır.

Türkiye BM tarafından oluşturulan ‘Libya Temas Grubu’ toplantılarına katılımlar sağlamıştır. 15 Temmuz 2011’de İstanbul’da düzenlenen Libya Temas Grubu dördüncü toplantısında alınan kararlar bağlamında 30’dan fazla ülke Ulusal Geçiş Konseyi’ni meşru hükümetini tanıma kararı almıştır. Toplantı sonrasında yapılan açıklamalarda Kaddafi’nin görevi bırakması çağrısı yenilenmiştir. Ulusal Geçiş Konseyi’ne desteklerin devam edeceğine yönelik açıklamalar yapılmıştır.

Ulusal Geçiş Konseyi’nin Trablus’u kontrol altına alması ile Türkiye Trablus’a büyükelçi atayan ilk ülke olmuştur. 2 Eylül 2011’de daha önce faaliyeti durdurulan Trablus Büyükelçiliği’nin yeniden faaliyet göstermesine karar verilmiştir (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2011d)

Arap Baharı Turu kapsamında Başbakan Erdoğan’ın son durağı Libya olmuştur. Kaddafi’nin devrilişi sonrasında 16 Eylül 2011’de Trablus’a ziyarette bulunmuştur. Ulusal Geçiş Konseyi başkanı tarafından karşılanan Başbakan Erdoğan Tunus meydanında halka tarihi bir konuşma gerçekleştirmiştir. “Libya halkının özgürlük ve demokrasi mücadelesini zaferle sonulandırdığına şahit olmak büyük bir heyecandır, büyük bir mutluluktur” ifadelerini kullanmıştır (Umran Kültür ve Medeniyet Hareketi, 2018).

Ulusal Geçiş Konseyi bütün görevlerini Ulusal Genel Kongre’ye devretmiştir. 7 Temmuz 2012’de yüksek katılım gösteren seçime yönelik Türkiye Dışışleri Bakanlığı tebrik ve iyi dileklerini sunmuştur. Ulusal Genel Kongresi’nin seçimlerini desteklemek amacı ile Türkiye’den 14 kişilik gözlemci heyet gönderilmiştir (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2012a).

Ulusal Genel Konseyi seçim sonuçlarına göre Kongre başkanı Ali Zeydan olmuştur. 1 Kasım 2012’de Başbakan Erdoğan meşru temsilci hükümet başkanı Ali Zeydan’ı arayarak tebriklerini sunmuş ve başarılar dileyerek kardeş Libya halkının refahı için desteklerini ifade etmiştir (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2012b).

3 Ocak 2014’te Libya Başbakanı Ali Zeydan beraberinde Başbakan Yardımcısı, Ekonomi, Ulaştırma, Maliye ve Petrol-Gaz, İşkn ve Altyapı bakanlarının dahil olduğu bir heyet ile Türkiye’ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Türkiye ve Libya Başbakanlarının yer aldığı görüşmelerde iki ülke arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Libya ve Türkiye arasında iş birliğine yönelik projeler görüşülmüş ve uluslararası-bölgesel gelişmelere yönelik görüş alışverişi yapılmıştır. Türkiye ve Libya arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi’nin kurulması ile ilgili olarak Başbakan Erdoğan ve Libya Başbakanı Zeydan ortak siyasi bir bildiriye imza atmışlardır. Ayrıca Libya ve Türkiye Ekonomi Bakanları iki ülke arasında Gümrük İşbirliğini Anlaşmasını imzalamışlardır (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2014).

Türkiye 2014 yılının son aylarından itibaren Libya'daki siyasi krize karşı BM öncülündeki diyalog sürecini desteklemiştir. BM öncülüğünde diyalog süreci kapsamında bir araya gelen ülke temsilcileri 'Libya Siyasi Anlaşma' kararı gereğince Ulusal Mutabakat Hükümetinin ve Başkanlık Konseyi'nin tek meşru temsilci olarak kabul edilmesi kararı almıştır.

Türkiye Dışışleri Bakan'ının katılımı ile anlaşmayı imzalamıştır. İki yıllık geçiş dönemini öngören Başkanlık Konseyi 30 Mart 2016 yılında göreve başlamıştır. BMGK'nin 2259 sayılı kararı Libya'nın tek ve meşru temsilcisi olarak Başkanlık Konseyi'ni tanımıştır (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2020a). Ulusal Mutabakat Hükümeti başkanı Fayez es Serrac olmuştur.

2014 yılında Libya'da yaşanan terör saldırılar ve Halife Belkasım Hafter kaynaklı çatışmalar münasebeti ile Türkiye 25 Temmuz 2014 tarihinde Trablus Büyükelçiliği'nin faaliyetlerini durdurmuştur. 30 Ocak 2017'de Türkiye Trablus Büyükelçiliğinin tekrar faaliyet göstermesi kararı almıştır. Bu durum Türkiye'nin büyükelçiliğini yeniden faaliyete sokması ile Libya'daki mevcudiyetini sağlamlaştıracaktır (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2017).

Türkiye 'dost ve kardeş' olarak nitelendirdiği Libya halkının güvenliğini ve ülkenin siyasi birliğinin bozulmasına engel olmak amacı ile Libya'nın tek ve meşru temsilci olarak kabul ettiği Ulusal Mutabakat Hükümeti ve Başbakanı Feyyaz Es Serrac'a desteklerini vermeye devam etmiştir. Nisan 2019'dan beri saldırı emri veren Halife Belkasım Hafter milisleri ile bölgeyi ele geçirme faaliyetine başlamıştır. Türkiye Libya'da tek temsilci olarak Ulusal Mutabakat Hükümetini kabul etmektedir.

Hafter'in saldırı girişimlerine karşı Türkiye Ulusal Mutabakat Hükümetine verdiği desteklerini açıklamıştır. 27 Kasım 2019 tarihinde Ulusal Mutabakat Hükümeti Feyyaz Es Serrac Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. 27 Kasım 2019 tarihinde İstanbul'da Türkiye ve Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti (meşru hükümet) Akdeniz'de 'Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına' İlişkin 'Mutabakat Muhtırası' olarak adlandırılan Mutabakatı imzalanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Onaylanmasının

Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, 2019). Yine aynı tarihlerde iki ülke arasında ‘Güvenlik ve Askeri İş Birliği Mutabakat Muhtırası’ adında farklı bir Mutabakat imzalanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti İle Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükûmeti Arasında Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, 2019).

26 Aralık 2019 tarihinde Libya UMH İçişleri Bakanı Fethi Başağa düzenlediği basın toplantısında ‘Trablus ve Trablus halkının korunmasını sağlamak ve çatışmaların yoğunlaşması durumunda Türkiye’den resmi olarak askeri yardım isteyecekleri’ açıklamışlardır. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu açıklama üzerine ‘Davet edildiğimiz yere icabet ederiz’ sözlerini kullanarak karşılık vermiştir (Gazete Duvar, 2019).

Libya’nın bütünlüğünü ve istikrarını tehdit eden El Kaide ve DEAŞ gibi terör örgütlerine, yasal olmayan silahlı gruplara karşı Libya’ya destek sağlanması amacı ile Cumhurbaşkanlığı tezkeresi hazırlanmıştır. 2 Ocak 2020 tarihinde Libya’ya bir yıllığına asker gönderme tezkeresi Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunulmuştur. Tezkere 325 oy ile kabul edilmiştir (Çelikbaş, 2020).

Türkiye Libya’da kalıcı barışın tesis edilmesi için uluslararası düzeyde toplantılara katılmış ve çalışmalar gerçekleştirmiştir. 12 Ocak 2020 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Putin ve Cumhurbaşkanı Erdoğan bir araya gelerek ortak basın açıklaması gerçekleştirmiş ve ateşkes çağrısı yapmışlardır. 14 Ocak 2020 tarihinde Hafter ve Feyyaz Es Serrac Moskova’da bir araya gelmişlerdir. Ulusal Mutabakat Hükûmeti Başbakanı ateşkesi imzalamış ancak Halife Belkasım Hafter süre istemesinin ardından anlaşmayı imzalamamıştır.

Türkiye 19 Ocak 2020 tarihinde Birleşmiş Milletler öncülüğünde Libya’daki gruplar arasındaki çatışmaların diyalog yolunu açarak siyasi bir çözüme ulaştırılması hedefi ile Almanya’nın Berlin kentinde düzenlenen toplantıya aktif destek vermektedir. 12 ülke ve muhtelif uluslararası kuruluşların katıldığı Berlin Konferansı’na Türkiye’yi temsilen Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan katılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2020).

3 Haziran 2020 tarihinde Ulusal Mutabakat Hükümeti Başbakanı Feyyaz Es Serrac ve 12 Haziran 2020’de ise Yüksek Devlet Konseyi Başkanı Halid El Meşri ülkemize bir çalışma için ziyarette bulunmuşlar ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Libya’nın mevcudiyetini koruyan soruna siyasi bir çözüm bulunması çabaları, Libya’daki gelişmeler ve ikili ilişkiler hakkında konular görüşülmüştür (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020b).

4 Ekim 2020’de Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti Başbakanı Feyyaz es Serrac ülkemize ziyarette bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Feyyaz Es Serrac’ın ikili görüşmelerinde iki ülke arasındaki ilişkiler ve bölgesel gelişmelerin dışında 30 Eylül 2020’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Birleşmiş Milletler tarafından da onaylanmasının mutlu bir gelişme olduğunu ayrıca Türkiye’nin Libya halkının refahı ve Libya’da istikrarın sağlanmasına yönelik her türlü desteği verileceğini vurgulamışlardır (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2020).

5 Şubat 2021’de Ulusal Birlik Hükümeti Başkanı seçilen Abdülhamid Dibeybe 2 Nisan 2021’de 14 bakanı ile birlikte Türkiye’ye üst düzey ziyarette bulunmuştur. Türkiye ve Libya arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi’nin birinci toplantısı gerçekleşmiştir. Görüşmelerin ardından iki ülke arasında 5 anlaşma imzalanmıştır. “Bu kapsamda, “Libya’da Elektrik Santrali Yapımına İlişkin Protokol”, “Libya’da 3 adet Elektrik Santrali İnşasına İlişkin Mutabakat Zaptı”, “Trablus Havalimanı Yeni Uluslararası Terminal İnşasına İlişkin Mutabakat Zaptı” ve “Trablus’ta Yeni Bir Alışveriş Merkezi İnşasına İlişkin Mutabakat Zaptı” imza altına alındı. “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Devleti Milli Birlik Hükümeti Arasında Medya Alanında Stratejik İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı” ise Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun ile Libya’nın İletişim ve Siyasi İşlerden Sorumlu Devlet Bakanı Velid Ammar Muhammed El-Lafi tarafından imzalandı” (TRT Haber, 2021).

Ulusal Milli Birlik Hükümeti ve Türkiye arasındaki temaslar bakanlar seviyesinde devam etmiştir. 2021 yılında iki ülke bakanları ve devlet yetkilileri karşılıklı ziyaretlerde bulunmuş ve istişareler gerçekleştirmişlerdir. Türkiye Ulusal Milli Birlik Hükümeti’ni Libya’nın tek meşru temsilcisi olduğunu vurgulamış ve

desteklerini her daim ifade etmiştir. Türkiye'nin Libya'da varlık göstermesinin sebebi kardeş ve dost ülke Libya halkının refaha kavuşması, Libya'nın istikrarsızlıktan kurtulması ve ortak menfaatlerin garanti altına alınmasıdır.

4.1.1 Libya'da Varlık Gösteren Güçler: Küresel Güçler

Libya sahip olduğu enerji kaynakları ve jeostratejik konumu bakımından uluslararası güçlerin etkin rol oynamak istediği bir ülkedir. 2011 yılında başlayan iç savaşta uluslararası aktörler ortaya çıkan siyasi boşluktan yararlanmak istemektedir. ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya Libya'da aktif rol oynayan aktörler arasında yer almaktadır. Her ülkenin Libya üzerindeki çıkarları ve menfaatleri farklılık göstermektedir.

I. Dünya Savaşı öncesinde yapılan anlaşmalar çerçevesinde İngiltere Libya topraklarını İtalyanlara bırakmıştır. Bağımsız dönemi vetiresinde Kral İdris ile iyi ilişkiler içerisinde olan İngilizler bağımsızlık sonrası dönemde iş birliği devam etmiştir. Libya'da keşfedilen petrol rezervlerinin işletilmesi için İngiliz petrol şirketlerine Kral iris tarafından önemli ayrıcalıklar tanınmıştır (Boyras, 2020, s.1).

Kaddafi döneminde İngiltere'nin Libya'daki etkisi azami seviyeyi düşmüştür. 2011 yılında başlayan siyasi istikrarsızlıktan yararlanarak Libya'da etkin bir aktör olmak istemektedir. İngiltere 2011-2014 yılları arasında Libya'da aktif rol oynamıştır. 2014 yılında artışa geçen iç karışıklıklar, İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılma vetiresi dış politikada pasif rol oynamasına sebep olmuştur. İngiltere BM tarafından tanınan Ulusal Mutabakat Hükümetini desteklemesine rağmen Halife Belkasım Hafter'in faaliyetlerine tepki göstermemiştir (Boyras, 2020, s.3).

Amerika Birleşik Devletleri'nin Libya'daki siyasi varlığı birçok sebebe dayanmaktadır. Kral İdris döneminde Libya'da önemli ayrıcalıklara sahip olan ABD Kaddafi döneminde etkisi kaybetmiştir. Muammer Kaddafi'nin Batı karşıtı politikaları ABD'nin Libya'da etkin rol oynamasının önünü kesmiştir. George Bush döneminde Libya ve ABD arasındaki ilişkiler normalleşmesine rağmen istenilen mevcudiyet sağlanamamıştır. ABD Libya'da başlayan iç savaşta etkin rol oynayan ülkeler arasında yer almaktadır (Özkan, 2020, s.184).

ABD'nin birincil hedefi Libya iç savaşı üzerinden Doğu Akdeniz'deki etkinliğini arttırmaktır. Libya'nın sahip olduğu enerji rezervleri ve bölgedeki jeostratejik konumu ABD'nin bölgesel çıkarları açısından oldukça önemlidir. ABD'nin Libya'da var olmasının bir diğer sebebi ise Afrika kıtasındaki etkinliğini arttıran Çin'in bölgedeki etkisini kırmaktır. Çin ve Rusya'nın Akdeniz'deki etkin rolü ABD'nin bölgesel çıkarlarını tehdit etmektedir. ABD Libya siyasi süreçte pozisyonunu kazanan tarafına yönelik politika uygulamaktadır.

Afrika ve Ortadoğu bölgesinde yaşanan iç savaşlar ve krizler terör gruplarının bölgedeki nüfuzunu arttırması ve kontrollü kaosu kontrolsüzlüğe evrilmesi ABD'nin güvenlik anlayışını ve İsrail üzerindeki oluşturduğu güvenlik algısının zedelenmesine sebep olacaktır. ABD uluslararası arenada Ulusal Mutabakat Hükümetine destek vermesine rağmen Halife Hafter'in eylemlerine karşı çıkmamaktadır (Özkan, 2020, s.185).

Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni dünya düzeni içerisinde küresel güç olma hedefi bağlamında Putin Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesine aktif rol oynamak için adımlar atmıştır. Rusya Libya'daki nüfuzunu attırmasının en önemli nedeni etkisi azalan Batılı devletlerin yerini doldurarak Doğu Akdeniz'i kontrol altına almak istemektedir.

Rusya sıcak denizlere inme politikası kapsamında Doğu Akdeniz'de etkin bir rol oynamak istemektedir. Rusya Suriye'deki Lazkiye limanında yer alan hava üssünün ardından Libya'da lojistik bir üs kurma hedefi içerisinde.

Rusya'nın Libya'da siyasi varlık göstermesinin temel amacı ABD'ye karşı bir denge oluşturmayı hedeflemektedir. Rusya Libya'nın sahip olduğu zengin enerji rezervlerinin Avrupa'ya kaymasını istememektedir. Avrupa ülkeleri %40 oranındaki gaz ihtiyacını Rusya'dan karşılamaktadır. Rusya Avrupa ülkelerinin kendilerine bağlılığının devam etmesini istemekte bundan sebeple Libya'da enerji kontrolünü sağlama hedefi içerisinde. Rusya Libya'da askeri, siyasi ve ekonomik güç kazanma yolunda aktif yol oynamaktadır (Demir, 2020, s.66-67).

Fransa Libya’da siyasi varlık gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. Libya’da varlık gösteren diğer uluslararası aktörler gibi sözde demokrasi ve siyasi istikrarın sağlanmasına yönelik açıklamak ve faaliyetler göstermesine rağmen Fransa’nın da Libya üzerinden menfaat ve çıkarları mevcuttur.

Afrika kıtasının Doğu Akdeniz’e açılmasını sağlayan ülkelerden biri olan Libya Fransa için jeostratejik ve ekonomik önem arz etmektedir. Fransa’nın Libya’da siyasi olarak varlık göstermesi ve kalıcılığını sağlaması Fransa’nın Libya üzerinden Afrika’ya nüfuz etmesini kolaylaştıracaktır. Afrika kıtası günümüzde birçok uluslararası aktörlerin rekabet içerisinde olduğu bir kıtadır. Afrika’da etkin olmak gelecek dönemlerde ülkelerin güçlenmesinin önünü açacaktır. Fransa Afrika kıtasındaki nüfuzu arttırmak için Libya’da aktif rol oynamaktadır.

Afrika kıtası içerisinde kanıtlanmış doğalgaz ve petrol rezervleri ile en büyük paya sahip ülke Libya’dır. Arap Baharından önce Libya petrol tedarikçileri arasında Fransa 3. Sırada yer almaktaydı. 2016 Eylül ayında Fransa petrol tedarikçileri arasında 13. Sıraya düşmüştür. Fransız petrol şirketi TOTAL 2015-2016 yılları arasında günlük 14 bin varil petrol çıkartırken 2017 yılında günlük 31 bin varil petrol çıkartılmıştır. Fransa Libya’da enerji rekabetinde söz sahibi olmak istemektedir. Libya’daki siyasi varlığı ile Doğu Akdeniz bölgesindeki gücünü arttırmayı hedeflemektedir (Demir, 2020, s.80).

İtalya 1912 -1951 yılları arasında Libya’daki sömürge döneminden sonra etkin rol oynayamamıştır. 2011 sonrasında yaşanan iç savaşta menfaatleri doğrultusunda etkin rol oynayarak Libya’da tekrar güç sahibi olmak istemektedir. Libya’daki iç savaşa kadar Libya’nın en büyük ticaret ortağı İtalya olmuştur. Enerji, demiryolu taşımacılığı, uzay, savunma ve inşaat alanlarında Libya ve İtalya firmalar üzerinden anlaşmalar yapmıştır. Beynelmilel rekabette enerji kaynakları büyük önem atfetmektedir. İtalya Libya’nın sahip olduğu zengin enerji kaynakları ile bölgede yer alan aktörler arasında rekabet içindedir. Libya’da Ulusal Mutabakat Hükümetine destek veren İtalya Fransa’nın Libya’da güçlenmesini istememektedir (Demir, 2020, s.84).

4.1.2 Libya’da Varlık Gösteren Güçler: Bölgesel Güçler

Libya’daki siyasi çatışmalarda yaşanan istikrarsızlıktan oluşan boşluğu bölgesel ülkeler doldurmak istemektedir. Libya’da Mısır, Suudi Arabistan, BAE, Katar ve Türkiye etkin rol oynayan ülkelerdir. Libya’da Türkiye ve Katar 2015 yılında BM tarafından tescil edilen Ulusal Mutabakat Hükümetini destekler iken BAE, Suudi Arabistan, Mısır darbeci Halife Belkasım Hafter’i desteklemektedir.

Mısır Libya’daki siyasi varlığı ülkedeki istikrarın sağlanmasında engel teşkil etmektedir. Mısır Hafter’e sağladığı destek üzerinden Libya’ya müdahale etmektedir. Müdahale etmesinin en önemli sebeplerinden biri Libya’nın doğu bölgesini kendi topraklarına katmayı veya bölgenin kontrolünü kendi denetimini altına almak istemektedir. Mısır BM tarafından tescil edilen meşru hükümeti tanımamasına rağmen darbeci Hafter’e destek vermektedir (Kanık, 2021, s.40).

Mısır’ın Libya’daki siyasi varlığını sürdürmesinin sebeplerinden biri ise ideolojik nedenlere dayanmaktadır. Mısır kendi topraklarında etkisini kaybettirdiği Müslüman Kardeşlerin Libya’daki etkisini ortada kaldırmayı hedeflemektedir. Türkiye ve Katar’ın Libya’daki İslamcı grupları desteklemesi Mısır için bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Mısır İslamcı gruplara karşı olan Hafter’i desteklemekte ve Libya’da ve kendi topraklarında olası bir ideolojik ve siyasi tehdit olarak görmektedir (Demir, 2020, s.84).

Suudi Arabistan Libya’da meşru demokratik bir rejim yerine askeri yönetime dayalı tek adam rejimini desteklemektedir. Libya’da küresel ve bölgeler çıkar odakları için demokratik bir rejimin varlığı bir tehdit olarak görmektedir. Suudi Arabistan Libya’daki iğdiş edilmiş enerji kaynaklarında söz sahibi olmak istemektedir. Doğu Akdeniz’de nüfuz sahibi olmak için Libya’da etkin rol oynamaktadır. Libya’daki Müslüman Kardeşler gibi İslamcı grupların yerine Vehabiliğin yayılmasını isteyen Suudi Arabistan Halife Belkasım Hafter’e destek vermektedir.

BAE Arap Baharı vetisinde Suudi Arabistan'ın sağladığı askeri destek ile varlığını Suudi Arabistan'a bağlamıştır. Libya'da Suudi Arabistan ile ittifak içerisinde BAE İhvancı gruplara karşı Hafter'e destek vermektedir. Ortadoğu ve Afrika'da etkin rol oynamak için Hafter'in önemli bir figür olarak görmektedir. Libya'da meşru hükümete karşı Hafter'e siyasi, askeri, diplomatik ve mali destek sağlamaktadır.

Katar 5 Haziran 2017 tarihinde Suudi Arabistan, Bahreyn, Mısır ve BAE'nin terör gruplarını desteklediği suçlaması ile diplomatik ilişkiler kesilmiş ve Katar'a karşı ekonomik ambargolar uygulanmıştır. Türkiye uygulanan ambargo karşısında Katar'a destek sağlamıştır. Türkiye ve Katar ilişkileri ivme kazanmış ve stratejik ortak olarak hareket etmeye başlamışlardır (Bıtmez et al., 2021). Türkiye ile Katar Libya'da Ulusal Mutabakat Hükümetini desteklemektedir. Katar Libya'daki Suudi Arabistan varlığından rahatsızdır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Suudi Arabistan'ın etkisini kırmak ve bu bölgelerde etkin güç haline gelmek istemektedir.

Suudi Arabistan, Mısır, BAE Libya'da Hafter'i desteklemekte ve ortak hareket etmektedir. Bölgeler ülkelerden İsrail, Ürdün, Çad ise Hafter'e destek vermekte bölgesel güçlü ülkelerle ittifak içerisinde hareket etmektedir. Bölgeler ülkeler içerisinde Türkiye ve Katar oluşturdukları ittifak ile ülkede siyasi istikrarın sağlanması için Ulusal Mutabakat Hükümetini desteklemekte ve Libya'da demokratik siyasi istikrarın sağlamasında Hafter ve destekçilerine karşı tarafta yer almaktadır.

4.2 Ekonomik İlişkiler

Libya ekonomisinin mihenk noktasını petrol ve doğalgaz gibi hidrokarbon rezervlerinin ihracatı oluşturmaktadır. Libya 48 milyar varillik rezervi ile dünyada en büyük petrol rezervine sahip 10 ülke arasında 9. Sırada yer almaktadır. Ayrıca petrol üreten ülkeler arasında dünyada 19. Sıradadır. Doğalgaz rezervi 53 trilyon feet³ olan Libya yılda 373 milyar feet³'lük üretim yapmaktadır. Dünya doğalgaz üretimi yapan ülkeler arasında 42. sırada yer almaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2022, s.4).

2006 yılından önceki yıllarda Türkiye'nin Libya'ya olan ithalatı artış gösterirken 2006'dan sonra Libya'ya ithalatı azalmış, ihracatını arttırmıştır. Türkiye Libya'dan ithal ettiği ürünlerin başında petrol ve petrol ürünleridir. Türkiye'ye petrol

ve petrol ürünlerinin talep çeşitliliğini azaltmak amacı ile başka ülkelerden ithalat yapması Libya'nın Türkiye'ye ihracatını azaltmıştır. 2011 yılında Libya'da baş gösteren karışıklar iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin 1,2 milyar dolar kayıp yaşamasına sebebiyet vermiştir (Yorulmaz & Akıncı, 2020, s.8).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun açıkladığı verilere göre 2010 yılında Libya ihracat yaptığımız ülkeler arasında 18. sırada yer alırken iç karışıklardan dolayı 2011 yılında 41. sıraya düşmüştür. 2015 yılında 25. sırada yer almış, 2018 yılına gelindiğinde ise 23. sıraya yükselmiştir. Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler arasında Libya 2010 yılında 51. sıradadır. 2011 yılında ise düşüşe geçerek 76. sırada yer almıştır (Yorulmaz & Akıncı, 2020, s.8).

2012 yılında Türkiye'nin Libya ihracatı 2011 yılına nazaran %60'ın üstünde artış göstermiştir. Türkiye'nin ihracatı 2013 yılında 2,753 milyar dolarlardan iken 2017 yılında 880 milyon dolara düşmüştür. Türkiye ve Ulusal Mutabakat Hükümeti arasındaki iyi ilişkiler neticesinde 2018 yılında ihracatımız 1,498 milyar dolar ve 2019 yılında 1,9 milyar dolara yükselmiştir (Tülü, 2021, s.46-47).

2020 yılında Türkiye'nin Libya'ya yaptığı ihracat 1,651 milyar dolar iken Libya'nın ithalatı 1,671 milyar dolar ile 2011 yılından sonra ilk defa Libya'nın ithalatında artış meydana gelmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2022, s.12).

2021 yılında Türkiye ve Libya arasındaki temaslar ve iyi ilişkiler sonucunda Libya'ya ihracatımız 2020 yılı ihracatına göre %64,9 oranında artış göstererek 2,443 milyar dolara ulaşmış durumdadır (SDE Editör, 2022). İki ülke arasındaki anlaşmalar ve iyi ilişkilerin devam etmesi ile ileri ki yıllarda Türkiye ve Libya arasındaki dış ticaret hacimlerinde artışların gerçekleşmesi söz konusudur.

2011 yılında Libya'da yaşanan ve halen devam eden iç karışıklıkların ortaya çıkardığı güvenlik problemlerinden kaynaklı olarak Türk Müteahhitlik firmaları çalışmalarını yarıda bırakmak zorunda kalmış, Libya'daki Türk firmaları ve çalışan 25.000'ini aşkın Türk personel ülkeyi terk ederek Türkiye'ye dönüş yapmışlardır. Libya'da faaliyet gösteren 100'den fazla Türk firmasının yarıda bırakılan projelerinin tutarı 19 milyar dolar civarındadır. Tahsilatı gerçekleşmemiş hakkediş alacaklarının

tutarı ise 1 milyar dolardan fazladır. Hala aktif olarak devam eden çalışmaların kesinti ve avans tutarı 1,7 milyar dolara ulaşmıştır. Bunların yanı sıra firmaların ekipman, makine ve diğer yatırımlarından kaynaklı zararlarının karşılığı olarak 1,4 milyar dolarlık alacakları mevcuttur (Türkiye Mütahhitler Birliği, 2022).

Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin Planlama Bakanı Tahir El Cuheyemi ve Türkiye Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan 13 Ağustos 2020'de Mutabakat Zaptı imzalamışlardır. Bu Mutabakat Zaptı 2011 yılında Libya'da yaşanan çatışmalardan kaynaklı olarak zarar gören Türk müteahhittik firmalarının zararını güvence altına alan ve yarım kalan çalışmaların hızlı bir şekilde tekrar faaliyet göstermesini sağlayacak bir vetire olarak görülmektedir. İki ülke arasında imzalanan bu Mutabakat Zaptı yeni bir döneme girildiğinin göstergesidir. Türk müteahhitleri için inşaat sektörü, Libya pazarında büyüklük sıralaması bakımından üçüncü sırada yer almaktadır (Türkiye Mütahhitler Birliği, 2022).

5 Şubat 2021'de Ulusal Birlik Hükümeti Başkanı seçilen Abdülhamid Dibeybe 2 Nisan 2021 14 bakanı ile birlikte üst düzey ziyarette bulunmuştur. Türkiye ve Libya arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi'nin birinci toplantısı gerçekleşmiştir. Görüşmelerin ardından iki ülke arasında 5 anlaşma imzalanmıştır. "Bu kapsamda, "Libya'da Elektrik Santrali Yapımına İlişkin Protokol", "Libya'da 3 adet Elektrik Santrali İnşasına İlişkin Mutabakat Zaptı", "Trablus Havalimanı Yeni Uluslararası Terminal İnşasına İlişkin Mutabakat Zaptı" ve "Trablus'ta Yeni Bir Alışveriş Merkezi İnşasına İlişkin Mutabakat Zaptı" imza altına alındı" (TRT Haber, 2021).

Türkiye ve Libya arasındaki ortak çalışmalar ve anlaşmalar ekonomik ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamaktadır. 27 Kasım 2019 tarihinde Türkiye ve Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında imzalanan 'Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası' iki ülkenin ekonomik ilişkilerindeki dengelerin değişmesine ve güçlenmesinin önünü açmıştır.

Bir ülkenin istikrar ya da istikrarsızlığında yönlendirici–aktif yol oynayan aktör/aktörler o ülkenin siyasi, ekonomik veya stratejik ortağı olmanın ötesine geçerler. Karşılıklı adilane istifade veya rol oynanan ülkede çöküşü belirleyen maksat, suretin değil siretin en tarafgirlikten uzak şekliyle tahliline bağlıdır.

Bu meyanda mevzu salt çıkarların anlaşılması-analizi olarak görülemez. Olsa olsa tahlilin nakıs ve gösterilenin zuhuru niteliğini taşır. Esas olan malumun ilanı değil meçhulün malum olmasıdır. Öyle ise Türkiye’nin Libya’daki mevcudiyetini ve Libya zaviyesinden de Türkiye’nin kendisine sağladığı petrol, doğalgaz, altından daha değerli (varsa) olanı anlamak farklı bir mefkûreler silsilesini oluşturacaktır.

Bölgesindeki jeostratejik ve jeopolitik önemine binaen oluşturduğu kadim tarihi de göz önünde bulundurursak etkileşim çeşitlerine göre yakından uzağa veya uzaktan yakına zaman, mekan ve gelişen mevzulara göre vaziyet etme stratejilerinin kaçınılmaz bir sonucu olarak muhtelif ülkelerle, muhtelif zamanlar içerisinde muhtelif politikalar geliştirme akıl ve manevra kabiliyetine sahip olan Türkiye esasen Libya’nın sürüklenmek istenen iç karışıklık, kontrollü kaos ve edilgen bir durumdan sürdürülebilir istikrar ve emniyetin tesisine, halkın özgür iradesinin carî hale tahviline mümkün olabildiğince ve adilane şartlarda bütün ihtilafların ortadan kaldırılıp ortak mevzu veya mevzularda sağlam temelli, geleceğe matuf kalıcı ilişkiler oluşturmak amacı ile Türkiye, Libya ile 2019 yılının Kasım ayının 27. Gününde Libya Başbakanı Feyyaz Es Serrac ile Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan istişarelerinin ardından

‘Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması’ anlaşması ile tarihe her iki ülke için hayati ve altı kalın çizgi ile belirlenecek bir not düşmenin yanında ‘Güvenlik ve Askeri İşbirliği’ Mutabakat Muhtırası ile taçlandırdı.

Karşılıklı hakların, temeli sarsılmaz tesisinde esas mihenk sayan aynı zamanda beynelmilel hukuk kaidelerine aykırı olmamaya özenle imza altına alınan bu tarihi anlaşma Birleşmiş Milletler tarafından 2020 yılının Eylül ayının 30. Gününde teyit ve tescil edilmekle her iki ülkenin de anlaşması muvacehesinde Akdeniz üzerinden oluşmuş kuvvetli bağlarının bütün dünyaya ilanı niteliğini taşımakla birlikte hak ve menfaatlerinin üzerindeki zımni örtüyü bertaraf etmesi bakımından da hayati önem taşımaktadır.

Özellikle Fransa, Yunanistan ve uzantısı GKRY başta olmak üzere batı bloğunun beynelmilel arenada çıkardıkları tantana göz önünde bulundurulduğunda Türkiye ve Libya arasındaki bu anlaşma en önemli anlaşmalardan biri olarak kabul edilmekle Türkiye'nin hariciye diplomasisinin tartışılmaz başarısı ve gelecek adına bir muştu iddiasını perçinlemekle taktire şayan neticeyi ortaya koymaktadır.

Anlaşmanın Birleşmiş Milletler tarafından tescili, bütün hukuk kaidelerini hiçe sayacak şekilde 2003 yılında GKRY'nin 'Deniz Yetki Alanı Sınırlandırmaya matuf attığı adımları sonuçsuz ve kadük bırakacak hakiki ve tartışmasız güçlü bir mukabele niteliği taşıdığını da beyan etmektedir.

Her halükârda Türkiye gerek beynelmilel hukuka aykırı olmayacak şekilde ve komşuluk ilişkilerinde 'adil bölüşümü', siyasetinin olmazsa olmazı kabul etmek suretiyle Akdeniz'e kıyısı bulunan bütün ülkelerin bir araya gelerek katılımı ile gerçekleştirilecek uluslararası bir konferansın gerçekleştirilebilmesi çağrı ve çabasını her zaman ve zeminde tekrarlamaktadır.

4.2.1 Kıyıdaş Ülkelerin Rolü

Tarihler boyunca önemini koruyan Doğu Akdeniz bölgesi her dönemde birçok ülkenin hedefleri ve politikaları arasında yer almıştır. Mısır İmparatorluğu, Büyük İskender, Roma, Büyük Britanya'dan Osmanlı Devleti'ne kadar uzanan bir serüvene uzanmaktadır. Akdeniz Havzası verimli toprakları, deniz ticareti, kıtalar arası geçiş bölgesi, batının doğuya açılan kapısı olması münasebetiyle önemli bir konuma sahiptir. Ümit Burnu'nun keşfi ile deniz ticareti bakımından önemi azalan Akdeniz bölgesi, sanayi devrimiyle enerjiye duyulan ihtiyacın artması ve 2000'li yıllarda Doğu Akdeniz'de keşfedilen hidrokarbon enerji kaynakları bölgenin önemini yeniden arttırmıştır. Doğu Akdeniz'e kıyıdaş olan ülkelerin dışında ABD, AB ve Rusya gibi ülkelerin varlığı bölgeyi daha da çekişmeli hale getirmiştir. 2000'li yıllardan günümüze kadar devam eden sorunlar son dönemlerde ülkelerin güvenlikleri ve ekonomik açıdan enerji kaynaklarının paylaşılması sorunu uzun yıllar boyunca devam edeceğini göstermektedir. Doğu Akdeniz kıyıdaş ülkeleri arasında Yunanistan, Mısır,

İsrail, Türkiye, GKRY, KKTC etkin rol oynayan ülkeler arasında yer almaktadır. Enerji kaynaklarının paylaşılması sorunu beraberinde güvenlik problemlerini ortaya çıkarmıştır.

Doğu Akdeniz’de gerginliğin başlamasının ana sebebi GKRY’nin Türkiye ve KKTC’nin haklarını hiçe sayarak kıyıdaş ülkelerle yaptığı ikili MEB anlaşmalarıdır. GKRY 21 Mart 2003 tarihinde tek başına ‘Kıbrıs Cumhuriyeti’ adına Münhasır Ekonomik Bölge ilan etmiştir. 17 Şubat 2003’te Mısır, 17 Ocak 2007’te Lübnan ve 17 Aralık 2010 tarihinde ise İsrail ile Münhasır Ekonomik Bölge anlaşmaları yapmıştır (Durul, 2020).

GKRY ‘in ilan ettiği MEB Türkiye ve KKTC’nin tepkisine yol açmıştır. GKRY Türkiye ve KKTC deniz yetki alanlarını hiçe sayarak tek başına Kıbrıs Adası’nı temsil etme hakkına sahip değildir. 2007 tarihinde Rum Yönetimi Kıbrıs’ın güneyinde ilan ettiği 13 parselden oluşan hidrokarbon enerji arama ruhsatları için ihaleler gerçekleştirmiştir. 12 nolu parsel ABD menşeli Noble Energy şirketi tarafından alınmıştır. 13 parsellik alanın 1,4,5,6,7, nolu parseller Türkiye’nin ilan edebileceği Münhasır Ekonomik Bölge ve Kıta Sahaneliğini ile örtüşmektedir. Türkiye 21 Eylül 2011 tarihinde KKTC ile kıta sahanlığı sınırlandırma anlaşması imzalamıştır (Parlar, 2022, s.90-91).

Yunanistan Doğu Akdeniz’de kendi topraklarına ait olan Girit, Rodos, Kerpe, Kaşot ve Meis adaları üzerinden deniz yetki alanlarının adalar üzerinden belirlenmesi ve kıyı kabul etmesi sonucunda Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında Türkiye Antalya Körfezi’ne sıkıştırılacaktır. Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve İsrail devleti 8 Mayıs 2018 tarihinde bir araya gelerek deniz altından geçişi sağlanacak olan EastMed doğalgaz boru hattı projesinin gerçekleşmesi konusunda anlaşma sağlanmıştır. EastMed projesinin rotası İsrail Güney Kıbrıs Rum suları üzerinden Girit Adasından Yunanistan’a ardından İtalya’ya üzerinden taşınan gaz Avrupa’ya aktarılması şeklinde belirlenmiştir (Parlar, 2022, s.92-93).

Enerji kaynaklarının kullanımı kapsamında kıyıdaş ülkeler 2019 tarihinde Türkiye, KKTC ve Libya’yı saf dışı bırakarak Kahire’de oluşturulan ve GKRY, İsrail, İtalya, Ürdün, Filistin, Yunanistan ve Mısır’ın katılımıyla gerçekleşen ‘Doğu Akdeniz

Gaz Formu' üzerinden Doğu Akdeniz bölgesindeki hidrokarbon enerji kaynaklarının üretimi, tüketimi ve pazarlanması vetiresinde iş birliği yapmak suretiyle bir araya gelmişleridir (Ercan & Kılınç, 2020, s.23).

Kaynak: (Acer, 2020)

Türkiye ile Libya arasında imzalanan mutabakat sadece deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasının dışında Libya’da Ani Müdahale Kuvveti kurulmasını destekleyecek ve iki ülke ortak tatbikat yapabilecek, istihbarat paylaşımı gerçekleştirebilecektir. Mutabakat sonucunda Yunanistan’ın Mısır ve GKRY ile imzaladığı deniz yetki sınırlandırılması anlaşmaları hukuki zaviyeden önemsiz hale gelmiştir. Türkiye ortaya koyduğu ‘Mavi Vatan’ tezini bu anlaşma ile koruyabilmiş ve Türkiye’nin dahil olmadığı Doğu Akdeniz bölgesindeki hiçbir oluşuma izin vermeyeceğini göstermiştir (Ercan & Kılınç, 2020, s.26).

Doğu Akdeniz’e kıyıdaş olan ve kıyıdaş olmayan ülkeler iki ülke arasındaki mutabakata karşı çıkmış ve tepki göstermiştir. Kıyıdaş olan Yunanistan, Mısır, İsrail ve GKRY’nin bölgedeki enerji paylaşım planlarını alt üst etmiştir. Doğu Akdeniz’deki mutabakat sonrası Türkiye ve Libya’ya karşı İsrail, Mısır, Yunanistan ve GKRY hattı oluşmuştur.

Yunanistan Dış İşleri Bakanlığı tarafından yayınlanan bir bildiri ile iki ülke arasında denizlerden komşuluğunun bulunmadığını aynı zamanda imzalanan anlaşmanın uluslararası hukuka aykırı olduğu söylemiş ardında Birleşmiş Milletlere mutabakat hakkında itirazda bulunmuştur (Paralı, 2020, s.58).

Yunanistan Başbakanı Miçiotakis Türkiye ve Libya arasında imzalanan anlaşmayı Girit ve Rodos kıta sahanlığını ihlal ettiği gerekçesi ile tanımadıklarını açıklamıştır. Doğu Akdeniz’de hedefledikleri planların Türkiye tarafından engellenmesi üzerine Yunanistan Libya’nın Atina Büyükelçisi Menfi’yi istenme kişi ilan ederek sınır dışı etmiştir. Ulusal Mutabakat Hükümetinin yaptığı anlaşmanın geçersiz olduğunu ifade eden Yunanistan UHM’ye karşı darbeci Hafter’e olan desteğini arttırmıştır (Tavukcu, 2022).

Yunanistan Türkiye ve Libya arasında deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin anlaşmayı geçersiz kılmak için Ağustos 2020 tarihinde Mısır ile Münhasır Ekonomik Bölge ilan etmiştir. Yunanistan Türkiye ve Libya arasındaki anlaşmayı kabul etmemekte ve iptal edilmesini istemektedir. Libya’da bulunan Türk askerin ülkeyi terk etmesi ile Libya Avrupa Birliği ilişkilerinin ivme kazanmasında ön koşul olarak sunmaktadır (Parlar, 2022, s.101).

Mısır mutabakatın geçersizliğini ifade eden açıklama bulunmasının temel nedenlerinden biri Doğu Akdeniz’de enerji paylaşım planlarını engel teşkil etmesinin yanı sıra Libya’nın deniz sularını kontrol altına almak isteyen Mısır’ın Libya’daki amaçlarını engellemiştir. Mısır 2015 tarihinde İtalyan menşeli ENI adlı enerji şirketi ile Zorh bölgesinde hidrokarbon enerji rezervini keşfederek doğalgaz arama çalışmalarını sürdürmektedir. Mısır’ın arama çalışmalarını gerçekleştirdiği bölge Libya kara suları yakın olan Batı Akdeniz bölgeleri Türkiye ve Libya arasındaki imzalanan mutabakattan etkilenmektedir (Demir, 2020, s.87).

Kahire yönetimi Türkiye ve Ulusal Mutabakat Hükümeti arasındaki anlaşmanın Libya meclisinin onayı olmadan hükümetin uluslararası bir anlaşma imzalamayacağını bundan dolayı mutabakatın 2015 yılında imzalanan Libya Siyasi Anlaşmasının ihlal edildiğini söylemiştir. Ulusal Mutabakat Hükümeti’nin imzaladığı mutabakat karşısında Mısır darbeci Hafter’e karşı desteklerini arttırmıştır. Doğu Akdeniz’de çıkar çatışması içerisinde olan Türkiye ve Mısır Akdeniz enerji rekabetini Libya üzerinden sürdürmektedirler. Ulusal Mutabakat Hükümeti’ni destekleyen Türkiye ve Tobruk merkezli hükümeti destekleyen Mısır’ın Libya’daki rekabeti bölgede çatışmaların artışına sebebiyet vermiştir (Parlar, 2022, s.103).

Doğu Akdeniz’e kıyıdaş olan bir diğer ülke GKRY diğer kıyıdaş ülkeler gibi anlaşmanın geçersizliğine ifade eden açıklamalarda bulunmuştur. Kıbrıs Cumhuriyeti adına tek başına hareket eden GKRY Türkiye ve KKTC’nin haklarını hiçe saymaktadır. Yunanistan ve GKRY’i Türkiye’yi Antalya Körfezi’ne sıkıştıracakları Sevilla Haritası Türkiye ve Libya arasındaki mutabakat ile geçersiz kılınmıştır. Rum Yönetimi, İsrail ve Yunanistan arasında imzalanan Eastmed boru hattı mutabakat sonucunda kesintiye uğramıştır.

GKRY’i mutabakatın Doğu Akdeniz’de barışın tesis edilmesinde Türkiye’yi tehdit olarak görmektedir. GKRY anlaşmanın Doğu Akdeniz gazının üretilmesi, aranması ve işletilmesi projelerini işlevsel hale getirecek ve Türkiye’nin kıyıdaş rakip ülkelerin istikrarsızlıklara sebebiyet verecek bir girişimde bulunduğunu söylemiştir. GKRY Türkiye ve Libya arasındaki deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin anlaşmanın iptal edilmesi için Hafter’i desteklemiştir (Parlar, 2022, s.101).

İsrail'in Doğu Akdeniz'deki hedefleri bölgesinde bulunan hidrokarbon enerji ile enerjiye olan dışa bağımlılıktan kurtulmak, Doğu Akdeniz'deki EastMed boru hattı ile hidrokarbon enerjinin Avrupa ülkelerine satışını gerçekleştirmek ve bölgede oluşturacağı askeri gücü ile hakimiyet kurarak kaynak güvenliğini sağlamaktır (Harunoğulları, 2020, s.470). Ulusal Mutabakat Hükümetinin Türkiye ile imzalamış olduğu anlaşmayı kabul etmeyen İsrail Ulusal Mutabakat Hükümetine karşı darbeci Hafter'e destek vermiştir.

Doğu Akdeniz enerji rekabeti bağlamında Türkiye'nin Libya ile imzalamış olduğu mutabakat bölgedeki stratejik ve jeopolitik dengelerin değişmesini sağlamıştır. Antalya Körfezi'ne sıkıştırılmak istenen Türkiye ve istikrarsızlığın yaşandığı Libya'da menfaat sağlamak isteyen güçler arasında Libya'daki güçler arkasında fiili çatışma yaşanmaktadır. Mutabakatın imzalanmasının ardından Doğu Akdeniz'e kıyıdaş olan ülkelerden başta Yunanistan olmak üzere İsrail, Mısır ve GKRY sert tepkiler göstermiştir. Hedeflenen planların alt üst olması ile kıyıdaş ülkeler yapılan anlaşmanın geçersizliğine vurgu yapmışlardır.

Türkiye mutabakat ile bölgedeki siyasi varlığını koruma altına almıştır. Libya'da Ulusal Mutabakat Hükümeti deniz yetki alanlarının imzalanmasının ardından 'Güvenlik ve Askeri İş Birliği' mutabakatı ile Hafter ve destekçilerine karşı üstünlük sağlamıştır. Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin varlığından rahatsız olan ve nakil boru hatlarının Türkiye ve Libya'nın onayı olmadan hidrokarbon enerji transferin gerçeklememe durumu anlaşmayı iptal etmeyen Ulusal Mutabakat Hükümeti yerine darbeci Hafter'i destekleyen bir vetire içerisine girilmiştir.

4.2.2 Kıyıdaş Olmayan Ülkelerin Rolü

Doğu Akdeniz bölgesi keşfedilen enerji rezervleri ile kıyıdaş ülkeler ve kıyıdaş olmayan ülkeler arasında enerji rekabetinin yaşandığı bir merkez haline gelmiştir. Doğu Akdeniz stratejik, ekonomik, politik önemi bölgesel ve küresel güçler yatırımlarını arttırdığı bir bölge durumundadır. Küresel ve bölgesel güçler sadece hidrokarbon enerji arama, çıkarma faaliyetlerinin yanı sıra bölge üzerinde askeri güçlerini arttırmaya yönelik çalışmalar gerçekleştirmektedir. Doğu Akdeniz bölgesinde GKRY, Yunanistan, Mısır, İsrail, Türkiye gibi kıyıdaş ülkelerin dışında

Doğu Akdeniz üzerinde ortak menfaatler ve çıkarlar doğrultusunda ABD, AB ve Rusya gibi küresel güçler etkin rol oynamaktadır. Küresel güçler arasındaki rekabette ABD-AB ve Rusya-Çin çıkar örtüşmesi üzerinden ittifak içerisindedir.

İsrail ve GKRY'nin MEB ilan ettiği Kıbrıs adası çevresinde keşfedilen ve çıkarılmasında ABD menşeli Noble Energy Şirketi'nin hissedar olması ile ABD Doğu Akdeniz bölgesinde keşfedilen rezervler üzerinden söz sahibi olmak istediğinin bir göstergesidir. ABD Doğu Akdeniz bölgesinde kıyıdaş ülkeler arasında yer alan İsrail, GKRY, Mısır arasındaki ikili anlaşmaları ve işbirliklerini desteklemiştir. ABD hariciye politikaları doğrultusunda Doğu Akdeniz'de hakimiyet kurarak, üstün güç hale gelmesi Ortadoğu'da hareket kabiliyetini arttıracaktır. Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki etki gücünü azaltmak ve AB üzerinden gazın taşınması ile Rusya'ya bağımlılığın azalmasına karşı ABD, AB ile ittifak içerisindedir (Paralı, 2020, s.59).

ABD menşeli Exxonmobil petrol şirketi bölgedeki gaz arama çalışmalarında Mısır, Yunanistan ve İsrail ile iş birliği içerisindedir. Türkiye ve Libya arasında imzalanan mutabakatın yararsız ve provokasyona açık olduğu ifade ederek anlaşmanın geçersiz olduğunu söylemiştir. Hafter meşru hükümete karşı Trablus bölgesine gerçekleştireceği saldırıları başlattığı zaman ABD'nin Hafter ile temas halinde olması üstü örtülü şekilde darbeci Hafter'i desteklediğini göstermektedir (Demir, 2020, s.69-70).

Avrupa Birliği için Doğu Akdeniz bölgesindeki hidrokarbon enerji kaynaklarının üzerinde Yunanistan, Mısır, GKRY ve İsrail ile ittifak içerisinde olup destek vermesinin ana sebebi enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılmasını sağlamaktır. Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için AB Doğu Akdeniz ve Suriye'deki enerji kaynakları üzerinde hakimiyet kurmak istemektedir. AB Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi yalnızlaştırma politikası kapsamında GKRY, İsrail ve Yunanistan üzerinden bölgedeki gazın Avrupa'ya taşınmasını istemektedir (Harunoğulları, 2020, s.467).

Doğu Akdeniz bölgesinde Yunanistan ve GKRY'ni destekleyen Avrupa Birliği bölge enerji denklemindeki menfaatleri ve çıkarları doğrultusunda Türkiye ve Libya arasındaki mutabakatı tepki gösteren AB Ulusal Mutabakat Hükümetine karşı darbeci Hafter'i desteklemektedir.

Rusya gelir kaynağının 3/4'ü enerji kaynaklarından sağlayan bir ülkedir. Hariciye politikasını enerji kaynakları üzerinden oluşturan Rusya için sıcak denizlere inme hedeflerini Doğu Akdeniz'deki varlığına bağlıdır. Rusya Avrupa Birliği'nin enerji taleplerinin büyük bir bölümünü karşıladığı için Rusya bağımlılığın devamını sağlamak için alternatif enerji kaynaklarına yönelmekte ve AB'nin enerji talebini karşılamada tekel gücünü korumak istemektedir. Bu minvalde Rusya Doğu Akdeniz'deki kıyıdaş ülkeler ile görüşmeler gerçekleştirerek menfaatleri doğrultusunda iş birliği içerisine girmektedir (Paralı, 2020, s.58).

Türkiye ve Libya arasında imzalanan mutabakatı reddeden ABD ve AB Doğu Akdeniz'deki çıkarları doğrultusunda Yunanistan ve GKRY'ni desteklemesinden kaynaklı olarak Ulusal Mutabakat Hükümetine karşı Libya'da Hafter'e desteklerini arttırmıştır. Rusya ise menfaatlerine ters düşen Mutabakata karşı çıkmaktadır. Doğu Akdeniz enerji denkleminde Türkiye ile çıkar çatışması içerisinde olmayan Rusya Hafter'e destek vermesinden dolayı mutabakata karşı pozisyon almıştır (Parlar, 2022, s.104).

Doğu Akdeniz'de hakimiyet kurmak isteyen Rusya Suriye üzerinden bölgede aktif olarak yer alan Rusya Libya'daki enerji çıkarları ile Doğu Akdeniz'de konumunu güçlendirmek istemektedir. Rusya dışında AB'ye en yakın konumda enerji üretimi gerçekleştiren Libya'da enerji kaynaklarını kontrol altına alarak Avrupa üzerinde etkili olmak aynı zamanda Libya'daki varlığı ile sahip olacağı limanlar üzerinden askeri üs oluşturmak Doğu Akdeniz'de güçlü olmak istemesinden dolayı Hafter'e karşı bütün siyasi varlıklara karşı çıkmaktadır. Libya'da Hafter'i destekleyen Fransa için yapılan mutabakata karşı çıkmaktadır. Fransa Türkiye'nin Libya'daki varlığından sonra derece rahatsız olmaktadır dolayısı ile Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin karşısında yer alan ittifakı desteklemektedir (Parlar, 2022, s.104).

AB üyesi İtalya ve Fransa Libya'da enerji rekabetinde çıkar çatışması içerisindeyler. İtalyan menşeli hidrokarbon enerji şirketi ENI'nin Libya'nın Batısındaki petrol anlaşmaları kapsamında Libya'da ekonomik çıkarlarını koruma altına almak istemektedir. Bir yandan Libya'nın batısındaki enerji çıkarlarını koruma altına almaya çalışan İtalya, Fransa menşeli TOTAL doğalgaz- petrol şirketi ve Fransa'nın aktif rol oynadığı Libya'nın doğusunda kalan bölgeyi tamamen Fransa'ya kaptırmak istememektedir. Bu minvalde Türkiye ve Libya arasındaki mutabakata karşı UMH'ne karşı çıkmamak ve dengeli bir politika sergilemektedir (Yaşar, 2020).

Türkiye ve Libya arasında imzalanan deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin mutabakata karşı ABD, AB ve kıyıdaş bütün ülkeler karşı çıkmakta ve Libya'da Türkiye karşıtı ittifakta yer almasına sebebiyet vermektedir. Bölgesel ve küresel güçlerin Doğu Akdeniz gazının aranması, üretilmesi, çıkartılması ve transferlerin gerçekleşmesinde Türkiye'nin yer almasını isteyen ülkeler için yapılan mutabakat Doğu Akdeniz'deki enerji denklemindeki güç dengelerini değiştirmiştir. Antalya Körfezi'ne sıkıştırılmak istenen Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile imzaladığı ve ardından BM tarafından tescillenen mutabakat sonucunda Türkiye ve UMH'ye karşı Hafter'i destekleyen ittifakın genişlemesini sağlamıştır.

4.3 Askeri İlişkiler

Türkiye çatışmaların başladığı 2011 yılından beri Libya'nın siyasal ülke bütünlüğü ve istikrarı için her daim destek vermiştir. Türkiye ve Libya arasındaki ilişkilerinin seyrini değiştiren 'Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması' ve 'Güvenlik ve Askeri İşbirliği' anlaşmaları olmuştur. Türkiye Birleşmiş Milletler tarafından tescil edilen resmi temsilci Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni desteklemiş ve yanında yer almasının yanı sıra gayrimeşru grupları reddetmiştir.

2019 Nisan ayında Libya'nın doğu bölgesindeki silahlı milislerin lideri olan Halife Belkasım Hafter silahlı gücünü kullanarak daha fazla bölgeyi ele geçirmeye başlamıştır. BAE, Rusya, Suudi Arabistan, Fransa, ABD darbeci Hafter'i desteklerken, Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni ise Türkiye ve Katar destek vermektedir.

2019 yılı Kasım ayının 27. gününde Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti Başbakanı Feyyaz Es Serrac Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Türkiye ve Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında 'Güvenlik ve Askeri İşbirliği Mutabakat Muhtırası' imzalanmıştır. Yapılan anlaşma 23 Aralık 2019 tarihinde TBMM tarafından onaylanmıştır.

Türkiye ve Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında imzalanan 'Güvenlik ve Askeri İşbirliği' anlaşmasının kapsamında 'Mutabakat Muhtırası, taraflar arasında iş birliği, Libya'da polis ve askeri sorumlulukları içeren Ani Müdahale Kuvveti kurulmasına Türkiye tarafından eğitim, danışmanlık, tecrübe aktarımı, planlama ve malzeme desteği verilmesi, talep edilmesi halinde Türkiye ve Libya'da müşterek bir Savunma ve Güvenlik İş Birliği Ofisi kurulması, eğitim, teknik bilgi, destek, geliştirme, bakım, onarım, kurtarma, imha, liman ve müşavirlik desteği sağlanması ve mülkiyeti elde olmak kaydıyla kara, deniz ve hava araçları, teçhizatı, silahları, bina ve arazi (eğitim üsleri) tahsisi, kabul eden tarafın davetiyle, tarafların sınırları içerisinde, Silahlı Kuvvetlerinin bünyesinde bulunan Kara, Deniz, Hava Kuvvetlerinin faaliyet alanlarına yönelik müşterek olarak askeri planlama, tecrübe aktarımı, eğitim ve öğretim faaliyetleri ile silah sistemi ve teçhizatın kullanımına yönelik eğitim ve danışmanlık hizmeti verilmesi konularını kapsıyor. Mutabakat Muhtırası aynı zamanda, güvenlik ve askeri eğitim ile öğretim, tatbikat ve eğitimlere veya ortak tatbikatlara katılım, güvenlik ve savunma sanayi, terörizm ve yasa dışı göç ile mücadele, kara, deniz ve hava sınırlarının güvenliği, narko terör ve kaçakçılık ile mücadele, doğal afet yardım hareketleri konularında eğitim, bilgi ile tecrübe mübadelesi ve müşterek hareketleri yürütme, farklı alanlarda iş birliği ve taraflar arasında temas ziyaretleri, savunma ve güvenlik kuvvetlerinin teşkilat yapısı, savunma ve güvenlik birimlerinin yapısı ve teçhizatı, personel yönetimini içeriyor. Söz konusu muhtıra, istihbarat değişimi ve operasyonel ile lojistik iş birliğini, hibe ve lojistik sistemler, askeri tıp ve sağlık hizmetleri, muhabere, elektronik, bilgi sistemleri ve siber savunma, barışı koruma, insani yardım ve deniz haydutluğu ile mücadele operasyonları, askeri hukuk ve deniz hukuku sistemleri konusunda bilgi değişimi, haritacılık ve hidrografi, mesleki gelişim amaçlı personel değişimi, misafir personel, danışman veya birlik değişimi, savunma ve güvenlik bilimsel ve teknolojik araştırma

alanlarına ilişkin bilgi ve tecrübe değişimi, sosyal, sportif ve kültürel etkinlikler, askeri tarih, arşiv, yayım ve müzecilik ile Denizde Durumsal Farkındalık alanında bilgi mübadelesi ve paylaşımını kapsıyor' (Çam, 2019).

Tarihler 2 Ocak 2020'yi gösterdiğinde Libya'ya asker gönderme tezkeresi TBMM tarafından onaylanmıştır. Tezkerenin onaylanmasının üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri personelleri Libya'ya giderek askeri danışmanlık hizmeti vermeye başlamıştır. Türkiye ve Libya Devleti meşru temsilcisi arasında imzalanan bu anlaşma başta Hafter olmak üzere Hafter destekçisi ülkeleri rahatsız etmiştir. Hafter bu anlaşma kapsamında Libya'daki siyasi dengelerin değişeceğinden endişe duymaktadır. Anlaşmaya karşı tepkili olan ve endişe duyan Hafter Trablus'a saldırılarını arttırmıştır.

Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti Hafter'i Trablus bölgesinden temizlemek amacı ile 23 Mart 2020 tarihinde 'Barış Fırtınası' operasyonu gerçekleştirmiştir. Operasyon kapsamında Trablus'tan Tunus'a kadar olan bölgeyi Hafter milislerinden kurtarmayı başarmıştır (Özer, 2020).

Türkiye'nin Ulusal Mutabakat Hükümeti arasındaki gerçekleştirdiği güvenlik ve askeri iş birliği anlaşması Libya'daki dengeleri değiştirmiştir. Barış yoluna gitmeyen ve çözümü askeri güç ile sağlayacağını düşünen darbeci Hafter'in planları yapılan anlaşma ve Türkiye'nin Libya'daki varlığı ile bozulmuştur. Türkiye ve Libya arasındaki ilişkiler ve ikili temaslar aktif bir şekilde devam etmiştir.

14 Kasım 2020'de Libya Savunma Bakanı Selahaddin Nemruş ve Türkiye Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar İstanbul'da görüşme sağlamışlardır. Bir araya gelen bakanlar görüş alışverişinde bulunarak Libya'daki durumu değerlendirmişlerdir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020c).

21 Kasım 2020 tarihinde ise başkent Trablus'ta yer alan Ömer Muhtar Eğitim Merkezinin Libya Savunma Bakanı Nemruş'un katılımı ile resmi açılışı yapılmış ayrıca eğitim merkezinin ilk dönem mezuniyet töreni gerçekleşmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020c).

2 Ocak 2020 tarihinde onaylanan Türk askerlerinin bir yılığına Libya'ya gönderilme tezkeresinin süresi 22 Aralık 2020 tarihinde 18 aya çıkarılması kararı TBMM tarafından kabul edilerek onaylanmıştır (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2020d).

Darbeci Hafter'in Libya'da bulunan Türk birliklerini hedef göstermesi üzerine 26 Aralık 2020'de Libya'ya resmi ziyarette bulunan Türkiye Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve bakanlık temsilcilerinden oluşan heyet Libya Savunma Bakanı Nemruş, YDK başkanı Meşri ve İçişleri Bakanı Fethi Başağa ile görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşme kapsamında Libya'daki yaşanan gelişmeler ve Türkiye ve Libya arasındaki konular ele alınmıştır (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2020d).

10 Ocak 2021'de Libya Savunma Bakanı Nemruş Türkiye'ye ziyarette bulunarak İstanbul'da Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ile bir araya gelmiştir. İki ülke arasındaki güvenlik işbirliğinin geliştirilmesi ve güçlendirme çabalarına yönelik konular görüşülmüştür (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2021a).

3 Mayıs 2021'de Savunma Bakanı Hulusi Akar, Millî İstihbarat Teşkilâtı Başkanı Hakan Fidan ve Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Libya'ya ziyarette bulunmuştur. Başta Milli Birlik Hükümeti Başbakanı Abdülhamid Dibeybe olmak üzere bakanlar düzeyinde görüşmeler de sağlanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler ve gelişmeler görüşülmüştür (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2021b). İkili ziyaretler ve temaslar 2021 yılı içerisinde devam etmiştir. 2022 yılında iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine yönelik çalışmalar gerçekleşmekte ve üst düzey ziyaretler devam etmektedir.

Türkiye ve Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti arasındaki 'Güvenlik ve Askeri İşbirliği' anlaşması Libya'yı istikrarsızlığa sürükleyen darbeci Hafter'in ve destekçisi uluslararası güçlerin Libya'daki oyunlarını bozmuştur. Türkiye çatışmaların başladığı ilk andan itibaren kardeş ve dost olan Libya halkının can güvenliğini ve huzurunun sağlanmasına yönelik destekleyici açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye'nin Libya'ya yardımlarının sireti Libya'da ülke birliğinin sağlanması ve ülkenin istikrarsızlıktan kurtulmasıdır.

4.3.1 Libya'daki Yabancı Güçlerin Varlığı

Küresel ve bölgesel aktörlerin sirt etmesi Libya'daki siyasi istikrarsızlığın artmasına sebebiyet vermiştir. Ülke içerisinde Darbeci Halife Belkasım Hafter ve meşru temsilci Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında bir güç mücadelesi yaşanmaktadır. Libya'da küresel ve bölgesel güçlerin yanı sıra kabileler birbirleri ile taraf olarak yanında yer aldıkları gücü hem siyasi hem de askeri olarak desteklemektedir. Halife Belkasım Hafter'i küresel güçler arasında Rusya, Fransa, üstü örtülü şekilde ABD ve bazı Avrupa ülkeleri desteklerken bölgesel güçler arasında başta Mısır, BAE, Suudi Arabistan destek vermektedir.

Libya'daki tek meşru temsilci olan Trablus Hükümeti'ni ise sadece Türkiye ve Katar desteklemektedir. Türkiye ve Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında 27 Kasım 2019 tarihinde imzalanan 'Güvenlik ve Askeri İş Birliği Mutabakat Muhtırasına başta Hafter ve destekçileri sert bir şekilde karşı çıkmıştır.

Hafter ile ittifak içerisinde olan aktörlerin bölge içerisinde çeşitli menfaatleri ve çıkarları mevcuttur. Her aktör kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmekte veyahut ortak çıkar örtüşmeleri üzerinden ittifak içerisinde yer almaktadır.

BAE, Mısır, Suudi Arabistan gibi bölgesel güçler ve Fransa, Rusya gibi küresel güçlerin desteğini alan Hafter 2019 yılı Nisan ayında askeri militanlarına Trablus'u ele geçirmek amacı ile saldırı emri vermiştir. Hafter destekçi ülkelerden tedarik ettiği finans kaynağı, asker, silah, SİHA'lar, savaş uçakları ve bu araçları kullanacak askeri danışmanlık desteği ile Trablus'a doğru harekât etmiştir. Libya'yı ele geçirmek isteyen Hafter ve destekçilerine karşı yer alan Türkiye UMH'ine desteğini açıklamıştır (Canlı, 2020).

27 Kasım 2019 tarihinde iki ülke arasında 'deniz yetki alanlarının sınırlandırılması' ve 'güvenlik ve askeri iş birliği' mutabakat muhtırası imzalanmıştır. İki ülke arasındaki anlaşma hayata geçmeden önce Hafter Trablus'a saldırılarını arttırmıştır. Trablus'a yönelik saldırıların içerisinde Rus menşeli bir özel güvenlik şirketini Wagner'e bağlı paralı askerlerde bulunmaktaydı. Rusya'daki paralı askerlerin

dışında BAE'nin destek sağladığı SİHA'lar ile hava kontrolünü sağlayan Hafter sivil yerleşim yerlerine de saldırarak başkente doğru saldırılarına devam etmiştir (Canlı, 2020).

Türkiye'den askeri danışmanlık hizmeti alan Libya meşru hükümet 25 Mart 2020 tarihinde başlatılan 'Barış Rüzgârı Operasyonu' ile Hafter milislerini Trablus'tan çıkarmayı sağlamıştır. Türkiye'nin Libya müdahalesi ile Hafter Libya'da istediği sonucu elde edememiştir. Başarısızlık ile sonuçlanan saldırılar Hafter ve destekçisi ülkeler için Türkiye'nin Libya'da varlık göstermesi ve Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin Libya'da güçlenmesini sağlanması Hafter ve destekçilerinin varlığını tehdit etmiştir.

Mutabakatın ardından Rusya Hafter'e karşı askeri ve lojistik desteklerini arttırmıştır. Rusya Lazkiye limanından sonra Libya'da bir üs kurma hedefi içerisinde. Rusya Libya'da lojistik bir üs kurarsa (Hafter Libya'da tek güç haline gelirse) Şam merkezli Esed iktidarı ile Libya'daki Hafter iktidarını bir araya getirerek bugün Türkiye'nin Ulusal Mutabakat Hükümeti ile imzalanan deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin anlaşmayı yapacaktır. Dolayısı ile gerçekleşecek o anlaşma kapsamında Doğu Akdeniz'in kontrolü Rusya'nın eline geçecektir. Rusya Türkiye'nin Libya'daki varlığını istememekte ve Hafter'e askeri ve lojistik desteğine devam etmektedir.

ABD Türkiye ve Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti arasındaki mutabakata sonucunda Türkiye'nin Libya'ya asker gönderme tezkeresi kararının onaylanmasına üzerine ABD Başkanı Donald Trump Libya'da siyasi istikrarsızlığın artmasını istemediğini açıklamıştır. Hafter'i destekleyen diğer ülkelere nazaran ABD Libya'daki krize karşı çelişkili ve çekimser bir tavır sergilemiştir. ABD diplomatik arenada Ulusal Mutabakat Hükümetine destek verdiğini gösterse bile gizliden Hafter'e destek vermektedir. ABD Libya'da varlık gösteren Fransa ve Rusya'ya karşı tavır içerisinde ve iki ülkenin etkili olmasını istememektedir. ABD 2019 yılı Kasım ayından itibaren Libya'nın istikrarsız oluşunca Rusya'yı sorumlu tutmuş ve Trablus bölgesine yönelik saldırıların sorumlusunu Hafter olduğunu söylemiştir. ABD aynı zamanda Libya'da bölgesel güç olan Mısır ve Türkiye'nin balance etmeye çalışmakta ve Sisi rejimi ile sürekli olarak iletişim kurmaktadır. Bir taraftan da Hafter ile iletişim içerisine girerek

Rusya ve Fransa'yı dengelemeye hedeflemiştir (Demir, 2020, s.70). ABD üstü örtülü çıkar örtüşmesi bakımından Libya'da Rusya'yı balanca etmek için Türkiye'yi desteklemiştir.

İtalya Libya'daki siyasi problemin diplomasi yolu ile vurgulayan ve Ulusal Mutabakat Hükümetini desteklemiştir. Türkiye ve UHM arasında imzalanan mutabakata ve Türkiye'nin Libya'ya asker göndermesine destek vermemiştir. 2019 yılı 20 Aralık tarihinde İtalya Başbakanı Conte Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile telefon görüşmesinde Türkiye'nin Libya'ya askeri müdahaleden kaçınmasını ve tekrar düşünmesini istemiştir. Türkiye'nin askeri müdahalesinin sahadaki dengeleri daha fazla karmaşık hale getireceğini düşünen İtalya Berlin İnisiyatifi'ni desteklemiştir (Demir, 2020, s.83-84).

Fransa Libya'da Halife Hafter'e destek sağlayan ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye ve UHM arasında yapılan iki anlaşma Fransa'nın Libya'daki çıkarlarına ters düşmektedir. Fransa Libya'daki enerji denkleminde ekonomik ve siyasi güç elde etmek istemektedir. Hafter'in kontrolü altındaki enerji bölgelerinde söz sahibi olabilmek için Hafter'e destek vermektedir. Ulusal Mutabakat Hükümeti ve Türkiye arasındaki iki anlaşmayı kınayan Fransa Türkiye'nin Libya'daki gücüne karşı çıkmaktadır. Fransa mutabakat ardından Mısır ile temas içerisinde bulunmuş ve Mısır'ın Libya tezkeresine onay vermiştir.

Mısır'daki Sisi öncülüğündeki askeri darbeyi destekleyen Suudi Arabistan Libya'da da aynı politikayı sürdürmektedir. Suudi Arabistan Hafter'in başarısız darbe girişimden sonra destek sağladığı Hafter'in siyasi olarak güçlenmesini ve bölgede demokrasiye karşı olan Suudi Arabistan tek adam rejimine destek vermektedir. Doğu Akdeniz'de nüfuz oluşturmaya çalışan Suudi Arabistan bölgede siyasi istikrarın gerçekleşmesine engel olmaktadır. Batılı ülkeler ve destekçilerinden biri olan Suudi Arabistan Libya'da Türkiye'nin varlığından rahatsızdır.

Suudi Arabistan Türkiye'nin Libya'da varlık göstermesine karşıdır. Karşı olmasının sebeplerinden biri Suudi Arabistan Libya'da Müslüman Kardeşler hareketine karşı Vehabiliğin yayılmasını istemektedir. Tarihsel olarak Suudi Arabistan Vehabiliğin yayılmasında engelleyici ülke olarak Türkiye'yi görmektedir. Türkiye'nin

Libya'daki siyasi ve askeri varlığı Suudi Arabistan'ın Libya'daki rolünü etki etmektedir. Suudi Arabistan anlaşmadan önce Hafter'e 5000 bin paralı asker göndermiştir. 2019 Nisan ayından önce Suudi Arabistan Mısır ve BAE üzerinden askeri ve lojistik destek sağlamış siyasi arenada kendini göstermemiştir.

Mutabakatın ardından Suudi Arabistan Libya teskeresini kabul etmemiş ve kınamıştır. 5 Ocak 2020 tarihinde Suudi Arabistan tarafından yapılan açıklamalarda Türkiye'nin Libya'daki siyasi gerilimi arttırdığını bu sebepten dolayı tezkereyi reddettiklerini ve kınadıklarını ifade etmiştir.

“Suudi Arabistan Türkiye'nin Libya'ya asker göndermesinin BM Güvenlik Konseyi kararlarını ihlal edeceğini ve “Libya krizini çözmeyi hedefleyen uluslararası girişimlere engel oluşturacağını” savundu. Saudi Press Agency'nin paylaştığı Suudi Dışişleri Bakanlığı açıklamasında Türkiye'nin bu hamlesinin Libya'nın yanı sıra Arapların güvenliğini de tehdit ettiği aktarıldı. Bakanlık, Bu bir Arap ülkesinin iç işlerine karışmak anlamına geliyor ve ilgili uluslararası sözleşmelerle prensipleri pervasızca ihlal ediyor” sözleri yer almıştır (BBC News Türkçe Editör, 2020).

BAE Libya'da destek veren bölgesel ülkeler arasında yer almaktadır. BAE'nin Hafter'e ekonomik, lojistik ve askeri destek vermesinin iki sebebi vardır. Birincisi Suudi Arabistan ittifakı münasebeti ile Türkiye'nin Akdeniz'de kaybetmesini istemektedir. İkinci sebebi ise BAE içerisinde bir mezhep karışıklığı vardır. İran'ın domine ettiği Şia yapılanması 2011 yılında başlayan Arap Baharı vetiresinde Şia mensubu insanlar ayaklanma gerçekleştirmişlerdir. BAE ayaklanmaları bastırmak için Suudi Arabistan'dan yardım istemiş ve Suudi Arabistan ayaklanmaları bastırmak amacı ile BAE'ne asker göndermiştir. Gönderilen askerler BAE'ndeki ayaklanmayı bastırmıştır. Dolayısıyla BAE varlığını Suudi Arabistan'a teslim etmiş durumdadır. Suudi Arabistan'ın Türkiye'ye karşı muhalefeti münasebetiyle BAE Libya'da Türkiye'ye muhalif durumdadır.

Mısır Libya'da Tobruk Hükümeti ile askeri bir anlaşma içerisinde. Hafter'e lojistik, askeri ve siyasi destek sağlayan Mısır Libya'da menfaatleri doğrultusunda hareket etmektedir. Hafter'in Libya'da tek siyasi güç olmasını isteyen Mısır, Türkiye ve Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında imzalanan güvenlik ve askeri iş birliği anlaşmasına karşı çıkmaktadır. Türkiye'nin Libya'da askeri gücünün Mısır'ın ulusal güvenliğini tehdit oluşturduğunu ifade ederek tepki göstermiştir. Mısır'ın Libya'da

varlık göstermesinin ve Hafter'e destek vermesinin sebeplerinden biri Libya'da yer alan Müslüman Kardeşlerin etkisini ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Ancak Türkiye ve Katar Libya'da siyasal İslamcı grupları desteklemesi Mısır için bir tehdit oluşturmaktadır. Ulusal Mutabakat Hükümetinin Türkiye ile imzalamış olduğu anlaşmaları Mısır hukuka aykırı olduğu söylemiştir. Türkiye'nin Libya'daki varlığı Mısır için hem Hafter'in gücünü kaybetmesinin hem de kendi çıkarlarına karşı hareket etmesinden kaynaklı olarak Türkiye'nin askeri alanda Libya'daki varlığına şiddetle karşı çıkmakta ve muhalif tarafta yer almaktadır. Anlaşma ardından Mısır Hafter'e olan askeri ve lojistik gücünü arttırmıştır.

SONUÇ

2011 yılında halkın sabır taşının çatlaması ile başlayan ve gayet organik olan Arap Baharı kavramı ile ifade edilen bu süreç, üzerinde siyasi veya ekonomik hayallerini gerçekleştirmek üzere ‘ferma’da bekleyen organize olmuş patrone aklın müdahil olması sonucu bölgeyi sönmesi zaman alacak ateş sarmalına çevirmiştir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu’daki ülkelerin özellikle kendileri için problemlili liderlerini devirmek ve Batı tarafından kontrol edilebilecek yöneticilerin ülke yönetimine gelmesi hedeflenmiştir.

Tabii olarak halkın hareketi keyfiyeti ile başlamış ancak içine boca edilen irin üzerinden Arap baharı kavramının sureti demokrasi, özgürlük ve insan hakları söylemlerini içermesine rağmen sireti itibari ile Batının bölgedeki kirli hedeflerinin gerçekleşmesine katkı sağlayacak bir projeye dönüşmüştür.

Bölge ülkeleri yönetim ve yönetenleri tarafından iğdiş edilmiş sosyal, siyasal, ekonomik gibi dinamikler uzun ve çetrefilli ‘Arap Bahar’ının gerçekleşmesinin ön hazırlığını oluşturmuştur. Sonrasında Arap Baharının etkilediği ülkelerde kaos ve iç savaşın yaşanmasındaki en önemli etken uluslararası aktörlerin varlığıdır.

Libya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin temeli Osmanlı hakimiyeti döneminde bölge halkı ile kurulan derin, tarihsel köklü ilişkilere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti 360 yıl boyunca hakimiyet kurduğu Trablus bölgesinde halkın refah ve güvenliğini sağlamak için adil ve fedakâr davranmıştır.

Libya’da İtalyan işgali karşısında Osmanlı Devleti bölgede gücünü kaybetmeye başlasa bile mücadelecili halkın yanında yer almış hem mali hem de askeri desteklerine devam etmiştir. Osmanlı Devleti hakimiyet kurduğu Trablusgarb bölgesinde diğer devletler gibi sömürge faaliyetleri yürütmemiş tam tersi halkın dinine, inancına, etnik kökenine, diline ve sosyolojik oluşumuna hassas davranarak bölgeye uygun bir model oluşturmuştur.

Osmanlı’nın 1911’de çıkışıyla çöreklenen İtalya’dan 1951 yılında bağımsızlığını kazanan Libya Devleti’nin Türkiye daima yanında olmuş ve desteklemiştir. Kökleri tarihe dayanan Türkiye ve Libya ilişkilerinin oluşumundaki

derinliği anlamak için her iki ülke ve toplum arasındaki ünsiyet bağını ihdas edenleri mutlaka hatırla yād etmek gerekir. Kaddafi döneminde Türkiye ve Libya ilişkileri vasat bir düzeyde ilerleme kaydetmiştir. 2011 yılında Libya’da başlayan çatışmalarda Türkiye Cumhuriyeti, Libya halkının güvenliği ve refahının sağlamasına yönelik açıklamalar ve çalışmalar yapmıştır.

atışmaların başladığı yıllarda (2011) Muammer Kaddafi’ye yapılan barış çağrılarının çözümsüz kalınması zerine Türkiye, Libya halkının yanında yer almıştır. Türkiye 2015 yılında Birleşmiş Milletler tarafından tescil edilen Libya Ulusal Mutabakat Hkmeti’ni desteklemiş ve Libya’nın siyasi birliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması, barışın tesis edilmesi için diplomatik temaslarda bulunmuştur.

Türkiye ve Libya ilişkilerinin ivme kazanmasına sebep olan mesele Libya’nın toprak bütünlüğü için verdiği mücadele ve 27 Kasım 2019 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ve Libya Ulusal Mutabakat Hkmeti arasında imzalanan ‘Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası’ ve ‘Güvenlik ve Askeri İşbirliği Mutabakat Muhtırası’ olmuştur.

Güvenlik ve Askeri İş birliği anlaşması kapsamında Türkiye’nin Libya’daki varlığı Darbeci Hafter ve destekçisi uluslararası aktörlerin Libya planlarını altüst etmiş ve Türkiye’nin desteklediği Trablus Hkmeti’nin bölgedeki gücünü arttırmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ve Libya Ulusal Mutabakat Hkmeti’nin imzaladığı ‘Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası’ Antalya Körfezine sıkıştırılmak istenen Türkiye’nin Akdeniz’de ‘Mavi Vatan’ın genişlemesini sağlayan stratejik bir hamleye dönüşmesi ve bu dengeleri değiştiren siyasi sonuçları ile oyun kurucular arasındaki yerini pekiştirmiştir. Türkiye’nin Güvenlik ve Askeri iş birliği anlaşmaları ile Libya’da varlık göstermesi Türkiye’nin bölgede siyasi, askeri ve stratejik varlığını kalıcı hale getirmiştir.

2021 yılında Ulusal Mutabakat Hkmeti’nin yetkilerini devrettiği Milli Birlik Hkmeti ve Türkiye ilişkileri müspet yönde yol almaktadır. Türkiye ve Libya yetkilileri 2022 yılında da temas ve görüşmelere devam etmektedir.

Türkiye ve Libya arasındaki stratejik öneme sahip olan iki anlaşma küresel ve bölgesel ülkelerin Libya'daki çıkarlarına ters düşmüştür. Libya'daki uluslararası aktörler menfaatleri ve çıkarları doğrultusunda birbirleri ile çıkar örtüşmesi veya çıkar çatışması ittifak veyahut itilaf içerisinde olmuşlardır. Türkiye'nin Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile imzaladığı deniz yetki alanlarının sınırlandırılması mutabakatı kıyıdaş ülkeler ve kıyıdaş olmayan ülkelerin tepki göstermesine neden olmuştur. Libya'da varlık gösteren küresel ve bölgesel güçler Hafter'e destek çıkararak Doğu Akdeniz'de söz sahibi olmayı hedeflemişlerdir. Lakin deniz yetki anlaşması uluslararası güçlerin Doğu Akdeniz üzerindeki planlarını alt üst etmiştir.

Güvenlik ve Askeri İş Birliği Mutabakatı kapsamında Türkiye'nin Libya'ya asker göndermesi ve askeri olarak UMH'e verdiği destek Hafter ve destekçilerinin Libya üzerindeki amaçlarını bozmuştur. Hafter'e destek olan bütün ülkeler Libya'da bir Türk varlığını istememektedirler. Libya'daki Türkiye'nin askeri ve siyasi varlığı Hafter'in Trablus Hükümetini ele geçirme planlarına engel olmuştur. Türkiye ile yapılan askeri anlaşma ve sonrasındaki gelişmeler Libya'da demokratik bir vetirenin önünü açmıştır.

Denizlerden stratejik komşusu Libya'nın, sağladığı siyasi ve askeri katkısı ile kalıcı istikrar ve barışa kavuşma yolunda hızla ilerlemesi neticesinde, Türkiye'nin Libya'daki müspet ve aktif varlığının sonucu olarak Afrika ve Ortadoğu'daki diğer ülkelerinde pek tabii dikkatini çekmiş, uzun zaman inkıtaya uğramış ve ihmal edilmiş ilişkilerinin her alanda artan bir ivme ile yükselmesini sağlamıştır.

Bu meyanda Afrika kıtasına giriş kapısı olma niteliğini taşıyan ülkelere biri olan Libya ile ilişkilerin devam etmesi Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve stratejik bakımından Afrika'da aktif rol oynamasında kolaylaştırıcı aktör olacaktır.

KAYNAKÇA

Acer, Y. (2020, October 2). *Türkiye-Libya Deniz Sınırı Antlaşması Nedir?* SETA Perspektif. <https://www.setav.org/perspektif-turkiye-libya-deniz-siniri-antlasmasin-birlesmis-milletler-tarafindan-tescilinin-onemi/>

Akkuş, E. N. (2021). *Arap Baharı Sürecinde İran-Suriye İlişkileri (2011-2018)*. Uludağ Üniversitesi.

AlJazeera Türk. (2014, October 11). *Ülke profili: Yemen*. AlJazeera Türk. <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-yemen>

Alkan, A. (2014). *Libya (1911-1945)* [Fırat Üniversitesi]. <https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/saglikli-beslenme-hareketli-hayat-db/Yayinlar/kitaplar/diger-kitaplar/TBSA-Beslenme-Yayini.pdf>

Arslan, M. İ. (2021, July 20). *Ada'ya barış getiren Kıbrıs Barış Harekati'nin üzerinden 47 yıl geçti*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/adaya-baris-getiren-kibris-baris-harekatinin-uzerinden-47-yil-gecti/2309843>

Aygün, S. S. (2015). *Büyük Ortadoğu Projesi Perspektifinden Arap Baharı ve Bölgeye Yansımaları*. Erciyes Üniversitesi.

BBC News Türkçe. (2011, May 3). *Erdoğan: Kaddafi derhal gitmeli*. BBC News Türkçe. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/05/110503_turkey_libya

BBC News Türkçe Editör. (2020, January 2). *Libya tezkeresine dünyadan tepkiler: Suudi Arabistan Türkiye'yi kınadı*. BBC News Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50978769>

Besen, Y. (2019). *Arap Baharı'nın Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkileri*. Batman Üniversitesi.

Bitmez, S., Başer, H., Uçar, M. N., Geldi, M., & Duran, Z. H. K. (2021, December 6). *Türkiye-Katar ilişkileri son 20 yılda büyük gelişme gösterdi*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-katar-iliskileri-son-20-yilda-buyuk-gelisme-gosterdi/2439884>

Boyraz, H. M. (2020). İngiltere'nin Libya Politikası. *Seta Perspektif Dergisi*, 258, 1–7.

Çalıküşu, V. C. (2021). *Arap Baharı'nın Suriye'ye Etkisi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Uluslararası Suriye Konferansı: "Barışa Açılan Kapı" Ekseninde Suriye Politikası*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Çam, Ö. T. (2019, December 26). *Türkiye-Libya güvenlik ve askeri iş birliği mutabakat muhtırası Resmi Gazete'de*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/libya/turkiye-libya-guvenlik-ve-askeri-is-birligi-mutabakat-muhtirasi-resmi-gazetede/1684355>

Caner, C., & Şengül, B. (2018). Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2(6), 45–70. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijar/issue/38351/409092>

Canlı, E. (2020, December 30). *Türkiye'nin desteği 2020 yılında Libya'nın kaderini değiştirdi*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-destegi-2020-yilinda-libyanin-kaderini-degistirdi/2093486>

Çatışma Bülteni-Harita. (2019, December 19). *Libya Etnik Yapı Haritası*. Mepa News. <https://www.mepanews.com/libya-etnik-yapi-haritasi-32193h.htm>

Çelikbaş, H. (2020, January 3). *"Libya tezkeresi" Resmi Gazete'de*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/libya/libya-tezkeresi-resmi-gazetede/1690703>

Çetin, Ü. (2011, March 1). *NATO'nun Libya'da ne işi var*. Hürriyet Gazetesi. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/nato-nun-libya-da-ne-isi-var-17150261>

Ceviz, N. (2011). Libya tarihine kısa bir bakış. *Ortadoğu Analiz*, 3(27), 80–90.

Chengu, G. (2013, January 12). *Gaddafi's Libya was Africa's Most Prosperous Democracy*. Foreign Policy Journal. <https://www.foreignpolicyjournal.com/2013/01/12/gaddafis-libya-was-africas-most-prosperous-democracy/>

Cumhuriyet Gazetesi. (2011, May 23). “Artık Libya’da eski yönetime yer yok.” Cumhuriyet Gazetesi. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/artik-libyada-eski-yonetime-yer-yok-251436>

Danışman, J. (2011, March 26). *Türkiye’nin Libya politikasına eleştiri*. DW Gazetesi. <https://www.dw.com/tr/türkiyenin-libya-politikasına-eleştiri/a-14943958>

Demir, E. (2020). Libya’nın (Trablusgar) Türkiye Açısından Tarihsel ve Stratejik Önemi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125(246), 149–166. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tda/issue/55206/670792>

Demir, M. (2020). *Libya’da 2011 Sonrası Siyasal Süreçlerde Dış Aktörlerin Rolü* [Ankara Üniversitesi]. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ndteint.2014.07.001%0Ahttps://doi.org/10.1016/j.ndteint.2017.12.003%0Ahttp://dx.doi.org/10.1016/j.matdes.2017.02.024>

Doğan, G., & Durgun, B. (2012). Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 61–90. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/23237/248098>

Doğmuş, L. (2016). *Darbenin Pençesinden Silahlı Devrime 17 Şubat Devrimi'nin Tarihi: Libya.* Ekin Yayınevi.
https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=TkgREAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT4&dq=Darbenin+Pençesinden+Silahlı+Devrime+17+Şubat+Devrimi%27nin+Tarihi:+Libya.&ots=bh6eNlcqwW&sig=nAi1mefnNSx32wkehv3cADdM Vak&redir_esc=y#v=onepage&q=Darbenin Pençesinden Silahlı Dev

Durmuş, Z. (2003). Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Gruplar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* III, 3, 17–46.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/52613>

Durul, T. (2020, September 15). *5 soruda Doğu Akdeniz'de neler oluyor?* Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-soruda-dogu-akdenizde-neler-oluyor/1973679>

Ece, H. (2020). Libya ve Libya'daki İslami Hareketler. In *Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi*.

Ercan, M., & Kılınç, M. C. (2020). Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Ortadoğu Merkezli Doğu Akdeniz Politikaları “Kıbrıs Çalışması ve Libya Mutabakatı.” *Journal of Anadolu Strategy*, 2(2), 15–28.

Gazete Duvar. (2019, December 26). *Reuters: Libya, Türkiye'den askeri destek istedi.* Gazete Duvar.
<https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2019/12/26/reuters-libya-turkiyeden-askeri-destek-istedi>

Haberler.com. (n.d.). *Muammer Kaddafi Kimdir? - Muammer Kaddafi Hayatı ve Biyografisi*. Haberler.Com. Retrieved May 20, 2022, from <https://www.haberler.com/muammer-kaddafi/biyografisi/>

Harunoğulları, M. (2020). Doğu Akdeniz Enerji Havzası: Bölge Üzerinde Yaşanan Uluslararası Anlaşmazlık ve Rekabet. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 42, 455–481.

İncekaya, G. (2018, January 24). *Yarım Kalan Devrim: Mısır*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yarim-kalan-devrim-misir/1040899>

Intell Strategy News 4. (2020, June 6). *Libya'daki Aşiretler ve Ülkenin Geleceği*. Intell Strategy News 4. <https://www.intell4.com/libyada-kac-tane-kabile-var-libyada-kac-tane-asiret-var-libyadaki-asiretler-ulkenin-gelecegini-nasil-etkileyecek-libyada-asiretlerin-etkisi-haber-187081>

Işık, M. (2020, August 16). *Libya'da Kabileler ve Güçler*. Stratejik Düşünce Enstitüsü. <https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/libyada-kabileler-ve-gucler-kose-yazisi-17994>

Kanak, H. (2019, September 28). *29 Eylül 1911 Türk - İtalya Savaşı ve Libya'nın İşgâli*. Yeni Akit Gazetesi. <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/halit-kanak/29-eylul-1911-turk-italya-savasi-ve-libyanin-iscali-29883.html>

Kanık, A. (2021). *Doğu Akdeniz Bağlamında Türkiye-Libya İlişkileri*. Ufuk Üniversitesi.

Karaatlı, B. (2015). *Tunus'ta Arap Baharı: Fransa'nın Tunus Yaşamına Etkisi Üzerinden Bir Değerlendirme*. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Karaca, F. (2021). *Libya Tarihinde Kabilecilik (1911-2011)*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Karakaya, İ., & Çelik, M. T. (2021). Ortadoğu'da Arap Baharı Süreci ve Libya İç Savaşı. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(1), 175–192.

Karakoç, H. S. (2017). *Arap Baharı ve Bahreyn* [Atılım Üniversitesi]. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>

Kökçam, S. (2022, April 14). *Yemen'de yeni bir dönem mi başlıyor? - Son Dakika Haberleri*. TRT Haber. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/yemende-yeni-bir-donem-mi-basliyor-672681.html>

Kurt, S. (2021). Libya Arşiv ve Tarihî Araştırmalar Merkezi'ndeki Osmanlı Evrakı. *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 78–98.

Milliyet Gazetesi. (2011, July 4). *Davutoğlu'ndan muhaliflere ziyaret*. Milliyet Gazetesi. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/davutoglu-ndan-muhalliflere-ziyaret-1409920>

Okumuş, F. (2020, January 9). *Türkiye – Libya İlişkilerinin Tarihi Derinliği*. Fikir Coğrafyası. <https://fikircogrfyasi.com/makale/turkiye-libya-iliskilerinin-tarihi-derinligi>

Önder, N. K. (2011). *Kaddafi Dönemi Libya İç ve Dış Siyaseti : Libya Arap Baharında Türkiye Politikası*. 0–1.

Örtlek, M. (2013). Bahreyn'e Arap Baharı Gelir Mi? *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 267–277.

Özbay, M. A. (2010). *İran'ın Şii Hilal Projesi İddiası*. Ankara Üniversitesi.

Özer, S. (2020, May 14). *Libya'da “Barış Fırtınası” operasyonu sürüyor*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyada-baris-firtinasi-operasyonu-suruyor/1840517>

Özgizip, M. (2022). *Türkiye'nin Orta Doğu Politikasında Libya Müdahalesinin Yeri*. Ege Üniversitesi.

Özkan, Ö. F. (2020). Arap Baharı ve Sonrasında ABD'nin Libya Politikası. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 170–189.

Paralı, Z. (2020). Türkiye Cumhuriyeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında İmzalanan Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Uluslararası Politikaya Etkileri. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 49–64. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/niibfd/issue/55259/744608>

Parlar, D. S. (2022). Doğu Akdeniz Enerji Rekabetinde Libya. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 87–111.

Şarkul Avsat Arap Dünyası. (2021, December 15). *Muammer Kaddafi'den Sonra Libya'da Yaşanan Dönüm Noktaları*. Şarkul Avsat Türkçe. <https://turkish.aawsat.com/home/article/3360611/muammer-kaddafi'den-sonra-libya'da-yaşanan-dönüm-noktaları>

SDE Editör. (2022, February 1). *Türkiye'nin Libya'ya İhracatı 2021'de Yüzde 64 Arttı*. Stratejik Düşünce Enstitüsü. <https://www.sde.org.tr/turkiye-ekonomisi/turkiyenin-libyaya-ihracati-2021de-yuzde-64-artti-haberi-25562>

Şen, Y. (2013). Suriye'de Arap Baharı. *Yasama Dergisi*, 23, 54–79. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yasamadergisi/issue/54522/743130>

Sınmaz, K. (2019, May 27). *Mısır Raporu: Devrim ve Darbe Sarmalında Bir Toplum*. İNSAMER. https://insamer.com/tr/misir-raporu-devrim-ve-darbe-sarmalinda-bir-toplum_2201.html

T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2020). *Cumhurbaşkanı Erdoğan, Libya Ulusal Mutabakat Hükûmeti Başkanlık Konseyi Başkanı Fayiz Es-Serrac ile görüşti*. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/122258/cumhurbaskani-erdogan-libya-ulusal-mutabakat-huk-meti-baskanlik-konseyi-baskani-fayiz-es-serrac-ile-gorustu>

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011a). *No:117, 2 Mayıs 2011, Trablus Büyükelçiliğimizin Faaliyetlerine Ara Verilmesi Hk.* https://www.mfa.gov.tr/no_117_-2-mayis-2011_-trablus-buyukelciligimizin-faaliyetlerine-ara-verilmesi-hk_.tr.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011b). *No:54, 22 Şubat 2011, Libya'daki Gelişmeleri Değerlendirmek Amacıyla Bakanlığımızda Yapılan Koordinasyon Toplantısı hk.* https://www.mfa.gov.tr/no_54_-22-subat-2011_-libya_daki-gelismeleri-degerlendirmek-amaciyla-bakanligimizda-yapilan-koordinasyon-toplantisi-hk_.tr.mfa

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2011c). No: 69, 12 Mart 2011, Libya'ya Yönelik Türkiye-BAE Ortak İnsani Yardım Operasyonu Hk. . https://www.mfa.gov.tr/no_-69_-14-mart-2011_-libya_ya-yonelik-turkiye-bae-ortak-insani-yardim-operasyonu-hk_.tr.mfa

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2011d). No: 197, 1 Eylül, Trablus Büyükelçiliğimizin Yeniden Faaliyete Geçmesi Hk. . https://www.mfa.gov.tr/no_-197_-1-september-2011_-press-release-regarding-the-reopening-of-the-embassy-of-the-republic-of-turkey-in-tripoli.tr.mfa

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2012a). No: 182, 8 Temmuz 2012, Libya Ulusal Kongre Seçimleri Hk. In *T.C. Dışışleri Bakanlığı*. https://www.mfa.gov.tr/no_-182_-8-temmuz-2012_-libya-ulusal-kongre-secimleri-hk_.tr.mfa

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2012b). No: 248, 1 Kasım 2012, Libya'da Yeni Hükümetin Göreve Başlaması Hk. . https://www.mfa.gov.tr/no_-248_-1-kasim-2012_-libya_da-yeni-hukümetin-goreve-baslamasi-hk_.tr.mfa

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2014). Libya Başbakanı Zidan Türkiye'de. In *T.C. Dışışleri Bakanlığı*. https://www.mfa.gov.tr/libya-basbakani-zidan-turkiye_de.tr.mfa

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2017). No: 31, 30 Ocak 2017, Trablus Büyükelçiliğimizin Yeniden Faaliyete Geçmesi Hk. In *T.C. Dışışleri Bakanlığı*. https://www.mfa.gov.tr/no_-31_-30-ocak-2017_-trablus-buyukelciligimizin-yeniden-faaliyete-gecmesi-hk_.tr.mfa

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2020a). Türkiye - Libya Siyasi İlişkileri. In *T.C. Dışışleri Bakanlığı*. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2020b, June). Haziran 2020. *T.C. Dışışleri Bakanlığı*. <https://www.mfa.gov.tr/haziran2020.tr.mfa>

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2020c). Dış Politika Kronolojisi Kasım 2020. In *T.C. Dışışleri Bakanlığı*. <https://www.mfa.gov.tr/kasim2020.tr.mfa>

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2020d). Dış Politika Kronolojisi Aralık 2020. In *T.C. Dışışleri Bakanlığı*. <https://www.mfa.gov.tr/aralik2020.tr.mfa>

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2021a). *Dış Politika Kronolojisi Ocak 2021* . <https://www.mfa.gov.tr/ocak2021.tr.mfa>

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2021b). *Dış Politika Kronolojisi Mayıs 2021*. <https://www.mfa.gov.tr/mayis2021.tr.mfa>

T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü. (2022). *Libya Ülke Profili*.

Tavukcu, S. (2022, May 23). *Yunanistan'ın Boşa Çıkan Doğu Akdeniz Stratejisi: Türkiye Hamleleri | Stratejik Düşünce Enstitüsü*. Stratejik Düşünce Enstitüsü. <https://www.sde.org.tr/yunanistanin-bosa-cikan-dogu-akdeniz-stratejisi-turkiye-hamleleri-bolgesel-analiz-337>

TDV İslâm Ansiklopedisi. (n.d.-a). *Berberiler*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Retrieved July 20, 2022, from <https://islamansiklopedisi.org.tr/berberiler>

TDV İslâm Ansiklopedisi. (n.d.-b). *Libya*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Retrieved March 20, 2022, from <https://islamansiklopedisi.org.tr/libya>

Tokuş, K. (2015, June 16). *Mursi ve Yarım Kalan Mısır*. YeniŞafak Dünya. <https://www.yenisafak.com/dunya/mursi-ve-yarim-kalan-misir-2168604>

TRT Haber. (2021, April 12). *Türkiye ile Libya arasında anlaşmalar imzalandı* . TRT Haber. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ile-libya-arasinda-anlasmalar-imzalandi-572290.html>

Tülü, M. H. (2021). *Arap Baharı'nın Türkiye Ekonomisine Etkileri*. İstanbul Ticaret Üniversitesi.

Turan, M. A. (2021). *'Yasemin Devrimi'nin 11. yılında Tunus'un "demokrasi deneyimi" zorlu süreçten geçiyor*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yasemin-devriminin-11-yilinda-tunusun-demokrasi-deneyimi-zorlu-surecten-geciyor/2449828>

Türenç, T. (2011, February 25). *Bir Kaddafi Anısı*. Hürriyet Gazetesi. <https://www.hurriyet.com.tr/bir-kaddafi-anisi-17115996>

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti İle Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükûmeti Arasında Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, Pub. L. No. 7195, Resmi Gazete (2019). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207-2.htm>

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2020). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Berlin’de düzenlenen Libya konulu konferansa katıldı . In *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı*. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-berlinde-duzenlenen-libya-konulu-konferansa-katildi>

Türkiye Müttehhitler Birliği. (2022). *Türkiye - Libya Mutabakat Zaptı İmzalandı*. <https://www.tmb.org.tr/tr/n/606b12caef3041080b53fd65/turkiye-libya-mutabakat-zapti-imzalandi>

Umran Kültür ve Medeniyet Hareketi. (2018). *Türkiye-Libya İlişkilerinin Tarihten Günümüze Seyri*. Umran Kültür ve Medeniyet Hareketi. <https://www.umranhareketi.com/sayfa.php?detay=turkiye-libya-iliskilerinin-tarihten-gunumuze-seyri>

Üstün, A. (2020). *Türkiye-Libya İlişkileri (1951-2011)*. Bursa Uludağ Üniversitesi.

Yaşar, N. T. (2020, June 21). *Türkiye’nin Libya’daki rakiplerinin bir sonraki hamlesi ne?* Fikir Turu. <https://fikirturu.com/jeo-strateji/turkiyenin-libyadaki-rakiplerinin-bir-sonraki-hamlesi-ne/>

Yeni Şafak Düşünce Günlüğü. (2021, October 30). *Libya’da Arap Olmayan Azınlık Gruplar*. Yeni Şafak Gazetesi. <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/libyada-arap-olmayan-azinlik-gruplar-3704702>

Yolcu, E. (2021). *Libya*. Enfal İslam Page. <http://www.enfal.de/libya.htm>

Yorulmaz, R., & Akıncı, Ş. (2020). Kaddafi Döneminden Günümüze Türkiye-Libya Ekonomik İlişkileri. *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Analiz Dergisi*, 251, 3–25.

